

محبت

کتابنامه

خلل پذیر بود هر بسا که می بینی
مگر بسای محبت که حالی از خلل است

شماره یکم سال نهمم خنوری ۲۰۱۶

دیکتور هوگو و بیسویا

کیش بیسویا گفت دروغ مصلحت آمیز	که زان و الزان دگر گزینش از اینم قدم هم گزین
نگبانانم به بندش می کشیدند و زنه کمان	نمی کرد میرباش گرزپند راستان پر همین
کنم پنهان چو بسیم بر گنای هر راجه هر اهلی	به حفظ می که جلاش کند شمشیر خور تیر
چگونه بتوانستند علمم را کنند اعدام	بدنبال غنایم چونکه می گشت شک و گنجیز
تفکر کن که آن سارق چه دید از خادم صادق	که خود را وقف خدمت کرد میان مردم بی حیز
بوسم من نیمی را که از زلف بهار آید	که می گردد بدنبال دل فاسده در پاییز
مگر غیبی نغمه زده ست مرا هر کس کند باور	هر آن کار که من کردم کند کار مرا او نیز
مستب حاکم شهر است بمقتضای عطف منبر	شبه گرز شک و تریگی گردیده است خون ریز
دروغ مصلحت آمیز هر گاه رفت مرد روحانی	که دیور را کند انسانم رحماند روز رگستان
ترازوی بود در دل مصالح هوشم فاسد	دیکن طالع فاسد بود محروم از اینم نمیز
نوشت دیکتور هوگو تا هست در عالم غیبی	کتاب بیویایم بود سواره دست آویز

و ترجمه اش

در کتابهای این شماره:
 همه در روز برونو و پند و سرودش سوسی
 حجت پایی از دیکتور سوسی
 جلاوتس سولوپال بلون او
 صلح نیاز زبان
 دیووال جادو به یک کیوئی در استان اس
 کابل قدیم نقش سرخط
 قشما بر موجها
 پهنه عرس میل
 و ...

سیمه د ژورو بدلونونو د پېښیدو سره مخ شوي

د یوې ناکاره ستراتیژۍ په توګه پاکستان د نیمې پېړۍ نه په زیاته موده کې تل د خپلو ګاونډیانو، په تیره بیا د افغانستان او هندوستان په وړاندې، زورونکي جګړه مخته بیولي او د هغې د پایښت له پاره یې د ډیرو نا مطلوبو وسیلو او لارو چارو څخه کار اخستی. د دې پر ځای چې پاکستان د داسې یوې ستراتیژۍ د تعقیب په پایله کې لږ ګټه وکړي، برعکس هغه هېواد په لویو جګړو کې ښکیل شوی، ویشل شوی او په نړۍ کې د یوه دوه مخي او ترهګر هېواد په توګه پیژندل شوی دی.

د سمندر په غاړه او عربي بډایه هېوادونو ته نږدې پروت او د دوه مشهورو بندرونو کراچۍ او ګواډر خاوند پاکستان چې د کرنې د تولیداتو او یو لږ مهمو صنایعو د انکشاف او سوداګرۍ وړ امکانات لري، د پوځي او استخباراتي حکمرانۍ له وجې، نه خپله په ګیډه مور شو او نه یې نورو ته کومه خاصه ګټه رسېدلې ده. د دې پر ځای چې پاکستان په یو ملت واوري، د ناوړه پالیسیو له کبله دمدرحاله د تجزیې په پان د مرګ او ژوند تر منځ لاس او پښې وهي. د نړۍ د استخباراتي کلب د کوربه په توګه پاکستان د مجاهد، طالب او داعش د پروژو په پلي کولو سره په افغانستان کې څه د پاسه ۴۰ کاله زورونکي او تباکونکي جګړه توده وساتله. په دغه جګړه کې د نړۍ یو لږ سترو ځواکونو د پاکستان ملا وتړله او ان تر نن ورځې هم د ځانګړو ستراتیژیو د پلي کولو په موخه یو لږ ستر قدرتونه د پاکستان د ملاتړ څخه لاس نه اخلې. پاکستان په تیرو څه د پاسه ۶۰ کلونو کې په افغانستان او هند کې د ګوتو اچولو له لارې خپل خلک په دې قانع کړي، که پاکستان ستر پوځي - اټومي ځواک او د اي اس اي په شان استخباراتي دستګا ونه لری د اسلام د قلا په توګه نوموړی هېواد نه شي پاتیدلی.

د پخواني شوروي اتحاد د پاشل کیدو، د دویم نړیوال اقتصادي ځواک په توګه د چین د رامخته کیدو او په سیمه کې د هغه د ستر رقیب په توګه د هندوستان تبارز، د منځنۍ اسیا د بډایه سیمې د اهمیت د زیاتیدو، د نړیوالې انزوا څخه په نسبي ډول د ایران د راوتلو او د غرب او امریکا په وړاندې د اوسنۍ روسیې د مقاومت د زیاتیدو او یو لږ نورو فکتورونو د پاکستان د پایښت د جنګي او استخباراتي ستراتیژۍ په وړاندې دا سوال مطرح کړ چې ایا دغه ډیر لانجمن هېواد د خپلي تیرې نیمې پېړۍ له موده لویدلي ستراتیژۍ په قدمونو د سیمې او نړۍ سره د تیر په څیر شکمني کړنلارې ته ادامه ورکوي، که څنګه؟

د امریکا د متحده ایالاتو او غرب له خوا د ډموکراسۍ د تامین په نامه د عراق، لیبیا او سوريې د واکمنو او توتالیتار نظامونو د ړنګولو هڅو او هلته په انسان، انساني کرامت او نړیوال فرهنگ گزارونو د هغوي او په سیمه کې د پاکستان په پوځي محوره پالیسیو او سیالیو سخته بده اغیزه وکړه. له دې کبله غرب، د امریکا متحده ایالات او پاکستان مجبور شول چې په سیمه کې د چین، هندوستان او افغانستان د اقتصادي محوره پالیسیو او سیالیو په وړاندې لاره بدله او یو ډول موافقت

ته غاړه كيردي. له دي امله د ملي يووالي د حكومت د جوړيدو څخه لږ وروسته د افغانستان ولسمشر محمد اشرف غني د چين ولسي جمهوريت ته سفر وكړ چې له يوي خوا هغه هېواد د افغانستان د سولي بهير د فعالولو په كار كې شريك كړي او له بلې خوا د سيمي د اقتصادي سيالي په هڅولو كې له هغه ملك څخه مرسته وغواړي. په دي بنسټ د چين ولسي جمهوريت د گواډر د بندر له لاري د عربي او شمالي افريقا د هېوادونو سره د سوداگريزو اړيكو د پراخولو په منظور د سينگ كيانگ - گواډر اقتصادي دهليز د فعالولو په موخه د پاكستان سره خپله ۵۲ ميليارډ ډالري پروژې رويكار كړله. له بلې خوا په سيمه كې د چين ستر رقيب هندوستان هم لاس تر زني لاندي پاتي نه شو او د ايران د اسلامي جمهوريت سره په موافقه يي د چاه بيهار له لاري د افغانستان په دننه كې د لوي ترانزيتي لاري په جوړولو پيل وكړ، چې په اسانه د حاجي گك د اوسپني كان، د شمال د تيلو حوزي او له هغه ځايه منځنۍ اسيا ته د پاكستان د قلمرو څخه په جلا لار ځان ورسوي. د ۲ ميليارډو ډالرو په شاوخوا كې د هندوستان مرستو د افغانانو په زړونو كې ځاي نيولى او خلك هندوستان د افغانستان ډاډمن ملگري بولي. برخلاف هېوادوال د هر ترهگر او غلچكي بريد تر شا د پاكستان لاس احساسوي او پاكستان ته افغانان د دوښمن په سترگه گوري.

د ملي يووالي د حكومت په هڅه د ټاپي د پروژي پيل كېدل او د كاسا ۱۰۰۰ پروژي د ژر پيل كېدو له پاره فعاليت چې د پاكستان د انرژي د تامين له پاره حياتي اهميت لري په گوته كوي چې افغانستان هم په سيمه كې د اقتصاد محوره سيالي په اهميت پوهېږي او هغه د پوځي محوره سيالي د مخنيوي لار او بديل بولي. د ياغيانو په لاس د كندز د ښار سقوط چې د نړيوال استخباراتي كلب د توطيې يوه برخه بلل كيري، د نورو ټولو موخو تر څنگ په دي هدف پلى شو چې د هېواد په شمال كې د اقتصادي پرمختگونو مخه ونېول شي او په سيمه كې اقتصاد محوره سيالي يوازي يو شعار وښودل شي. د ۵ جمع ۱ او ايران تر منځ اټومي تړون هم د نورو اهدافو په څنگ كې په سيمه كې د اقتصاد محوره سيالي پر لور د سيمي او نړۍ د هېوادونو كړايچي نيول څرگندوي. د سيمي او نړۍ ځواكمن هېوادونه ورو ورو په دي باوري كيري، هغه موخې چې د زورونكي جگړي د ادامي له امله نه شي لاسته كيدلى، په بديله لار ياني د اقتصادي رقابتونو له لاري تر لاسه كيري. په سيمه كې پورتنيو ژورو بدلونونو چين اړ كړ چې د سينگ كيانگ - گواډر اقتصادي دهليز د كار پيل كېدو او د ۵۲ ميليارډو امريكايي ډالرو د سمي پانگوني له پاره په ټولو هغو ځايونو كې چې لوي لاري، ريل پټلۍ او ودانۍ جوړيږي، له پاكستان څخه د جگړي نه د پاك چاپيريال برابرولو نيغه غوښتنه وكړي. پاكستان د افغانستان او هند په وړاندي د پوځي حكمرانانو د زورونكي جگړي د ادامي د نظريي او د چين د ميليارډونو ډالرو د پانگوني او د هغې له پاره له جگړي څخه د خلاص محيط د رامنځته كولو د انتخاب په دوه لاري كې ودريدلى دى. يا به پاكستان زورونكي جگړي ته ادامه وركوي او يا به د چين د ميليارډونو ډالرو مرسته تر لاسه كوي! انتخاب يو دى، ځكه جگړه او پانگونه يو له بله ټينتي. داسې يو انتخاب پاكستان اړ كړ چې په نابيره توگه د هغې هېواد جنرالان او ملكي لوړپوړي چارواكي يو پر بل پسي د افغانستان دوره وكړي او افغان واكمنو ته شين چراغ وركړي چې گواكي هغوي يو سوله من افغانستان غواړي !!!

د طالبانو وروستی بریدونه ثابتوي چې که د چین د میلیارډونو مرسته د پاکستان له لاسه نه وتلی، هیڅکله به هم هغه هېواد د طالبانو د مفرزي د کارولو څخه لاس په سر شوی نه وي. پاکستانی پوځیان او استخبارات د هغه هېواد د خلکو د عامه ذهنیت، د یوه لاسوهونکي او ترهگر ملک په توګه د شهرت موندلو او د سترو قدرتونو له خوا د لوبي د بني د بدلیدو تر فشار لاندې مجبور شوي، د زورونګي جګړې او ترهګرۍ د ادامې پر ځای ملکي حکومتي چارواکو ته اجازه ورکړي چې د پاکستان د اړ ولس د مړولو، د سیمې او نړۍ په اقتصادي رقابتونو کې ځانته د ځای پیدا کولو او په تیره بیا د چین د موثرو مرستو څخه د ګټې پورته کولو له پاره نوي نوښتونه پیل کړي.

که د پاکستانی پوځیانو چینجني پالیسی د هغه ځای د خلکو ژوند ډیر تریخ کړی، د ملي یووالي په حکومت کې یو لړ کړۍ او د هېواد په دننه کې زورواکي او تعصب لرونکو حلقي چې د ناروا شتمنیو په لرزیدونکي پان ناست دي او په خپله بقا یوه ورځ هم باور نه لري، علاقمندی دي چې په افغانستان کې زورونکي جګړه او ترهګري همداسې ادامه ولري او د هغوي سره د حساب کتاب ورځې نورې هم اوږدې شي. هغوي د ملي یووالي د حکومت د سولي نوښتونه ګواښوي، په سوله راتلو خلک بي باوره کوي او د غیر مسؤل رسنیو له لاري ولس ته هغه مالومات وړاندې کوي چې د ثبوت اساس یې نشته. دا کړۍ او څرګند عناصر بي له دي چې مالومه کړي، پاکستان څه غواړي، د خپل بابا توره د تیکي سره د دوښمن په لاس ورکوي او د گزار له پاره خپل افغان ورور ورمخته کوي. د سولي په ملي پروسه کې خپلي سلیقي لټوي او د سولي له پاره د وړاندیز شوي تیمونو په مقابل کې د ملت پر ځای د چا خبره د ولس په استازولۍ ځانګړي غوښتنې مطرح کوي.

د هېواد د روڼ اندو له نظره تاریخي چانسونه هر وخت نه وي، سیمه د یو ستر او اساسی بدلون پر لور رهي ده. دا بدلون د افغانستان او پاکستان واکمنو ته تم نه کوي! دلته د بدلون د فلسفې او اړتیا سره ځان بدلول او سمول په کار دي، که پاکستان دا تاریخي شیبه له لاسه ورکړه بنایي د نړۍ د جغرافیې څخه د تل له پاره د هغې نوم وایستل شي. که افغانستان هم دا تاریخي لحظه د نورو تیرو لحظو په شان له لاسه ورکړه، بنایي د تل له پاره فقیر او د نورو د ډول ډول تیږو په ډګر واوړي.

وړاندیز کيږي د پېښو د کره کتنې د یوه کاري او فني ټیم له لاري په سیمه کې د بدلونونو د پېښیدو دقیق جاج واخستل شي، په سیمه کې د مثبتو بدلونونو د راتلو سره جوښت د ملي یووالي حکومت د یوې کارنده او پلي کیدونکي پالیسی د تعقیبولو په برخه کې، وړ ګامونه پورته کړي. هیچا ته اجازه ور نه کړي چې د بدلونونو د پیل شوي بهیر په وړاندې د ځان د ګټو په موخه ملي ګټې قربان کړي. د سولي ملي پروسې پلي کولو ته مټي رابډوهي او راتلونکو اقتصادي سیالیو ته په سیمه کې ځان چمتو کړي. هغوي د افغانستان د ولس څخه هیله کوي، چې په مهمو ملي پریکړو او د بنسټیزو ملي مسألو حل کې د خپل حکومت ننګي او ملاتړ ته ځان چمتو کړي او د هغو عناصرو، کړیو او رسنیو تر تاثیر لاندې رانه شي چې پردی مزدوری ته د هېوادنی مزدوری په پرتله ترجیح ورکوي. هغوی مدني ټولنو او سیاسي ګوندونو ته پیشنهاد کوي چې هر ډول اختلافونه یوې ډډې ته کړي د خپل ولس او حکومت سره په همغږۍ د لویو ملي مسألو حل ته ممکنې عملي لاري چاري ولټوي. د روڼ اندو له نظره دا د سیاسي ګوندونو او مدني ټولنو مهمه دنده ده چې، ولس د څرګندو کړیو د ناوړه تمایلاتو د ګرداب څخه راوباسي او همکارۍ کولو ته یې وهڅوي او په حکومت زور واچوي چې په سیمه کې د ژورو بدلونونو د منځته راتلو څخه د افغانستان او د هغه د خلکو په ګټه، ډیره اغیزمنه استفاده وکړي.

من الله التوفیق

صحبت‌هایی از دموکراسی

"دموکراسی به مثابه یک اصل قابل پذیرش - و تاکنون مناسب‌ترین روش ارضاکننده انسانها در تمام بخش‌های زندگی، رفته رفته قابلیت انطباقی خود را به تمام حوزه‌های زندگی بشریت، چون حوزه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و حتی زندگی خصوصی و شخصی انسانها کشانید." برداشت درست از دموکراسی و سیر تاریخ آن در جوامع بشری نه تنها سطح دانش افراد را در فهم از دموکراسی بالا می‌برد بلکه اشتراک فعال و آگاهانه مردم را در ایجاد حکومت‌های دموکراتیک و جلوگیری از حرکت‌های غیر دموکراتیک که زیر عنوان دموکراسی بر مردم تحمیل می‌گردند، زمینه‌ساز می‌شود. در کشورهایی مانند افغانستان، هر اقدامی که منافی منافع گروه و طبقه خاصی نباشد، دموکراتیک شمرده می‌شود. توماس جفرسون، پدر دموکراسی امریکا، چهار مؤلفه را برای دموکراسی ضروری می‌دانست: آموزش همگانی، مشارکت سیاسی، برابری اقتصادی، و نمایندگی به توسط اشرافیت طبیعی. شرط توفیق دموکراسی این است که حکومت‌ها و رهبران‌شان به ایجاد نهادها، اتخاذ راه و رسم‌ها، و پی‌ریزی سیاست‌هایی دست‌زنند که از حمایت شهروندان برخوردار باشند. در نظام‌های دموکراتیک، ثبات سیاسی را نمی‌توان بر مدار زور برقرار کرد، جایگزین زور "حق حاکمیت" مورد قبول، یا همان چیزی است که صاحب نظران آن را مشروعیت می‌خوانند. در هیچ زمانی از تاریخ مانند امروز این همه انسان از حقوق رسمی شهروندی در نظام‌های حکومتی دموکراتیک برخوردار نبوده‌اند. با این همه، آینده دموکراسی ناروشن است. بمنظور شناخت دقیق و روشن از دموکراسی و درک درست از دموکراسی‌های به تجربه گرفته شده در جوامع بشری، به ارائه نمونه‌هایی از انواع و اقسام دموکراسی و صحبت‌هایی در زمینه می‌پردازیم.

- محبت -

هرچند این ادعا به ذهن هیچ‌کس خطور نمی‌کند که امروز شیوه‌های دموکراتیک در کشور های اسلامی روی در پیشرفت دارند (۳)، با این همه، هیچ‌کس هم، که اندک شناختی از مبانی نظری و کاربرد های عملی اسلام داشته باشد، دعوی آن را ندارد که اسلام به نحوی معارض با [معیار های] دموکراسی (غربی) است. بنابراین، عواملی سوای تعالیم یا فرهنگ اسلامی را باید علت وضع کنونی دانست.

در این مقاله، ما زایش و بالاش اسلام را بررسی می‌کنیم و نشان می‌دهیم که چگونه کشور هایی که اکنون به طریقی "اسلامی" خوانده می‌شوند بر خود حکومت می‌کنند. سپس، بر پایه این مقدمه که "اندیشه عمل را شکل می‌بخشد"، رشد اندیشه دموکراسی در غرب را با آنچه در مناطقی روی

۱ اسلام (۱)

گسترده‌ترین دین جهان با بیش از یک میلیارد پیرو. اسلام - این دین دقیقاً توحیدی- در بزرگداشت ابراهیم (ع)، یعنی نخستین پیامبری که اراده خداوند را در حق آدمیان اجرا کرد، به ادیان مسیحیت و یهودیت می‌پیوندد. پیروان اسلام، که "مسلمان" نامیده می‌شوند، به خدای یکتا و تعالیم [حضرت] محمد (ص) اعتقاد دارند. قرآن نه نظام سیاسی خاصی پیشنهاد می‌کند و نه طرح تفصیلی برای دستیابی به حکومت دارد، هرچند مسلمانان روز به روز بیشتر اصرار می‌ورزند که ملت‌هایشان به صف انتقادکنندگان از حکومت‌ها بپیوندند. (۲)

داده است که تحت استیلای اسلام است مقایسه می کنیم.

زمینه

اسلام، بیش از هر چیز، از طریق کتاب مقدس خود، قرآن، و نیز از طریق شخصیت مهم عرضه کننده این کتاب بر نوع بشر، یعنی پیامبر [حضرت] محمد بن عبدالله بن عبدالمطلب بن هاشم [ص] (۵۲ پیش از هجرت - ۱۱ هـ ق/۵۷۰-۶۳۲م)، که در مکه، واقع در شبه جزیره عربستان، می زیست، شناخته می شود. به اعتقاد مسلمانان، جبرئیل، فرشته مقرب، در سالهای آغاز قرن هفتم میلادی بر [حضرت] محمد(ص) ظاهر شد و فرمود تا آیاتی که بعداً قرآن نام گرفت بخواند. محمد(ص)، که در مساعی خود برای متقاعد کردن مردم مکه به قبول این پیام و تضمینات عملی آن با مخالفت روبرو شد، در سال ۶۲۲ میلادی با گروه کوچکی از یاران خود از مکه به مدینه هجرت فرمود. مسلمانان این سال هجرت را مبدأ تاریخ خود می گیرند و به جامعه اولیه ای که در مدینه به هدایت پیغمبر (ص) تشکیل شد، و نیز به ادامه و بسط آن به هنگام بازگشت آن حضرت و یارانش به مکه، به عنوان سرمشق زندگی سیاسی کامل می نگرند.

حکومت [حضرت] محمد(ص) در جوامع مدینه و مکه غلبه یافت، و این جوامع به سرپرستی پیامبر، و به رغم پرسشهای گاهگاهی از تصمیمات خاص آن حضرت، رونق گرفتند، و در هر حال پذیرفتند که شیوه زندگی که مسلمانان باید در پیش گیرند از جانب خداوند بر وی وحی شده است؛ و از این رو، بارها از او درخواست کردند که مضامین این وحی را بر ایشان تبیین کند. به سبب پرتوی که افعال و اقوال پیغمبر بر پیام وحی می افکند و گستره ای که این افعال و اقوال در

موقعیتهای جدید به معنی آن می بخشید، اخبار مربوط به آنها - نخست به طریق شفاهی و سپس به صورت مکتوب - حفظ شد. این اخبار و احادیث سرانجام نوعی شریعت روایی به وجود آوردند که بعد از قرآن مهم ترین منبع برای تشخیص شریعت الهی اسلام شناخته شد.

هنگامی که حضرت محمد (ص) در سال ۶۳۲ م [۱۱ هـ ق] در شصت و دو سالگی رحلت فرمود، بنا بر روایت اهل سنت هیچ گونه پیش اندیشی برای انتخاب جانشین ایشان به عنوان رهبر امت اسلامی صورت نگرفته بود. بنابر همین روایت، مشورت میان کسانی که پیش از همه به آن حضرت نزدیک بودند و از مؤمنان برجسته بشمار می آمدند به موافقتی انجامید که به موجب آن پدرزن و هم قبیله قریشی او، ابوبکر، به عنوان رهبر روحانی و سیاسی امت، به جانشینی او انتخاب شد و خلیفه یا جانشین پیامبر گردید. اهمیت و معنای این لقب از نظر دینی بسیار بالا است و آثار دموکراتیک وسیعی دارد. هرچند حضرت آدم و حضرت داوود در قرآن به صراحت خلیفگان خدا شناخته شده اند، خداوند خلافت به معنی اعم کلمه را به همه انسانها اعطا فرموده است، از این رو مومنان همه به طور مساوی عهده دار سعی در اعتلای کلام خدا از طریق ایجاد جامعه الهی در روی زمینند.

با این همه ظرافتهای کلامی از این نوع آن اهمیتی را که به معنی پیوند اسلام با دموکراسی باشد نیافتند، زیرا اندیشه "جانشینی" نهفته در پس الفاظ "خلیفه" و "خلافت" زندگی خاصی به خود گرفت که متضمن معنی همه انواع حکومتهای موروثی و حتی توجیه آنها بود. لفظ "خلیفه" نخست برای دلالت بر حکومت ابوبکر و اخلاف سه گانه او - که بر روی هم "خلفای راشدین" (۱۱-۴۱ هـ ق / ۶۳۲-۶۶۱م) خوانده می شوند - به

کار رفت، و سپس علی السویه هم بر حکام اسلامی بنی امیه (۴۱-۱۲۷ هـ ق / ۶۶۱-۷۵۰ م) و بنی عباس (۱۳۲-۶۵۶ هـ ق / ۷۵۰-۱۲۵۸ م)، و هم بر حکام فاطمی در مصر (۲۹۷-۵۶۷ هـ ق / ۹۱۰-۱۱۷۱ م) و حکام اموی در اسپانیا (۱۳۸-۲۲۲ هـ ق / ۹۲۹-۱۰۳۰ م) اطلاق شد. با این همه، به رغم تنوع نامهایی که در دلالت بر نظامها و فرمانروایان بزرگ و کوچک امپراتوری اسلامی در طی چهارده قرن به کار رفته اند - مثلاً "سلطان" یا "امیر المومنین" در مراکش در طی قرون یا فقط "سلطان" در عمان و بروئی-حکومت همواره به طور رسمی در دست یک تن بود. از این رو، جای شگفتی نیست که ظاهراً اسلام هرگز پیوندی با شکل‌های حکومت دموکراتیک به معنای امروزی نداشت است.

ولی آیا می‌توان به گونه‌ای جهان‌شول از اسلام و دموکراسی سخن گفت؟ آنچه در این جا به طور کلی در باره اسلام گفته شد به هیچوجه به معنی انکار اهمیت تفاوت میان دو بخش عمده شیعه و سنی در درون اسلام و همچنین در میان فرقه‌های مختلف هر یک از دو بخش نیست. برداشتهای متفاوت بین شیعه و سنی از انتخاب ابوبکر به جانشینی حضرت محمد (ص)، به جای پسر عم و داماد او حضرت علی (ع)، و حتی از آن مهم‌تر، از شهادت فرزند او حضرت حسین (ع)، نزدیک به سه دهه بعد، ریشه می‌گیرد. اعمال متفاوتی که در حال حاضر این دو جنبش دینی را از هم متمایز می‌کنند ریشه در این فکر دارند که رهبری حقیقی اسلام، یعنی امامت، با [حضرت] علی (ع) آغاز می‌شود. از دیگر سو شیعیان عقیده دارند که امام زمان (عج) از انظار غایب است.

بعلاوه، شیعیان، بی‌گمان در واکنش به تحمل شکست و فشار سیاسی، مفهوم "تقیه" را بسط دادند که کتمان عقاید خود [به هنگام احساس خطر از اظهار آن] را مجاز می‌شمرد. با این حال هیچ

چیز در تعالیم اسلام شیعی یا سنی یکی را بیش از دیگری کمتر یا بیشتر پذیرای اندیشه حکومت دموکراسی نمی‌کند. از این رو در سه کشور اسلامی که به صراحت خود را جمهوری اسلامی می‌خوانند، در یکی - جمهوری اسلامی ایران - اسلام شیعی و در دو دیگر - جمهوری اسلامی پاکستان و جمهوری اسلامی افغانستان - اسلام سنی حاکم است.

با این همه، در حقیقت، در مناطقی از جهان، مخصوصاً در بیشتر کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا، تقریباً با فقدان کامل دموکراسی مواجهیم. (۴)

اسلام و پرداختن به سیاست

از کشورهایی که اکثریت شهروندان آن پیرو اسلامند، تنها شش کشور آشکارا خود را سلطنتی معرفی می‌کنند: پادشاهی مراکش، پادشاهی عربستان سعودی، پادشاهی اردن هاشمی، امارات متحد عربی، سلطان نشین عمان و سلطان نشین بروئی. سه کشور دیگر رسماً سلطنتی اند، ولی در نام خود این را اعلام نمی‌کنند. کشور کویت فرمانروای خود را، به جای "ملک"، "امیر" یا حتی "امیر اول" می‌خواند.

در میان کشورهای باقیمانده، همه جز یکی خود را جمهوری می‌خوانند. مالزی فدراسیون است. به جمهوریهای اسلامی ایران، پاکستان و افغانستان هم که قبلاً اشاره کرده ایم. هفت کشور دیگر، که بیش از آنچه هستند خود را جمهوری یا دموکراتیک می‌نمایانند، عبارتند از الجزایر، تونس، مصر، یمن، لبنان، ترکیه و اندونزی.

در برخی کشورهای اسلامی، از جمله مراکش، الجزایر، تونس، مصر، یمن، لبنان، ترکیه، ایران، پاکستان، مالزی و اندونزی نشانه‌هایی از حکومت مردمی متکی بر آرای عمومی، انتخابات منظم و پارلمانی دیده می‌شود. با این همه، تقریباً در

بسیاری از آنها سخنگویان و فعالانی که خود را خواستار تقویت اسلام معرفی می کنند سعی در تضعیف یا جذب این عناصر مردمی دارند. همین حکم در مورد سودان و تا اندازه ای در مالزی و برونئی نیز صادق است.

عوامل تاریخی متعددی ممکن است علت گرایش این کشورها به توسل به حکومت مقتدر تک حزبی و ناکامی در حمایت و یا حتی تامین حقوق مدنی و انسانی باشد که امروز مدافعان دموکراسی آنها را اساسی می دانند.

در کشورهای خاورمیانه و شمال افریقا، قرن ها حکومت پادشاهی که چه از خارج و چه از داخل بر آنها تحمیل شده بود باز هم موارد دیگری از حکومت فردی در پی داشته است. شروع حکومت استعماری در افریقای شمالی متعلق به فرانسه است. بعد انگلستان از آن پیروی می کند، و سپس ایتالیا موفق به تاسیس حکومت استعماری در بخش دیگری از این منطقه می شود. این موارد متفاوت حکومت استعماری یک فصل مشترک داشتند، و آن این بود که حکومت همواره به دست حاکم واحدی اعمال می شد که از راه دور، از قدرت استعماری، دستور می گرفت. همچنین باید به نقش ایالات متحد امریکا در عراق و ایران، در طی دو دهه ۱۹۴۰ و ۱۹۵۰، به عنوان شواهد دیگری از استعمار اشاره کرد.

ثانیاً، مبارزان جنبشهای رهایی بخش ملی، هنگامی که یوغ استعمار را با موفقیت از گردن افکندند یا شاهان داخلی برخوردار از حمایت استعمار را بیرون انداختند، ترجیح دادند که حکومت تک حزبی تاسیس کنند و فردی را به رهبری برگزینند که تصور می کردند قادر به تحقق بخشیدن به هدفهای انقلاب است. حکام جدید (با همه فرودست بودن خاستگاههای اجتماعی شان)، به سبب شکافهای عظیم اقتصادی، اجتماعی

و فرهنگی، که آنها را از توده های شهروند جدا می کرد، اعتماد اندکی داشتند به این که مردم از خردمندی لازم برای حکومت بر خود برخوردار باشند. مسلماً، آگاهی آنها از بیسوادی فزاینده و فقر شدید و شیوه متروک و حتی قهقرایی زندگی معمول در میان توده های شهروندان این مصلحان و انقلابیان را بر آن داشت که خود زمام امور را در دست گیرند. با آن که سعی آنها مصروف ایجاد بهبود در زندگی این هموطنان محروم می شد، اکراه داشتند از این که آنها را در حکومت با خود شریک کنند.

این وقایع البته در چهار دهه قبل روی دادند؛ به دنبال آن، رهبران انقلابی اولیه جای خود را به رهبران دیگر دادند و نخستین احزابی که ملتهای خود را رهانیده بودند به احزاب دیگر تبدیل شدند یا جای به احزاب دیگر سپردند. ولی هیچ تغییری روی نداد، هیچ کوششی برای سپردن قدرت به دست مردم به کار نرفت، و هیچ تلاش واضح و هماهنگی برای دستیابی به حکومت کاملاً دموکراتیک صورت نگرفت. لبنان، تنها کشور که در این منطقه به حکومتی نزدیک به دموکراسی کامل دست یافته بود، در سال ۱۹۷۵ دستخوش جنگ داخلی ویرانگری ناشی از اختلافات قومی و مذهبی شد و نزدیک به ده سال بعد به اشغال اسرائیل درآمد. در نتیجه، با همه شایان توجه بودن پیشرفت فراوانی که در کاهش میزان بیسوادی حاصل شده است، نه ضعف اقتصادی عمومی و نه تنگناهای بنیادینی که مورد قبول همگان در این منطقه اند فرمانروایان این نظامهای مختلف را از شکست در رفع فقر یا بهبود زندگی شهروندانشان معذور نمی دارد.

ثالثاً، نزاع متمادی با اسرائیل و رقابتهای خانمانسوز- به علاوه مخارج هنگفت گاهگاهی برای تجهیزات نظامی- حکام این کشور ها را از

توجه به تامین رفاه اتباع خود به نحو مداوم باز داشته است. هر چند حمله عربها در سال ۱۹۴۸ بی دلیل بود و به جنگ بی معنایی انجامید،(۵) اسرائیل را باید در تجاوز سال ۱۹۵۶ مقصر دانست. همچنین، هنگامی که اسرائیل در سال ۱۹۶۷ پیشدستی کرد و علیه مصر [اردن و سوریه] دست به حمله زد، نیروهای متحد در صدد خنثی کردن وضعیتی بودند که به صف آرایی نیروهای متخاصم منجر شده بود. فقط جنگ "یوم کیپور" (یا جنگ ششم اکتوبر) در سال ۱۹۷۳ بود که ظاهراً زندگی سیاسی منطقه را تا حدودی بهبود بخشید. (۶) این جنگ به مصر امکان داد تا یک پیروزی نسبی را مدعی شده و زمینه دیدار غیرمنتظره انور سادات رئیس جمهور مصر از بیت المقدس را در چهار سال بعد فراهم ساخت.

این گونه وقایع، مانند مرافعه دیرپای سوریه و عراق و کشمکشهای گاهگاهی میان مصر و لیبیا، توجه رهبران این کشورها را از نیازهای مبرم مردم محروم از آموزش و غذا و کار، که روز به روز بی قرار تر ناآرام تر می شوند، منحرف می کند. رهبران این کشورها، که کاملاً بر نیازهای شهروندان خود وقوف دارند و می دانند که تا زمانی که جنگ و تعرض در کار باشد برآوردن این نیازها غیرممکن است، ظاهراً چندان اهمیتی به این هدف نمی دهد که مردم کشور خود را به نقطه ای هدایت کنند که همه بتوانند در حکومت مردمی شرکت جویند.

تفکر سیاسی اسلامی و دموکراسی

ابونصر فارابی (حدود ۲۵۹-۳۳۹ قمری) را معمولاً بنیادگذار فلسفه سیاسی در سنت فرهنگی اسلامی می دانند. او فلسفه سیاسی غیردینی یونان را چنان با مهارت بازسازی می کند که معیارهای طبیعت و عقل، که این فلسفه بر آنها مبتنی است،

متوجه مسائلی اساساً مهمی است که پیروان دین و حیانی را به خود مشغول می دارد و به این ترتیب به هیچ روی وجهی (دلیلی) برای رد آنها وجود ندارد. پیغمبر بودن یعنی چه، دین و حیانی چیست و چگونه با عقل عملی پیوند دارد و در مقوله آن جای می گیرد؟ اینها موضوعاتی هستند که فارابی آنها را در آثار مختلف خود بررسی کرده است. او به هیچوجه وحی را ناسازگار با عقل و طبیعت نمی داند. برعکس، موضوع همیشگی آثار او هماهنگی - در هدف، اگر نه در نگرش - بین فلسفه و دین است.

فارابی نیز، مانند افلاطون و ارسطو، چندان روی خوشی به دموکراسی نشان نمی دهد. در کتاب *آرا اهل المدينة الفاضلة* اثری که تلویحاً هم با افلاطون موافقت دارد و هم با ارسطو، بهترین رئیس مدینه کسی توصیف شده است که بر مسلیل نظری و عملی هر دو وقوف داشته باشد، در اقتناع دیگران توانا باشد، و از قوه خیال زنده ای برخوردار باشد. بهترین رئیس مدینه، علاوه بر این استعداد های ذهنی، باید در مبادرت به جنگ نیز به قدر کافی توانا و چالاک باشد. ولی فارابی نمی گوید که این فردنادر چه نوع قوانینی باید بنیاد نهد. چنین حاکمی به قدری منحصر به فرد است که مانند یک قانون اساسی یا یک سرمشق زنده است، که باید از او در هر کاری که می کند پیروی یا تقلید کرد.

فارابی، که می داند چه قدر بندرت پیش می آید که چنین کسی ظهور کند، حکومت مرکب از گروهی از افرادی را پیشنهاد می کند که بر روی هم دارای چنین صفاتی باشند. ولی برای این گروه نیز هیچ دلیلی نمی بیند که بر انواع قوانینی که باید تقریر کنند تأکید کند. فارابی تنها هنگامی از قوانین یاد می کند که ناگزیر از فرود آمدن به سطح نازل تری از گروه مردمانی می شود که هیچ یک از این

باید متوسل به گروه کوچکی از افرادی شد که بر روی هم واجد فضایل مطلوب باشند.

ابن رشد نیز، مانند فارابی، مطالعه فلسفه یونانی را، تا آنجا که پاسخهایی به بسیاری از مسایل مورد علاقهٔ دایم موجودات انسانی به دست می دهد، شایان اهمیت می داند. مثلاً در *جوامع سیاسیة افلاطون*، استدلال می کند که بهترین نظام حکومتی آن است که در آن نظم طبیعی میان فضایل اخلاقی و فنون عملی رعایت شود. وجود فضایل اخلاقی و فنون عملی برای فضایل تدبیری و وجود همهٔ آنها برای فضایل نظری است. تنها هنگامی که این نظم طبیعی در سازمان و ادارهٔ نظام حکومتی انعکاس یابد، زندگی انسانی آن گونه خواهد بود که باید باشد. بنابراین، برای آن که انسان عمل صالح داشته باشد، فهم اصولی که چنین عملی بسته به آن است، یعنی نظم و همبستگی میان اجزای روح انسانی، ضروری است. ابن رشد در *تلخیص کتاب روح الخطابة ارسطو*، آنجا که بهترین نظام حکومتی را نظامی می داند که عقاید و افعال آن موافق باشند با آنچه علوم نظری مقرر می دارند، به همین نتیجه می رسد.

تفکر در این اصول به ابن رشد امکان می دهد که معایب نظامهایی را که در اطراف خود می بیند با وضوح بیشتر بشناسد. عیب این نظامها در این است که روی به جانب هدف غلطی دارند یا از رعایت هر نوع نظامی در میان قوای انسانی غفلت می ورزند. از این رو، او از دموکراسی، به سبب تأکید آن بر زندگی فردی و نیز به سبب ناتوانی آن در سامان دادن به خواستهای شهروندان انتقاد می کند.

ابن رشد، برای این که تصور نشود که چنین نظریه ای ممکن است مأخوذ یونانی باشد، در *فصل المقال* خود نشان می دهد که چگونه قرآن از این مساله سخن می گوید. او، با توجه به اتفاق نظر

صفات استثنایی را ندارند. او این گروه مردمان را صرفاً متخصص در پیروی از قوانین موضوعهٔ حاکمان پیشین و ماهر در مراجعه به آنها معرفی می کند. اصطلاحی که برای توصیف این قوانین به کار می برد - یعنی "سنت" و "شریعت" - یادآور قوانین موضوعهٔ اسلام است.

به دو واقعیت دیگر نیز باید توجه کرد. اولاً، فارابی از حکومت یک گروه، حتی گروهی که باید از سرمشق دیگران پیروی کند، فراتر نمی رود، و دیگر تا آنجا پیش نمی رود که از عدهٔ بیشتری از حاکمان سخن بگوید. حکومت عدهٔ کثیری از مردم را همواره صورت پست و ناصوابی از حکمرانی می داند. ثانیاً، حالت طبیعت در آثار فارابی به عنوان بدیلی به این نظریه ظاهر نمی شود که به موجب آن موجودات انسانی تنها در زندگی مدنی می توانند اهداف شخصی خود را تحقق بخشند و تنها در زندگی مدنی می توانند به خوشیختی دست یابند.

چندین متفکر برجسته و بیش از دو قرن و فواصل مکانی بسیار، فارابی را در شرق از ابوالولید ابن رشد (۵۲۰-۵۹۵ هـ ق / ۱۱۲۶-۱۱۹۸ م) در غرب جدا می کرد. با این همه، آنها در تفکر بسیار نزدیک به یکدیگر بودند. ابن رشد، قاضی القضاة قرطبه و اشبیلیه واقع در اسپانیا، یک چند مشاور و طبیب سلطان بود و بیش از همه به سبب شروخی که بر آثار ارسطو نوشته است شهرت دارد. حاکم خوب مانند پزشک خوب است، و شهروندان مانند بیمارانند. این حکیم قانونگذار داروهای برای همهٔ بیماریهایی که شهروندان به آن مبتلا می شوند می شناسد، زیرا تنها او است که به روشنی در می یابد که چه چیزهایی اسباب سعادت آدمی است. هنگامی که حاکمی واجد صفات لازم یک پزشک قانونگذار نتوان یافت،

رفت و در آنجا با محمد عبده ملاقات کرد. هنگامی که افغانی از مصر هم به سبب همان نظریات سیاسیش اخراج شد، عبده از پی او نخست به لندن و سپس به پاریس رفت. عبده در سال ۱۸۸۴ به قاهره بازگشت و، پانزده سال بعد، به مقام بلند مفتی مصر نایل آمد. مردم، اقبال را که به شاعری شهرت دارد، عموماً پدر معنوی پاکستان می‌خوانند.

این متفکران، از این که خود و همکیشان مسلمان شان را در بردگی نیروهای بیگانه می‌دیدند، عمیقاً در رنج بودند؛ از این رو سعی کردند که نخست عظمت پیشین اسلام را در یادها زنده کنند و سپس خواستار استقلال از حاکمیت بیگانه شوند. با این همه، برنامه آنها این نبود که تا آنجا بکوشند که حکومت مردمی را جانشین حکومت سلطنتی کنند. آنها بر این عقیده بودند که توده‌های عرب و مسلمان هنوز آمادگی کافی برای حکومت بر خود را ندارند و از این رو همچنان به سرپرستی حاکمی نیازمندند که مهارتهای لازم برای حکومت بر خود را در آنها پرورش دهد.

هر چند مصلحاتی مانند حسن البنا (۱۲۸۵-۱۳۲۸ هـ ق/۱۹۰۶-۱۹۴۹ م) و ابوالاعلی مودودی (۱۲۸۲-۱۳۵۹ هـ ق/۱۹۰۳-۱۹۸۰ م) مستقیماً با توده‌های مسلمان سخن می‌گفتند، هدف آنها بیشتر تحول شخصی بود تا تغییر سیاسی. مودودی، که روزنامه نگار و متکلم بود، در هند به دنیا آمد، ولی در ۱۹۴۷ که پاکستان به وجود آمد به آن کشور رفت و در آنجا "جماعت اسلامی" را بنیاد نهاد. به عقیده او، اسلام، نه ملی‌گرایی (ناسیونالیسم) با سیکولاریسم، بهترین راه برای رهایی مسلمانان از بند استیلای عرب است. حسن البنا، در سال ۱۹۲۹ "جمعیت اخوان المسلمین" را تاسیس کرد و تا زمانی که به قتل رسید رهبری آن را به عهده داشت. مودودی سعی در دفاع از اسلام

بیشتر دانشمندان در این معنی، که با مردمی که در سطوح متفاوت دانش اند به تناسب توانایی فهمشان سخن باید گفت، تأکید می‌کند که قرآن دقیقاً همین نوع سخن گفتن را سفارش می‌کند. توجیه انواع مختلف سخن و حتی انواع مختلف عمل آن است که دین نیز مانند سیاست بایدنظر به عموم شهروندان داشته باشد. بعلاوه، کسانی که منکر آند که قانون وحی بدینگونه عمل می‌کنند شهروندان را در خطر گمراهی می‌افکنند. این به اصطلاح معلمان، با تبیین موضوعات پیچیده مربوط به ایمان برای کسانی که قادر به فهم استدلال آنها نیستند، مردم کم استعداد را به اشتباه و غالباً به بی‌اعتقادی سوق می‌دهند. آنها قادر به شناخت مجموعه داروهایی نیستند که نخست پزشک قانونگذار تجویز کرده است و سپس کسانی، مانند پزشکان صلاحیت دار، که سلامت مدنی مورد نظر تجویزات قانونگذار را تشخیص می‌دهند، آنها را تصدیق و تأیید کرده اند.

در زمان مرگ ابن رشد، درست قبل از قرن هفتم/ سیزدهم تا ظهور جمال الدین افغانی [اسدآبادی] در نیمه اول قرن سیزدهم/ نوزدهم، فلسفه سیاسی در سراسر خاورمیانه و شمال افریقا روی به افول نهاد، البته به استثنای ابن خلدون (۷۳۲-۸۰۸/۱۳۲۲-۱۴۰۶)، که تعالیم او کاملاً نزدیک به تعالیم فارابی و ابن رشد بود. به استثنای او، متفکرانی که جلب توجه می‌کنند در درجه اول، اگر نگوئیم به عرفان و حکمت الهی، به فقه و کلام روی آوردند.

با ظهور جمال الدین افغانی (۱۲۵۴-۱۳۱۵/۱۸۳۸-۱۸۹۷) و متحد گهگاهی او محمد عبده (۱۲۶۶-۱۳۲۳/۱۸۴۹-۱۹۰۵)، و محمد اقبال (۱۲۸۹-۱۳۱۷ شمسی/ ۱۸۷۶-۱۹۳۸) عصر تجدیدی آغاز شد. افغانی، که به سبب تعالیم سیاسی خود ناگزیر از ترک هند و ایران شد، به مصر

داشت و سعی در نشان دادن این که با چه سهولتی می توان آن را در حل مسایل زندگی روزمره به کار برد، در حالی حسن البنا از مسلمانان می خواست که متکی به نفس باشند و با آگاهی کامل از ایمان خود پیروی کنند. هر دو نیاز به یک نظام سیاسی اسلامی را تشخیص می دادند. مودودی آن را تنها حکومتی می دانست که مسلمانان در ظل آن می توانند آزادانه و کاملاً اسلامی زندگی کنند. به عقیده حسن البنا تنها حکومت اسلامی می تواند با آفات ویرانگر جامعه غربی مبارزه کند. ولی هیچ یک از آن دو مستقیماً از نیاز مردم در به دست گرفتن قدرت در این حکومتها سخن نمی گفت؛ تأکید آنها بر اصلاح درونی شخص بود.

در میان گروه دیگری از رهبران، باید از سید قطب (۱۲۸۵-۱۳۴۵ هـ ق / ۱۹۰۶-۱۹۶۶ م) و امام روح الله خمینی (۱۲۷۹-۱۳۶۸ / ۱۹۰۰-۱۹۸۹ م) نام برد، که سخت از حاکمان مسلمان وقت انتقاد می کردند و خواهان دفاع از اسلام در برابر بی حرمتیهای بودند که غربیان نسبت به آن روا می داشتند و نمی توانستند شایستگی های آن را دریابند. آنها همچنین خواستار تغییر کامل اخلاقی در خود مسلمانان و دستیابی به حکومت مستقل حقیقتاً اسلامی بودند.

بسیاری دیگر از رهبران اسلامی از سرمشق سید قطب و امام خمینی (ره) پیروی کردند. آنها در دعوت خود برای استقرار حکومت اسلامی موافقت دارند که حاکمان گمراهی که در تقویت و متابعت شریعت الهی اسلام یا در بهبود بخشیدن به آسایش مادی و معنوی مسلمانان، از طریق ترغیب آنها به پیروی از احکام اسلامی، قصور ورزیده اند ضرورتاً باید جای خود را به [حاکمان صالح] بدهند. ولی آنها فقط در باره آنچه باید باشد سخن می گویند و از مسایل عملی و اجرایی مربوط به نحوه وصول به این هدفها، بدون این که در طی

راه آسیمی به شهروندان وارد آید، اطلاعی به دست نمی دهند. بعلاوه، از این مساله مهم سخن نمی گویند که، همین که به حکومت اسلامی دست یافتند، چه تدابیر عاقلانه ای برای حفظ آن باید اتخاذ کنند.

این صداها، با همه غلبه و حتی حدتی که دارند، تنها صداهای سیاست اسلامی در خاورمیانه و شمال افریقا در زمان حال یا در زمان گذشته نزدیک نیستند، بلکه صداهایی هستند که بیش از همه توجه مردم را به خود جلب کرده اند. عبدالرشید ابراهیم (۱۸۵۷-۱۹۴۴)، با همه صراحت و فعالیتی که در راه کسب آزادی برای مسلمانان تحت حکومت روسیه از خود نشان می داد، در خارج از ترکیه چندان شناخته نبود. او، که نویسنده و چاپخانه دار بود، زمانی به صفت مفتی جامعه اسلامی اورنبورگ [یا چکالوف، از شهرهای روسیه] منصوب شد و رهبری مجمع روحانی اسلامی آن را بر عهده داشت. حرکت سیاسی او به نام دفاع از مسلمانان در سال ۱۹۰۴ به حبس کوتاه مدتی در سن پترزبورگ انجامید. عبدالرحمن الکوکی (۱۸۴۳-۱۹۰۳)، وابسته به جنبش ملی گرای مصری مقالات تندتری بر ضد استبداد نوشت - به قدری تند که در سال ۱۹۸۹ احساس کرد که باید زادگاه خود سوریه را ترک کند و به قاهره برود. ولی نوشته هایش هیچ کس را به حرکت بر نیانگیخت. علی عبدالرازق (۱۸۸۸-۱۹۶۶) مصری بر خلافت خرده گرفت و بر ضرورت جدایی دین از سیاست در اسلام تأکید کرد، ولی نظریات او برای مردم ناگوار بود. در نتیجه، به رغم وجود این گونه متفکران و بسیاری دیگر از همفکران آنها، آن نوع تفکری که در غرب موجب تقویت حمایت از دموکراسی شد، نتوانست در خاور میانه و شمال افریقا ریشه بدواند.

اسلام و دموکراسی امروز

که می توان آن را با اندک تفکری در نحوه توسل مدافعان حق الهی شاهان و مدافعان حکومت مردمی آزمود، که هر دو در تأیید مواضع خود به آیات "عهد قدیم" و "عهد جدید" استناد می کنند. سرانجام، احتیاط حکم به این تبیین می کند که فقدان کلی دموکراسی [بر اساس معیارهای غربی] در نظامهای حکومتی خاورمیانه و شمال افریقا ناشی از شرایط تاریخی استثنایی است. چنان که این بررسی در باره تاریخ حکومت سیاسی اسلامی و تفکر سیاسی اسلامی نشان می دهد، این شرایط ریشه هم در عمل دارد و هم در تفکر و نظر.

بر آنچه گفتم این ملاحظه را باید افزود که کل رفتار جامعه خاورمیانه و شمال افریقا محافظه کارانه تر و بنابراین تا اندازه ای متعصبانه تر از رفتار جامعه غربی است. نوعی نگرانی از بابت نام و ننگ، اگر نگوئیم از بابت رفتار، موجب ناپسند شمردن اعمال و شیوه های بیانی می شود که معمولاً در غرب به آنها با دیده اغماض نگریسته می شود. مردم در همه موقعیتهای اجتماعی و در هر سن و سالی محکوم احساس شرقی هستند که اساس آن بر این است که دیگران در باره آنها چگونه می اندیشند. بنابراین، رهبران باید بی عدالتیهای زننده و تقریباً غیرقابل تحملی مرتکب شده باشند تا اکثریت شهروندان رو به خیابانها بیاورند و فریاد مطالبه حکومت مردمی برآورند.

چنین ملاحظاتی هدایت کننده این شرح مختصر در باره رشد اسلام و تاریخ تطبیقی اندیشه های اسلام و غرب بوده است. البته مسلمانان متعهد طرفدار دموکراسی ممکن است، با اشاره به اندیشه خلافت انسان به طور کلی و همچنین با استناد به تأکید دیرین اسلام بر امر مشورت به عنوان شاهدی بر وجود ریشه های دموکراسی در درون اسلام، به آنچه در بالا گفتیم اعتراض کنند. همچنین

با این همه، امروز بسیاری از افراد در بسیاری از صحنه ها درگیر مبارزه ای شدید و موثر در راه کسب آزادی و حکومت مردمی اند. برخی از مراکز فرهنگی و انتشاراتی نیز هم خود را مصروف بررسی رشد دموکراسی در کوالامپور، عمان، بیروت، قاهره، تونس، و رباط، و همچنین مبارزه در میان فلسطینیان در بیت المقدس، نابلس و غزه می کنند. مراکز دیگری هم برای برآوردن نیازهای مسلمانان تبعیدی در فلوریدا، ویرجینیای شمالی، نیویورک، لندن و پاریس تشکیل شده اند. بعلاوه، دانشمندان و متفکران مستقلی از مسلمانان هستند که به جانبداری صریح از دموکراسی شهرت دارند: از آن جمله اند خورشید احمد در پاکستان، صادق العظم در سوریه، علی دسوقی و سعدالدین ابراهیم در مصر، فاطمه مرئسی و عبدالله عروی در مراکش، محمد عزیزه از تونس و محمد ارکون [ارغون] از الجزایر (که هر دو در پاریس زندگی می کنند). همین که می توان این فهرست را بسط داد نشانه معنی داری است از این که هیچ چیز در اسلام نیست که دلیلی بر مخالفت آن با دموکراسی باشد. همچنین می توان به فعالان سیاسی منفرد و گروههایی در کشورهای خاورمیانه و شمال افریقا اشاره کرد که سعی در متحقق ساختن آزادی بیشتری در سطوح سیاسی، مدنی و فردی دارند.

ولی جستجوی چیزهایی بیش از نشانه های علاقه به آزادی خواهی و حاکمیت مردمی و مشارکت فردی برای دستیابی به آنها مستلزم تحقیق مبسوط در تعالیم اسلامی، از منابع تصلی شریعت اسلامی تا متون فقه و کلام اسلامی، است. ولی چنین کوششی پرهزینه و مآلاً بی نتیجه خواهد بود، زیرا که اسناد اساسی همه ادیان وحیانی راه به تفسیرهای گوناگون می دهد؛ و این حکمی است

ممکن است کسی بر این معنی تکیه کند که صرف تصمیم به پیروی اسلام امری کاملاً فردی است و بنابراین مآلاً بازگشت به اطمینان الهی از قابلیت مردم در مواظبت از بهترین مصالح خویش است. با این همه، در نظریات فیلسوفان سیاسی اسلام و اخلاف آنها هیچ چیز نمی توان اقامه کرد که مؤید چنین اعتراضاتی باشد. تردیدهای آنها در باره خردمندانه بودن حاکمیت مردمی شایان توجه است، و هیچ شاهدی نیست دایر بر این که در درون سنت تعالیم اسلامی کسی به این تردیدها اعتراض کرده باشد.

تعالیم آنها قابل توجیه است، زیرا آنها به نحوه تفکری که در غرب، شاید پیش از وقت، رد شده است ادامه دهند. در حقیقت، می توان گفت که غربیان بیشتر نگران حفظ آزادی اند تا فراهم آوردن وسایل نیل به فضیلت شخصی، چه در سطح فردی و چه در سطح عمومی. و اما در باره سطح عمومی یا سیاسی، باید گفت که این امر تا اندازه ای ناشی از وجود ابهام متداولی است در باره این که چه چیزی را باید فضیلت نامید؛ و این ابهام نیز از متفکرانی سرچشمه می گیرد که همه در باره معنی کلاسیک آزادی خواهی چشم به هدایت آنها دارند. آنها هرچند در تعالیم خود بزرگ ترین خبرها را زندگی و آزادگی و تحصیل مال و خوشبختی می دانند، ولی کم تر در باره کسب فضیلت سخن گفته اند. این نوع تفکر مآلاً به این مساله می انجامد که آیا اصلاح اخلاق، دغدغه خاص حکومت است؟ ولی این مساله ای نیست که هرگز نیاز به طرح شدن داشته باشد. در حقیقت، تحصیل دموکراسی به هیچ وجه مستلزم طرد فضیلت نیست.

محققان و پژوهشگران را در ردّ یا نقد جدّی بر برخی مطالب این مقاله که گاه مبهم و گاه بسیار کلی می باشد، کاملاً محفوظ می داند و آن را پاس می دارد.

۲. برخلاف نظر نویسنده، اسلام دارای فلسفه سیاسی خاصی است که حکومت اسلامی بر اساس آن شکل گرفته است.

۳. نویسنده خود در سطور بعدی [ذیل عنوان فرعی "اسلامی و دموکراسی امروز"] خلاف این گفته را بیان داشته است.

۴. بدیهی است نویسنده در نتیجه گیری با توجه به مطالب عنوان شده، جانب بیطرفی را رعایت نکرده است.

۵. پرواضح است که حمله دسته جمعی اعراب در سال ۱۹۴۸ صرفاً جهت بازپس گیری زمینهای اشغالی فلسطین از دست اسرائیل بوده است.

۶. شایان ذکر است که جنگ اکتوبر ۱۹۷۳ که توسط ارتش های مصر و سوریه شروع شد، آرایش سیاسی منطقه را تا حدودی در هم ریخت.

آزادی اجتماعات

حق درخواست از حکومت برای رسیدگی به شکایتها، حق دست زدن به تظاهرات عمومی برای اعتراض به سیاستهای اجتماعی یا حکومت، و حق تشکیل گروههای اثرگذار سیاسی (که گاهی آزادی ارتباط نامیده می شود). این حقوق نشانه های جامعه دموکراتیک اند. آزادی اجتماعات در بسیاری از قانونهای اساسی به صراحت تأیید شده و در نظامهای دموکراتیکی که قوانین اساسی مکتوب ندارند در عمل و به صورت اعلامیه از آن حمایت می شود.

حق آزادی اجتماعات هنگام امضای "منشور کبیر" ۱ از سوی جان، پادشاه انگلستان در ۱۲۱۵، به عنوان امتیازی برای نُجبا در عرضه دادخواست به پادشاه، پدید آمد. چند قرن بعد استباط دموکراتیک تری در مورد آزادی اجتماعات مطرح شد. جیمز دوم در سال ۱۶۸۸، پس از آن که دربار پادشاه حکم او مبنی بر زندانی شدن اسقف اعظم

---

۱. بی گمان اراییه مطلبی جامع و کامل در بلره دین مبین اسلام در مقاله ای تا این حد محدود، اگر ناشدنی نباشد، بسی دشوار خواهد بود. بنابراین، ناشر ترجمه فارسی، حق

کنتربری و گروهی از اسقفهای کلیسای انگلیس در برج لندن را باطل ساخت، از انگلستان گریخت. پس از آن مجلس از ویلیام و مری او آرنج دعوت کرد که عهده دار سلطنت شوند. با این شرط که به "اعلامیه حقوق"، که به صورت "لایحه حقوق ۱۶۸۹" درآمد، وفادار بمانند. ماده (۵) این لایحه از حق عرضه دادخواست به شاه حمایت می کرد.

"نخستین اصلاحیه قانون اساسی ایالات متحد" (۱۷۹۱) آزادی بیان، آزادی قلم، آزادی اجتماعات و آزادی دادخواست را به یک اندازه مهم و اساسی تعبیر می کند. همه شش کشوری که پیش از سده بیستم قانون اساسی داشتند (آرژانتین، بلجیم، لوکزامبورگ، ناروی، سوئیس و ایالات متحد) در قانون اساسی خود آزادی اجتماعات را به رسمیت شناختند یا به آن اشاره کردند. در چند دهه اخیر کشورهای هرچه بیشتری دارای قانون اساسی شده اند، و چندین کشور، از جمله، آلمان، ایرلند و جاپان، موادی در باره آزادی اجتماعات در قانون اساسی خود گنجانیده اند که بازتاب "نخستین اصلاحیه قانون اساسی ایالات متحد" است. با این که استرالیا فاقد اعلامیه مکتوب مصوبی در باره حقوق است، "دیوان عالی" آن کشور بر پایه منطق رویه قضایی ایالات متحد چنین نتیجه گیری کرده است که آزادی بیان برای دموکراسی نقشی اساسی دارد. فزون بر این، چندین عهدنامه بین المللی، از جمله "اعلامیه جهانی حقوق بشر" (ماده ۲۰)، "عهدنامه بین المللی حقوق مدنی و سیاسی" (ماده ۲۱)، "پیمان نامه اروپا" (ماده ۱۱) و "منشور افریقایی حقوق بشر و حقوق خلقها" (ماده ۱۱) دربردارنده حق تشکیل اجتماعاتند.

البته، حمایت قانونی و عمل کردن به قانون همواره یکی نیستند. در حالی که همه احکام قانونی لازم می دانند که اجتماعات "آرام" و "قانونی" باشند، بعضی از کشورها از برگذاری اجتماعات خلاف قانونی و بالقوه آشوب انگیز بیشتر حمایت

می کنند تا کشور های دیگر. ایالات متحد از گفتار کین توزانه و گفتار [بالقوه] خطرناکی که نتواند به عمل غیرقانونی تهدید کننده قریب الوقوعی تبدیل شود حمایت می کند، اما بیشتر کشورها گفتار نژادپرستانه و کین توزانه در تجمعهای عمومی را منسوخ می کنند و برای اجتماعات بی نظم و غوغابرانگیز با تمایل و سهولت بیشتری محدودیت پدید می آورند. مثلاً، اصل ۹، بند ۲، از "قانون پایه آلمان" مجامعی را که اهداف یا اعمال شان برخلاف اصول نظم دموکراتیک و تفاهم متقابل میان مردم است ممنوع می کند. این تفاوتها از تجارب تاریخی متفاوت با درکهای متفاوت از شهروندی دموکراتیک در کشورهای گوناگون سرچشمه می گیرند.

به اعتقاد مایکل والتسر، فیلسوف سیاسی، در نظریه مبتنی به آزادی خواهی (لیبرالیسم) دو مفهوم از شهروندی اهمیت دارند: یکی از این دو مفهوم از افکار جان لاک، فیلسوف سده هفدهم انگلستان، ناشی می شود، و مفهوم دیگر را می توان تا ارسطو در سده چهارم پیش از میلاد و تا ژان ژاک روسو در سده هجدهم رد یابی کرد. ارسطو و روسو می گفتند که شهروندان تنها از طریق شرکت فعال در حکومت می توانند توان انسانی و مدنی خویش را به نمایش بگذارند (آن چیزی که آیزایا برلین فیلسوف "آزادی مثبت" می نامد). چنین درکی مشوق آزادی اجتماعات است. متاسفانه، این گونه شهروندی را تنهادر نظامهای سیاسی نسبتاً کوچک می توان یافت. شهروندان در آتن باستان از دموکراسی مشارکتی برخوردار بودند، اما این برخورداری تنها بدین علت بود که برده داری گسترده آنان را از مسؤلیتهای کار کردن رهایی می بخشید. امروزه دموکراسی مشارکتی در گروهها و جنبشهای مستقل برقرار است. جنبش حقوق مدنی و جنبش های دانشجویی دهه ۱۹۶۰ ایالات متحد، همچون بسیاری از

جنبشها و گروههای دیگر مستقل از حکومت، دیدگاههای روسویی را تأیید کردند.

در واحدهای سیاسی بزرگ تری که امروزه وجود دارند، طرفداران روسویی بر اهمیت آزادی اجتماعات در خارج از چهارچوب های تثبیت شده گروههای ممتاز و ذی نفع مقامهای اداری کشور تأکید می ورزند. در رویه قضایی مندرج در "نخستین اصلاحیه" ایالات متحد، فضیلت مدنی حاصل از اجتماعات قدرتمند (اما آرام) به نحوی برجسته ترسیم شده است. روی هم رفته، به نظر می رسد که این رویه قضایی ایالات متحد شبیه دیدگاه روسویی است.

شهروندی از حق توسل به عمل غیرقانونی (حتی انقلاب)، در صورت بی حرمتی منظم دولت به حق آزادی اجتماعات، حمایت می کنند. اکثراً، چنین اعمالی تنها به لحاظ نظری یا اخلاقی موجه اند، زیرا که هیچ نظم قانونی نمی تواند عمل غیرقانونی یا انقلاب را تأیید کند. اما در صورتی که مرتکبان نافرمانی مدنی غیر خشن هنگام ارتکاب نافرمانی با احترام برای قانون و حقوق افراد دیگر عمل کنند، ایالات متحد غالباً به آنان کمتر سخت می گیرد تا به قانون شکنان دیگر.

۱. منشور کبیر در سال ۱۲۱۵م به امضای جان پادشاه انگلستان رسید.

منشور کبیر یا ماگنا کارتا، به لاتین: Magna Carta منشور قانونی انگلیسی است که به طور رسمی در سال ۱۲۱۵ به تصویب رسید. این منشور به زبان لاتین نوشته شده و به نام لاتین آن شناخته می شود. ترجمه متداول مگنا کارتا، منشور کبیر است.

مگنا کارتا، جان، شاه انگلستان را موظف به پذیرفتن حقوق مشخصی برای مردان آزاد تحت حکومت اش، احترام به برخی رویه های قانونی مشخص، و پذیرفتن این موضوع که قدرت او توسط قانون محدود خواهد شد، می نمود. این منشور متضمن حقوق مشخصی برای افراد تحت فرمان شاه بود، چه آزاد بودند، چه در قید شخص دیگر --و به طور تلویحی آن چه را بعدها، به حکم آزادی متهمی که دلیلی برای اتهام اش نیست، تبدیل شد، را ابراز می داشت.

منشور کبیر به یکی از مهمترین اسنادی بدل گشت که در یک روند تاریخی به ایجاد حکومت مشروطه در جوامع انگلیسی زبان امروزی بدل شد. تحت تاثیر مگنا کارتا کامن لا (common law) در انگلستان و بسیاری از قوانین اساسی از جمله قانون اساسی ایالات متحده امریکا توسعه پیدا کرد.

در سال ۱۲۱۵ اشراف انگلستان که از پادشاه به خشم آمده بودند، جان پادشاه انگلستان را وادار ساختند تا منشور کبیر را در ۱۵ جون ۱۲۱۵ امضا کند. در واقع جان، پادشاه انگلستان از اشراف مالیات زیادی درخواست کرده بود و این فرمان بیان می کرد که حتی پادشاه نیز مشمول قانون شده و باید از آن اطاعت کند.

به مرور زمان، این فرمان به صورت پایه حقوقی برای همه شهروندان درآمد و بعدها پایه قانون اساسی بریتانیا و نظام مشروطه سلطنتی در این کشور شد.

در نگرش فردگرایانه جان لاک، دولت در درجه اول ملزم به حمایت از منافع شخصی و حقوق شهروندان است (آن چیزی که آیزایا برلین "آزادی منفی" می نامد). این استنباط از شهروندی نسبت به دیدگاه روسویی کمتر مشارکتی است و در نتیجه در برابر اجتماع اخلاکگرانه یا خلاف قانون تسامح کمتری دارد تا دیدگاه روسویی. بدین سان عقاید لاک مجال بیشتری برای دولت فراهم می سازند تا آزادی اجتماعات را به نام نظم عمومی محدود سازد. برای مثال، حکومت انگلستان در ۱۹۸۶ به علت نگرانی فزاینده در مورد افزایش تظاهرات بی نظم و غوغا برانگیز "قانون نظم عمومی" را تصویب کرد. در مقایسه، "نخستین اصلاحیه"، در ایالات متحد از تظاهرکنندگان پرشوری چون نازیها و اعضای کوکلوکس کلان حمایت می کند.

وضع خشونت و نافرمانی مدنی نیز یک مسأله جالب توجه است. الگزاندر بیکل ادعا کرده است که آزادی بیان و اجتماعات به شکل های قانوناً معتبر نافرمانی مدنی می انجامند. از این رو نافرمانی مدنی غیرمجاز و توسل به خشونت در نظامهایی که آزادی معقول اجتماعات را می پذیرند محلی برای توجیه ندارند. اما دیدگاههای لاک و روسو در باره

منشور آزادی، پادشاه را وادار می‌ساخت به تشکیلات قانونی احترام بگذارد و قبول کند که قانون بر اراده شخصی او ارجحیت دارد.

گرچه هدف اشراف انگلیس تحکیم حقوق رایج فئودالی بود و آن منشور هنوز به مثابه رشد جوانه دموکراسی و تکامل آن نبود، اما در آن قید شده بود:

"... هیچ انسان آزاد نباید دستگیر، زندانی و یا از دارایی‌اش محروم و یا محکوم، تبعید و یا بهر صورتی بی‌خانمان شود... مگر به حکم قانون."

از همانزمان تعهد و التزام دستگاه حاکمیت به حق و قانون بر سر زبان‌ها افتاد و در واقع به زیردستان پادشاه و همه فرودستان این حق داده شد که بدون حکم رسمی قاضی تن به موافقت به دستگیری ندهند و از جلب و تعقیب خودسرانه مصون بمانند.

در منشور کبیر آمده است: "حق و عدالت را در برابر هیچ اراده‌ای نمی‌فروشیم، آن را در برابر هیچ اراده‌ای انکار نمی‌کنیم و اجرای آن را به تاخیر نمی‌اندازیم...".

- از ویکی‌پدیا، دانشنامه آزاد

آزادی بیان

آزادی بیان، که یکی از آزادی‌های مدنی بنیادین تلقی می‌شود، دربرگیرنده هردو ارتباط نوشتاری و گفتاری است، و در بیشتر تعریفها شامل جلوه‌های غیر زبانی همچون لباس، رقص و موسیقی هم می‌شود. در نخستین نگاه، به نظر می‌رسد که با دموکراسی رابطه آشکار و مستقیم دارد: بیان آزاد مستلزم دموکراسی و دموکراسی مستلزم بیان آزاد است. برعکس، نظامهای تام‌گرا از آزادی بیان جلوگیری می‌کنند زیرا ثبات آنها را تهدید می‌کند.

سده بیستم حکم اخیر را تأیید کرده است. مثلاً در اتحادشوروی [سابق] هرگونه اظهار نظر سیاسی- در روزنامه‌ها، مجله‌ها، کتابها، رادیو و تلویزیون- زیر مهمیز ایدئولوژی کمونیستی قرار داشت؛ کل فرهنگ اعم از ادبیات، موسیقی، رقص و هنرهای تجسمی می‌بایست بیان‌کننده "واقع‌گرایی سوسیالیستی" باشد. از آن‌جا که مطبوعات چاپی، رادیو و تلویزیون، گروههای رقص، تئاترها

و مانند آنها، همگی در ملکیت دولت بودند، بیشتر مخالفان یا دگراندیشان را می‌شد از طریق محروم کردن آنان از ابزارهای بیان ساکت کرد. در دورانی که یوسیف استالین بر مسند قدرت بود، یعنی از دهه ۱۹۳۰ تا اوایل دهه ۱۹۵۰، مخالفان سیاسی و خانواده‌هایشان در معرض ترور، محاکمه‌های ساختگی، و تبعید به سیبری نیز بودند. ترس شوروی از آزادی بیان بی‌مورد نبود. زیرا با توزیع نوشته‌های دگراندیشان به گونه‌ای خارج از مجاری رسمی، از طریق جزوه‌های مخفیانه چاپی یا دستنوشته، و با ورود خبرهای بیشتر از کشورهای غیرکمونیستی به کمک تکنولوژیهای جدیدی چون ماهواره، شهروندان توانستند تصویری از وضع ناگوار خود به دست آورند، نارضایتی خود را ابراز کنند و در برابر دولت متشکل شوند. با گسترش آزادی بیان در اواخر دهه ۱۹۸۰، حکومت کمونیستی از هم فروپاشید.

با این همه، هرگاه نگاه گسترده‌تری داشته باشیم، می‌بینیم که از نظر تاریخی و به لحاظ نظری پیوند میان دموکراسی و آزادی بیان آن‌گونه که در نخستین نگاه به نظر می‌رسد کاملاً استوار یا آشکار نیست؛ همچنین در مورد خود دلایلی که به نفع آزادی بیان عرضه می‌شود، اختلاف نظر هست. معمولاً برای آزادی بیان چهار دلیل عرضه می‌شوند: (۱) آزادی بیان به رشد شخصی فرد کمک می‌کند، (۲) زمینه را برای حقیقت‌جویی فراهم می‌کند، (۳) مانع سوء استفاده از قدرت سیاسی می‌شود، و (۴) به شهروندان کمک می‌کند تا در حوزه عمومی سیاست دست به انتخاب آگاهانه بزنند. فیلسوفان باستانی یونان و روم با سه دلیل نخست موافقت کردند. در باره نکته اول، نظر افلاطون و ارسطو این بود که آزادی گسترده رفتار و گفتار آن‌سان که افراد می‌طلبند بیشتر موجب انحطاط انسانها خواهد شد تا موجب پرورش و تکامل آنان. از نظر افلاطون و ارسطو، فضیلت، یا

برتری آدمی، به کمک قوانینی که ایجاب کننده اعمال نیک و نهي کننده اعمال بد باشند به بهترین نحو پرورش می یابد. آنان فکر نمی کردند که در مورد فضیلت و واقعاً بتوان زور به کار برد، زیرا در عمل تنها در صورتی فضیلت‌مندان است که انتخابی باشد. اما آنان چنین می اندیشیدند که آزادی یک خیر مشروط است، یعنی تنها در صورتی خیر است که در راه هدفهای درست به کار برده شود.

باستانیان در این باره هم عقیده بودند که از طریق آزادی بیان می توان حقیقت را به بهترین وجه دنبال کرد. اما تنها کسانی می توانند این کار را انجام دهند که از پرورش و آموزشی شایسته برخوردار باشند. دیگران [کسانی که آموزش درست ندیده اند]، احتمالاً بر اثر بیان بی قید و شرط گمراه می شوند؛ و هرگاه از آموزه های غلط جلوگیری شود احتمال این که آنان آموزه های درست را بپذیرند بیشتر است. فزون بر این، آنان معتقد بودند که خود حقیقت برای یک کشور همواره خیر نیست. مثلاً، افلاطون در جمهوری تعلیم می دهد که حتی بهترین کشور به "دروغهای شرافتمندانه"، افسانه های لازم برای تشویق میهن دوستی و مشروعیت نیاز دارد. در باره نکته سوم، یعنی نقش "مانع شونده"، فیلسوفان باستان، با آن که به خطرهای قدرت متمرکز توجه داشتند، پرورش شخصیت حکمرانان را مهم تر از آن می دانستند که آنان را بنا بر عرف با ممانعت‌هایی روبرو سازند. آنان بیشتر به کیفیت سیاستمداری توجه داشتند تا چگونگی دستیابی به قدرت سیاسی.

آنچه باقی می ماند نکته چهارم، یعنی نقش آگاهانه مردم در حکومت، به عنوان یکی از دلایل اساسی توجیه کننده آزادی بیان است. نظریه پردازان گذشته و حال ظاهراً نظر یکسانی دارند: به منظور آن که حکومت با خردمندی همواره گردد و افراد به صورت شهروندانی برخوردار از شرایط کامل رشد درآیند، هر فرد باید در عرضه پیشنهاد

در زمینه سیاست عمومی، تلاش برای تحقق آن و انتقاد در حوزه سیاست عمومی آزاد باشد. الکساندر میکل جان در دهه ۱۹۴۰ در تفسیر "نخستین اصلاحیه قانون اساسی ایالات متحد" بر این نکته اصرار ورزید: از بیان سیاسی باید به طور مطلق حمایت کرد. اما، همان گونه که میکل جان قبول داشت، قوت این استدلال تنها شامل بیان سیاسی می شود؛ هیچ گونه ادعای خاصی در مورد حمایت از دیگر شکل‌های بیان، از جمله در بیشتر زمینه های "فرهنگی" ندارد. به موجب این تمایز، دانشگاهی که همگان می توانند بدان راه یابند نباید اظهارات دانشجویان را محدود به چیزی کند که خودش آن را "از نظر سیاسی درست" می کند، اما می تواند شکل خاصی را برای لباس بقبولاند و موسیقی آنها را به آنچه خود می پسندد محدود سازد. وانگهی، قوت این استدلال برای آزادی بیان بیشتر از حکومت به معنای عام کلمه سرچشمه گرفته است، تا از دموکراسی، یعنی، در هر شکلی از حکومت، حکمرانان، اگر براساس حکمرانند و قرار است که به گونه ای خردمندان حکمرانی کنند، باید در میان خود آزاد باشند تا به بحث در باره سیاست عمومی بپردازند. در دموکراسی، حاکمان همان مردمند، از این رو آنانند که باید از آزادی بیان برخوردار باشند.

حتی در اینجا با باطن‌نمای (پارادوکس) مشهوری روبرویم. اگر دموکراسی را حاکمیت مردم، یا حکمرانی جمع کثیر، می دانیم، چرا اکثریتی از مردمان نمی توانند تصمیم بگیرند که نمی خواهند چیز بیشتری در مورد موضوعات خاصی بشنوند و طالب محدود کردن آزادی بیانند؟ مثلاً به نظر می رسد که سرکوب گسترده آزادی بیان از سوی فاشیست‌های آلمان و ایتالیا در دهه ۱۹۳۰ و دهه ۱۹۴۰ از پشتیبانی مردمی برخوردار بوده است. به همین سان، در سراسر جهان اسلام، از جمله ملل دموکراتیک، اکثریتهای برانگیخته و پرشور از ممنوع کردن کتاب آیات شیطان‌ی سلمان رشدی

(۱۹۸۸)، که اسلام و قرآن را هجو کرده بود، حمایت کردند.

در واقع، موضوع آزادی گسترده بیان تنها به پشتوانه تحولات فلسفی دوران "روشنگری" در سده های هفدهم و هجدهم - تحولاتی که بر وجود معیارهای دقیق برای شناخت، یعنی بر "روش علمی" تأکید داشتند و بیش از پیش بر شأن و مقام فرد تکیه می کردند - قوت گرفت و با دموکراسی پیوند یافت. روش علمی با سودمندیهای متعدّدش برای دفاع ملی و رفاه مادی، این حقیقت تازه تعریف شده را به صورت هدفی درآورد که برای جامعه سیاسی اهمیتی غیر قابل تردید داشت. از آنجا که آزادی بیان لازمه جستجوی حقیقت علمی بود، حمایت از آن به صورت امر مطمئن تری درآمد. اما، چیزی که هم برای آزادی بیان و هم برای رابطه آن با دموکراسی اهمیت بیشتری داشت، تردیدی بود که روش علمی در دیگر حوزه های مدعی شناخت پدید آورد. مثلاً اگر نتوان داعیه حکومت بر طبق حق الهی یا امتیاز اشرافی را ثابت کرد، به چه حق می توان افراد را از شهروندی محروم کرد؟ هرگاه نتوان در باره فضیلت انسانی یا رستگاری دینی شناختی قطعی و یقینی به دست آورد، به چه حق می توان آنها را بر افراد تحمیل کرد؟

با تردیدی که در مورد محدودیتهای سنتی بر شهروندی و انتخاب اخلاقی پدید آمد، تأکید جدید بر شأن و مقام فرد اهمیت یافت. در نتیجه، درک کهن در باره رابطه آزادی و فضیلت تغییر کرد. نه آزادی بلکه فضیلت بود که به صورت خیر مشروط درآمد؛ یعنی، فضیلت تنها در صورتی خیر است که آزادانه انتخاب شود. و برای آن که انتخاب آزادانه صورت گیرد، باید گزینه های گوناگون داشت و از آزادی اراده خویش استفاده کرد. همان گونه که جان میلتون در رساله آرنوپاگیتیکا (۱۶۴۴)، نخستین دفاع جامع از آزادی بیان، اظهار داشت، هیچ چیز

ستایش آمیزی در باره "فضیلت محدود شده"، که بندرت محک می خورد و در معرض گزینش قرار می گیرد، وجود ندارد. به همین سان، اهمیت عقلانیت انسان دستخوش تحول شد. در حالی که، از نظر باستانیان، خردوری نشانه این بود که آدمی در سلسله مراتب طبیعت اشرف مخلوقات است، از نظر متأخران، خردوری نشانه آزادی انسان و مستقل بودن آن از قوانین علت و معلول در طبیعت بود. تنها یک کشور آزاد می تواند فضای مناسبی برای انسانیت فراهم سازد، و همانگونه که بندیکت اسپینوزا می گفت، "در کشوری آزاد هر کس می تواند به آنچه دوست دارد بیندیشد، و آنچه را می اندیشد به زبان آورد."

چنین ترکیبی از اطمینان و تردید - اطمینان به شأن فرد و روش علمی، و تردید در باره مفاهیم قدیمی فضیلت و رستگاری دینی - شالوده دموکراسی آزادی خواهانه را پدید آورد و آن را با آزادی بیان در یک ردیف قرار داد. در چنین حکومتی، که برای هدفهای محدودی تحت فرمان مردم است، دلایل چهارگانه آزادی بیان معنای کاملی دارد. آزادی بیان دنبال کردن حقیقت را، که نقش اثبات شده ای در حکومت دموکراتیک دارد، ممکن می سازد. آزادی بیان کمک می کند تا افراد به صورت انسانی درآیند که در آرزوی آند؛ مفهومهای تحمیلی در مورد فضیلت یا ایمان ناموجه اند و مقام فرد را خوار می کنند. آزادی بیان به افراد امکان می دهد تا حکومتی را که تنها در زمینه های محدودی قدرت دارد مهار کنند. و در چارچوب این حدود، آزادی بیان مردم را قادر می سازد که نقش خود را به عنوان حکمران بپذیرند.

- برگرفته از دایرة المعارف دموکراسی،
- تلخیص و تفسیر از ه. تاج

این سلسله ادامه دارد

هدا اوس سوله پال بدلون او جگره پال ثبات غواری

دنيا د سوداگرو په بازار کې د سودا وړگرځيدلی، له دی سره جوخت د ثبات عناصر هڅی کوی چه اوسنی حالت ته تلپاته بڼه ورکړی تر څو چې د نړۍ د خلکو اکثریت د یو څو غلو او داره مارو په لاس کې برمه شوی پاته شی. د مانتسکو خبره « د یوه ملت د له منځه وړلو له پاره یواځی یو څو غله بس دی چه د چارو واک ور وسپارل شی.» (۱)

پاپ فرانسیس Francois د نړۍ د کاتولیکانو مشر په بولیویا کې د خپل سفر په مهال، د اقتصادي روانو هلوځلو د غندلو په ترڅ څرگنده کړه چه دغه سیستم وژونکی ده او په هغه کې پانگه په بت بدله شوی او پیسو پرته له کوم خنډ و مدارا څخه د نړۍ قومانده په لاس کې نیولی ده. ده زیاته کړه، چې د یوی بلی دنیا جوړول ممکن او بایده من کار ده. خو دغه کار نه بنیایي د قیامت ورځی ته وځنډول شی. (۲)

سره له دی چه زمونږ هیواد د اوسنیو چارواکو او بیواکو په لیکو کې د پوهی قدرور کسان د گوتو په شمار نه دی، خو د تیت و پرک حالت له لاسه د دوی د موثریت شانداره نښی نښانی په لږه پیمانده د لیدو وړ دی. په هیواد کې د گتور بدلون په گټه د تاریخ نوي پانه اړول د هغو کسانو کار ده کوم چه دا روان او راروان غوبل او ناتار ته د خپل انسانی شعور او وجدان د احکامو په زور د سیلانی په څیر لاس تر زنی د کیناستو امکانات نلری. یوازی د سولی،

په هره ټولنه او د تاریخ په هر مهال کې ثبات او بدلون یو له بل سره لاس و گریوان لیدل کیږی. د ثبات عناصر چه د برحاله وضعی په دوام کې خپلی گټی وینی، دا هیله په خپلو سرونو کې پالی چه تر ابده پوری د بدلون مخه تړلی وساتی او په دی لاره کې د هر کار سرته رسولو ته تیار وی. د بدلون عناصر چې په طبیعت او همدارنگه د انسان، دغه د طبیعت بچی، په فطری او ذاتی خټه کې ځای لری، نو ځکه له بدلون څخه لاس نه اخلی، او د لازم زمان په رارسیدو سره دا زور تر لاسه کوی چه د ثبات عناصر ځنډی ته پوری وهی تر څو چه د بدلون عناصرو ته لاره ورکړی او په دی توگه، په کراره او کله هم په چټکه د تاریخ پانه اوړی او بدلون په ثبات بدلیری. د بدلون عناصر نه شی کولای او نه بنیایي چه د ثبات عناصرو بڼه او بد ټول له منځه یوسی. دوی مجبور دی چه د ثبات عناصرو د ساتنی وړ برخو ته په نوی پانه کې ځای ورکړی، که نه نو د دوی په متو راغلی بدلون به د بیلتون او پیوستون له اصل سره، چه د هر بدلون اساسی برخی جوړوی، په ټکر کې د مخامخ کیدو له امله د یوه پوچ بدلون بڼه پیدا کړی.

هدا اوس په نړۍ کې ۴۵ تودې جگری روانی دی؛ زرونو تور او وینو سپین رنگ نیولی؛ په ټولنیز او اقتصادي ژوند کې بیعدالتی خپل اوج ته رسیدلی چه د هغو له امله دین و

آزادی او پرمختگ په گټه بدلون ده چه مور ته له پت او عزت سره بقا او راتلونکی مهال هلو ځلو ته په زړه پوری معنی او سمت برابرولای شی. د دم غنیمت احساس ته لاره ورکول او د حواریونو غورو خبرو او القابو په مزه او مستی کې ډوبیدل، له مهمو ستونزو سره د مقابلی په مهال د انسانی لازمی هوبنیاری د زیرمو فعالیت ته ډیر تاوان رسوی.

څلور لکه کاله کیری چه د سولی او جگری تر منځ د بشری تاریخ تر ټولو ستره لوبه او مقابله روانه ده. په دی لوبه کې ژوند پالنه، انصاف و عدالت د سولی او حرص، قدرت او پیسی پالنه د جگری د پلویانو کار ده. زمونږ اریایی نیکونو دغه لوبه و مقابله د نیکی او بدی تر منځ د جدل په مفاهیمو کې ترسیموله، چه په نهایت کې یې د نیکی په بریالیتوب باور درلود. نوموړی باور ته د ټولنیز عملی ملاتړ ضرورت وړ اضافه شه چه د هغه له برکته تر دا اوسه پوری د ملگرو ملتونو، اروپایی ټولنه او د سولی په گټه گن شمیر نور جوړښتونه په پښو درول شوی دی.

که څه هم په شلمه پیری کې د جگړو د شهیدانو شمیر د سلو ملیونو شاوخوا ته وړ لوړ شه او د ساینس او تکنالوژی له لاسه د وسلو وژونکی زور د ځمکې په سر د ژوند د نابودی تر کچی رسیدلی ده؛ د دی له امله چه راتلونکی دنیا هم د انسان په لاس ودانیری او د انسانانو اکثریت خپله گټه په سوله کې وینی؛ ځکه نو قوی احتمال شته چه د زمان له بهیر سره سم د سولی لنگر د جگری د لنگر په پرتله دروند شی.

د سولی هدف ته د نږدی کیدو ارمان په زړه کې ځایول دا لاندی واقعیتونو سره آشنا کیدل په کار لری:

- د جگری د نشتوالی سربیره، پرمختگ او آزادی د سولی اساسی او مهمی برخه جوړوی. له پرمختگ د آزادی محرومه سوله، د مینځو، مریانو، او بندیانو ژوند سره ورته والی لری.

آزادی تر پاچاهینه لا تیری کا

چه د خپل اختیار د بل شی نو زندان شی

(خوشال خان)

پرمختگ یو مجرد مفهوم نه ده. یوازی هغه مهال ته چه عقل، ساینس، تخنیک، اقتصاد او اخلاق په گډه سره پر مخ روان دی، د پرمختگ مهال نوم ورکولای شو. آزادی هغه طبیعی پیرزوینه ده چه هر انسان ته له زیږیدو سره سم وړ په برخه کیری، چې د هغی له برکته خپل استعداد ته، د امکان تر حده، د لازمی ودی او کارونی مشروع حق تر لاسه کوی. د آزادی سرحد او حق په هغی څنډه کې چه د نورو آزادی ځای لری خاتمه پیدا کوی.

- سوله او سیاست یو له بله د بیلیدو نه دی. سیاست د کورنی، ټولنی او نړی اداری کارونه سرته رسول په غاړه اخلی. د سیاست د ستونزو د انسان د ماهیت او د ده د ارتقا په خصوصیت بلیدو ته اړتیا لری. د ارتقا او تکامل له تیوری سره ضدیت او د دین و اقتصادی سیستمونو په مټ بشریت له پاره د اداری «سالمه» لار لټول هسی بیخایه هڅی دی. له دی سره څرمه د کایناتو او ژوند د پیدا کیدو په اسرارو پوهیدنه د سالم فکر، چه د ټولو انسانی هڅو له پاره د لاری مشعل جوړوی، ډیر ضروری او اړین

کار ده. یواځې په همدغو لارو د روانیدو په برکت کولای شو د بشر له فکر او هوښیارتوب او لوړې تکنالوژۍ له ښیځنو څخه ګټه پورته کړو او له بدیو څخه یې ځانونه وژغورو. (۳)

- د سولې کاروان ته د انسانانو د رابللو کار د هغو د شخصیت مسالی ته پاملرنه غواړي. که د شخصیت مزاجی برخه د میراثی زیرمو له لاری په کړو وړو کې ځای نیسي او نسبتا دایمی بڼه لري، دا د کرکتر برخه یې د هر انسان د ځانی هلوځلو او چاپیریال د اغیزو محصول ده. د ملګرو ملتونو په څیرنه کې چه ۱۸۰۰۰ راز راز کرکترونه تر څیرنی لاندی راغلی پنځه کرکتره چه د Big Five په نامه یاد شوی د مهمو کرکترونو په جمله کې حسابیږي. د همدی کرکتره له رویه د لوړو شخصیتونو پیژندنه کې اسانتیاوی برابریری. نوموړی کرکتره دا دی:

- (۱) له نورو سره د لاری مل کیدلو په تکل ټولنیز ګډ ژوند له پاره هڅه کول،
- (۲) د نویو تجربو او نوښتو له پاره غیږه خلاصول،
- (۳) د مرستو او ګډ کار په برکت ګرانښت تر لاسه کول،
- (۴) ریبنتاوو او عهد و پیمان ته په درنه سترګه کتلو له لاری د وجدان صفا ساتل،
- (۵) توازن او آرامش له لاسه نه ورکول، د زور او زرو د لرلو په مهال یاغی شوی مستی او د نیستی په مهال بد شا میته پستی کې نه ډوبیدل. (۴)

- ډیر افسوس چه د پلار واکه ټولنی د منځته راتلو راهیسی د ښځی په حق کې، چه د فکر،

نس او غیزی انګړی د ژوند ساتلو، پاللو او مینی کولو بیجوړی میراثی او طبیعی زیرمو ځای ده، سخته ناروا دوام لری. دغه ناروا د سیاست او باورونو په دنیا کې د نارینه له خوا، چه د ښکار، غلا او جګړی میراث خور ده، سرته رسیږي. دا خو لا پریږده، چه که ښځه په اروپا کې د منځنیو پیړیو په مهال د شیدو د وړاندیو او د شیطان په مجلس کې د برخه اخیستو ملامته ګڼل کیده، دا ده په یوویشتمه پیړی کې د پاکستانو د عالمانو عالم، مولانا فضل الرحمن په باور، نجونی د پتلون د اغوستلو په ګناه د زلزلی د پیښیدو ملامتی په غاړه لری. د یو چا خبره په دې اوسنیو کورنیو کې ښځه د پرولتاریا او نارینه د بورژوا حیثیت پیدا کړی ده. سوله د ښځو له ګټو طبیعت و آزادی سره سمون لری د دوی له برخه اخیستلو څخه محرومی سوله بیزه هلی ځلی به په یوه پښه مندی وهلو ته ورته وی.

- اولسونه د سوله پالو ځواکو له پاره لکه پاکه هوا د ژوندانه له پاره ضروری ګڼل کیږي. ولی که اولسونه د اساطیرو او زهرجنو باورونو په لومه کې اسیر پاته وی، په داسی یوه ککره فضا کې سوله بیزی هلی ځلی د ناکامی له خطر سره مخامخ کیږي. په خپل باور د روا او نورو په باور د ناروا نومونه کیښودل د تعصب، جهالت او ټکرونو سرچینه ده. په سوله مینو انسانانو ته نه ښایي چه له ذکر شوی خطر او دغی سرچینی څخه په ځنډه د تیریدو بیخایه تلاشونه سر ته ورسوی او له دوی سره د مقابلی نظری او عملی ضرورت په کمه وشمیری.

- د تروریزم په نامه دا روانه جگړه چه د ۲۰۰۱ کال د اکتوبر میاشتی په اوومه نیټه زموږ هیواد باندی، د امریکا په مشری، یوه نړیوال پوځی یرغل په توگه پیل او بیا نور هیوادونو ته وغځول شوه؛ د تروریزم د نابودولو پر ځای یی د هغه له شدت او پراختیا سره مرسته وکړه. نوموړی جگړی که دا یوه ځواکی خلک له بی اجله مرگونو، بربادیو او بی ژونده ژوند سره مخامخ کړی، په دا بله خوا کې د زورواکانو، قاچاقبرانو، د وسلو او نشه یی موادو سوداگرانو، جاسوسانو او د دوی سیاسی نوکرانو د شتمنیو، عیاشیو او بی مسوولیته واکداریو له پاره په لنگه غوا بدله شوی ده.

James Risen د نیویورک تایمز خپرونی نامتو ژورنالیست، چې د ۲۰۰۱ کال د سپتمبر ۱۱ مشهوری نیټی راهیسی د تروریسم ضد په نامه جگړی څیرنه په مخ بیایی او په دی اړه د دوه کتابو په لیکنه او دوه ځلی د Pulitzer جایزی په گټلو بریالی شوی، په ډاگه کړیده چه حرص، قدرت او نوموړی جگړی ته نه ختمیدونکی ورکول د تروریزم ضد هلو ځلو اصلی مضمون ده. دده د څیړنو له رویه یواځی د امریکا متحده ایالتونو حکومت، په تیره څه باندی یوه لسيزه کې، له تروریزم سره د مقابلی په نامه د انسانی تلفانو، روحی او جسمی معیوبتونو برسیره د خپلو خلکو ۴۰۰۰ میلیارده ډالره په خابنیو باد کړی دی. په دی مقابله کې ۲۰۰۰ شتمنی شرکتونه هم رابلل شوی او د دوی ۸۵۰۰۰۰ کارکونکو لاس پټو اسنادو ته رسوی چه په هر کال کې ۵۰۰۰۰ راپورونه جوړوی.

د ۲۰۰۳ او ۲۰۰۴ کلونو په مهال د امریکا فدرال بانک د نیویارک د څانگی له خوا ۱۴ بلیونه ډالره د کارگو په ډول بغداد ته ولیرل شول. له رسیدو سره سم ۲ بلیونه ډالره یی د لبنان په پټ ځایونو کې خوندي شول. او دا نور یی په کڅوړو کې نامعلومو ادرسونه استول شوی دی. امریکایی منصبدارانو هم په ملیونو ډالره د ځانو له پاره بیلې کړی. کله چه Stuart Bowen په بغداد کې د سپینی مانی له خوا گمارل شوی حسابگر د دغو پیسو د څرک پیدا کولو هڅی پیل کړی، د CIA او سپینی مانی له خوا یی په دی پلمه چه د دوی عراقی مهم ملاتړی د خپلو خلکو په وړاندی مخ توری نشی مخه ونیول شوه. لبنان ته هم د امریکی سفارت حسابگرو ته د ننوتلو ته اجازه ورنکړه. (۵)

د Sunday Daily Mail د خپرونی په حواله پاکستان کې ۲۰۰ داسی مدرسی وجود لری چه په هغو کې تینتول شوی تنکی ځوانان د ځانوژنی په مقصد روزل کیزی او د ځان وژنی هر عمل ته ۳۰۰۰۰ انگلیسی پونډه ټاکل شوی ده. (۶) په هر ه مدرسه کې د شاگردانو شمیر ۲۰۰ تنو ته رسیری. د داعش له راتلو څخه پیدا شوی واهمه، د عربستان او ایران تر منځ د ناندیریو او تشدد زور اخیستل زموږ په هیواد کې د سولی او جگړی سره ټینگی اړیکی لری. د سولی د لاری په سر دا ذکر شوو او نا ذکر شوو خنډونو ته په ظاهر بینه سترگو له کتلو وروسته دا نتیجه اخیستل کیزی چه دا روانه جگړه په یوه ډاډمنه سوله بدلول له یوه بڼه خوب او بنایسته خیال څخه بل څه نه ده. ولی دا چه بده سوله او بڼه جگړه وجود ناری او دا چه اولسونه د سولی او جگړی په هکله سالم قضاوت

کولای شی، په جگړه باندې د سولې د بری امکانات برابرې.

- د سوی جگړې د ختمیدو وروسته، د ټولنیز ساینس په بنسټ ولاړو علمی څیړنو ثابته کړیده چه د یوه ناکامه دولت او جگړې تر منځ مستقیمی اړیکې وجود لری. دا پوهه هم لاس ته راغلی ده چه تیر شوی ترخه او له هغو څخه راپاته یادونه په اسانه سره له دماغونو څخه د پاکولو نه دی. له همدې کبله د ډاډه سولې د تامینولو په خاطر د تیرو وختونو د پېښو څیړنه، چه باید د ساینس په لابراتورونو کې علمی کارونو ته ورته وی، حامی گڼل کیږی. تر څو چه ظالمانو سره عادلانه حساب وشی، مظلومانو ته تاوانونه ورکړل شی او د ظلمونو له تکرار څخه د خوندي پاته کیدو ډاډه گیرنه میسره شی. که نه نو راوستلی سوله به نازک مزاجه او آسانه سره په جگړه بدلیدونکې سوله وی. (۷)

- ژوند له مشکلاتو سره مبارزه او همدا مبارزه د عقل او پوهې سرچینه ده. مشکلاتو ته شا اړول ناروغیو او جهالتونو ته لاره هواره وی. د هر انسان روحی و فزیکي هستی د ځانی او جهانی نه بیلیدونکې ضروری برخو څخه جوړیږی. د تاریخ په دا لومړی سر کې چه د ځمکې په سر د خلکو شمیر لږ او یو انسان له خپلو اړتیاوو څخه پورته د شتمنیو له پیدا کولو څخه عاجز و، د انسانانو د هستی ځانی برخه کمه او جهانی برخه زیاته وه. دا ده د تاریخ په اوسنی سر کې چه تولیدی وسایل په بیساری توگه پر مخ تللی، دنیا د یوه کلی څیره نیولی او دنفوسو شمیر د چټک زیاتوالی له امله ځمکه په انسانانو د تنگیدو، خواته روانه ده. د تولیدی وسایلو، پیسو او د کار حاصل د مالکیت ډیره لویه برخه د خلکو یوه کوچنی اقلیت لاسونو ته ورغلی، چه

ورسره سم ځانی برخه لویه او جهانی برخه کمه شوی بنسټی. د دغه اقلیت ۶۱ کسه د ټولی نړی نیمایی ثروت په اختیار کې لری.

کله چه د نړی د کاتولیکانو مشر لاتین امریکي ته د سفر په مهال د دنیا په خلکو باندې د پیسو حکمرانی اشاره وکړه، Fox News تلویزیون، چه په پانگه والو خدمتونه سرته رسوی، نوموړی مشر، د اوسنی نړی تر ټولو خطرناک انسان په نوم یاد کړ. د خلکو په لوی اکثریت کې د هستی ځانی برخه د کمیدو او جهانی برخه په زیاتیدو ده. د یونان، اسپانیا، ایرلند و پرتغال خلکو، چه ځینی بریتانوی خپرونی یی د PIGS (خوکانو) په نوم یادوی، د پیسو بی انصافه حاکمیت او ټولنیز ژوند کې د اقتصادی بی عدالتیو په هکله آوازونه پورته کړی دی. دا لری به د دنیا نورو خلکو ته هم ورسیري.

سره له دې چه د سولې په لور د خوځیدو هلی ځلی د غرونو په شان درانده بارونه په اوږو بار لری، له دوی سره د خلکو د لوی اکثریت زور، چه د خدایی زور تمثیل کوی، ملاتړ شته. که چیری افغان سوله پال خپلو منځو او نړی د نورو ملتونو له سوله پالو سره لاسونه ورکړی، په سوله باندې د دی روانی جگړی بدلون هم یقینی او هم حتمی ده.

د همدی بدلون په هیله!

مؤخذونه:

- ۱- rohi.com, 19.9.2015 د عطا محمد میاخیل ژباړه.
- ۲- Le Minde Diplomatique, Sep. 2015
- ۳- د پښتو ټولنیز تاریخ مبادی، ۱۱مخ، کانید اکادیمیسن محمد انور نومیالی ۱۹۹۰، د علامه ارشاد خیرندویه ټولنه، کندهار.
- ۴- محبت خپرونه، ۵مخ، د جولای ۲۰۱۳ گڼه، لندن.
- ۵- L'HEBDO, Sep. 2015، سویس.
- ۶- rohi.com 16.1.2015
- ۷- Swiss Peace Rapport Anuel 2012

صلح نیاز زمان

به کمک‌های خارجی، سیاست وابسته به کشور کمک‌کننده، فرهنگ به شدت محتاج پالایش و مواظبت، رقم بالای بیسوادی، بیکاری، فقر، از جمله پدیده‌هایی اند که طور مستقیم بر روابط اجتماعی جامعه اثر می‌گذارند و آن را آسیب‌پذیر می‌سازند.

افغانستان که در دوران استعمار، سه بار مورد تجاوز و اشغال حکومت هند بریتانوی قرار گرفت، در روزگار حاضر، در طول چهار دهه اخیر دو بار مورد اشغال نیروهای خارجی (اتحاد شوروی وقت، از ۱۹۷۹ تا ۱۹۸۹ و ایالات متحده آمریکا و متحدان غربی اش در ناتو، از ۲۰۰۱ تا امروز) قرار گرفته است. در طول این چهار دهه، در نتیجه تجاوز خارجی، اشغال، درگیری‌های داخلی و جنگ‌های نیابتی تمام هستی مادی و معنوی این سرزمین نیست و نابود گردید.

بعد از تهاجم ارتش سرخ و اعلان جهاد در برابر اشغال، رقیب‌های شوروی سابق، آمریکا و متحدان غربی و منطقه ای اش، به خصوص پاکستان فرصت را غنیمت شمردند تا، - اولی برای جبران آبروی از دست رفته اش در جنگ ویتنام، که کمک‌های اتحاد شوروی نقش تعیین‌کننده در شکست ارتش آمریکا در ویتنام ایفا نموده بود، و دومی به منظور گوشمالی دادن به حکومت افغانستان در عدم به رسمیت شناختن خط دیورند و پشتیبانی از مخالفان دولت پاکستان از مبارزات عادلانه مردم مناطق پشتونخواه در به رسمیت شناختن حقوق و آزادی‌های شان و تامین عدالت اجتماعی مردم این سرزمین، و بالا تر از همه، دوستی و همکاری نزدیک با رقیب تاریخی پاکستان، هندوستان، - نمی‌خواستند فرصت به

با فروپاشی نظام جهانی سوسیالیستی در آخرین دهه سده گذشته و ختم جنگ سرد، روند جهانی شدن (گلوبالیزم) شتاب بیشتر به خود گرفت. مناسبات سیاسی- اقتصادی دنیا که پیش از این بر تقسیم بندی در محور جهان سرمایه داری و محور جهان سوسیالیستی (کشورهای مدار شوروی سابق و چین کمونیستی، به اضافه کشورهای عضو جنبش عدم انسلاک، یا به عباره دیگر، جهان سوم) می‌چرخید، به سوی مناسبات نوین بر محور جهان يك قطبی تغییر کرد.

رقابتهای دوران جنگ سرد گاه گاهی به ضرر کشورهای "مدار" تمام می‌شد. رقیب‌های جهانی، زورآزمایی و رویارویی خود را در کشورهای مدار به رقابت می‌گرفتند.

جنگ ویتنام در دهه های شصت و هفتاد و جنگ افغانستان در دوران اشغال شوروی، نمونه های این درگیریهای نیابتی ابرقدرتهای دوران جنگ سرد به شمار می‌آیند.

افغانستان یکی از قربانیان دوران جنگ سرد و پسا جنگ سرد است که تا روزگار امروز بار سنگین پیامدهای رقابتهای بزرگ بین المللی و منطقه ای را می‌کشد.

حایل بودن افغانستان میان قدرتهای استعماری وقت خود عامل اصلی در عقب ماندگی و کم اهمیت ساختن نقش این کشور در جامعه جهانی و روابط بین المللی تلقی می‌شود.

افغانستان، به صورت دوامدار از پدیده های منفی متضرر شده است. اقتصاد ضعیف و نیازمند

دست آمده در افغانستان را از دست بدهند. بدین ترتیب برنامه بزرگ و بدون تعیین تاریخ مصرف کمکهای سخاوتمندانه خود را به مخالفان حکومت کابل آغاز کردند. هرگاه این کمکهای بیلیون دالری که بیشتر از چشمه های منابع نفتی کشورهای شیخ نشین خلیج فارس و بزرگ ترین تمویل کننده آن، عربستان سعودی مایه می گرفت در بخش توسعه و آبادی افغانستان به کار گرفته می شد نه در جهت تخریب و ویرانی فزینگی و معنوی آن، این کشور به یقین به یکی از آباد ترین کشورهای دنیا تبدیل شده می توانست.

در پایان کار، هرچند ارتش سرخ بعد از ده سال اشغال افغانستان را در فبروری ۱۹۸۹ ترک کرد و حکومت کابل را به حال خودش رها نمود.

حکومت دکتر نجیب الله بعد از دو سال مقاومت در برابر مخالفان داخلی (مجاهدین) و تجاوزهای آشکار و پنهان پاکستان (جنگ جلال آباد)، در اثر اختلافات داخلی ناگزیر قدرت را به رهبری مجاهدین در ثور ۱۳۷۱ (اپریل ۱۹۹۲) تسلیم کرد.

درگیری های میان تنظیمی و ادامه تخریب و ویرانی وطن خواب و خوراک را از مردم گرفته بود و آن امید واهی که تصور می شد با خروج ارتش سرخ و آمدن حکومت مجاهدین در وطن صلح خواهد آمد و عدالت و دادخواهی تحقق خواهد یافت، به رویای غیر قابل دسترس مبدل گشت.

با دریغ، دشمنان تاریخی افغانستان به این هم بسنده نکرده و با ایجاد و اعزام گروه نوظهور شبه نظامی طالبان، که در مدارس مخصوص پاکستانی با دیدگاه های کاملاً افراطی مذهبی آموزش دیده و پرورش یافته بودند، آن رویای غیرقابل دسترس را نیز به یاس و ناامیدی مبدل کرد. - هرچند مردم در آغاز حکومت طالبان، و با خشونت که طالبان در تامین امنیت و ختم درگیری های تنظیمی به کار می بردند، و بالنوبه، میزان خونریزی، دزدی، اختطاف، بویژه اختطاف زنان به پیمانانه ای زیادی کاهش یافت،- به امید آمدن صلح حکومت طالبان را خیرمقدم گفتند، اما به زودی معلوم شد که در

عقب طالبان اهدافی تعقیب می شدند که نمی توانستند تضمین کننده صلح دائمی در کشور گردد.

افغانستان به پناهگاه و مرکز آموزش تروریسم بین المللی تبدیل گردید و مردم از ابتدایی ترین حقوق مدنی محروم شدند. حقوق بشری به شدت نقض گردید و زن، به مثابه نیم پیکر جامعه از حق آموزش، کار و حضور در جامعه محروم ساخته شد. روستاها تخریب و شهرها متروک شدند. مردم، در پی تصفیه های اتنیک و مذهبی یک بار دیگر مجبور به ترک خانه و کاشانه خود گشتند. سیل بیجاشدگان داخلی و مهاجرانی که به کشور های خارجی پناه می بردند به میلیون ها رسید.

حادثه ۱۱ سپتمبر ۲۰۰۱ باعث شد تا ایالات متحده آمریکا در پی مجازات عاملان آن به افغانستان نیرو پیاده کند. اشغال آخری که این بار توسط نیرو های نظامی آمریکا، متحدان غربی اش در سازمان ناتو، استرالیا و یک تعداد از کشورهای متحد دیگر صورت گرفت، ظاهراً بر اساس قطعنامه شورای امنیت ملل متحد مجوز خود را دریافت نمود و هدف خود را تامین صلح، امنیت، بازسازی اقتصادی و رفاه، تعیین کرد.

پانزده سال حضور نظامی جامعه بین المللی و سرازیر شدن بیلیون ها دالر نه افغانستان را از لانه تروریسم به یک کشور امن و با ثبات تبدیل کرد و نه مردم افغانستان به صلح، امنیت، توسعه و رفاه رسیدند.

مردم افغانستان بعد از گذشت قریب چهار دهه بحران و پانزده سال حضور نظامی آمریکا و ناتو نتوانستند به صلح دست یابند. صلح به چنان یک معمای پیچیده چند جانبه تبدیل شده است که یافتن سرخ آن به سادگی متصور نیست.

چه عواملی سبب شده اند تا افغانستان نتواند به آسانی به صلح دست یابد؟ نقش افغانها در تامین صلح چه است؟ کشور های منطقه و جامعه جهانی به چه پیمانانه ای در آوردن صلح، و یا برعکس در ایجاد موانع برای تامین صلح نقش دارند؟

پاسخ به این سوالها و این که چه کسانی از ادامه بحران و نبود صلح در افغانستان سود می برند، شاید بتواند ما را به رسیدن به صلح کمک کند.

حفظ نظام سلطنتی محدود ماند. بدین ترتیب، و بنا بر دلایل یادشده جنبش نتوانست از پایگاه اجتماعی وسیع برخوردار گردد و فعالیت هایش تنها در میان روشنفکران شهری و شهرنشینان متمرکز ماند.

عناصر داخلی:

دهه دموکراسی (۱۳۴۲-۱۳۵۲ مطابق ۱۹۶۳-۱۹۷۳) زمینه های مساعدی را برای رشد دموکراسی و تعمیم آزادی در افغانستان فراهم ساخت. قانون اساسی سال ۱۳۴۳ (۱۹۶۴م) به نظام سلطنت مطلقه پایان بخشید و برای نخستین بار در تاریخ معاصر افغانستان کرسی صدارت به شخصی، خارج از خانواده شاهی سپرده شد. انتخابات شورا ملی راه اندازی شد و حکومت در برابر پارلمان پاسخگو گردید. آزادیهای مدنی، مطبوعات، بیان، اجتماعات و تشکیل احزاب سیاسی تعمیم شد. در پرتو این آزادیها جنبش سیاسی در کشور جوانه زد و با این که تا پایان دهه دموکراسی، شاه از انفاذ قانون تشکیل و فعالیت احزاب سیاسی خودداری کرد، سازمانهای متعدد سیاسی با دیدگاه های گوناگون و متفاوت فکری ایجاد شدند. بیشتر این فعالیتها در مراکز شهرها، عمدتاً در کابل، پایتخت متمرکز بود.

فعالان جنبش عمدتاً متشکل بودند از روشنفکران، محصلان پوهنتون و شاگردان مکاتب، کارمندان پایین رتبه دولتی، و زحمتکشان شهری، روحانیون و علمای دین.

سطح پایین سواد، سرکوب جنبش مشروطه خواهی در گذشته نه چندان دور و سلطه مناسبات عنعنوی قبیله ای در جامعه - که در ذات خود بر رشد فکری جامعه تاثیر منفی می گذارد- و نبود دیدگاه واحد تفکر ملی؛ و، عواملی چون پراگندگی، شتابزدگی، و افراط گری در سیاست و در کل در روابط اجتماعی جامعه، در شکل گیری جنبش کشور اثرگذار بودند. جنبش به دو گرایش، چپ افراطی و راست افراطی،- بیشتر الهام گرفته از الگوها، و حمایت خارجی،- تقسیم شد. حرکت میانه (سنتریسم) بیشتر در حلقه مدافعان دربار و

نبود ظرفیت تحمل پذیری در میان گروههای وابسته به حاکمیت، به خصوص جناح راست دربار در برابر حرکتهای دموکراتیک و نوگرایی - استوار بر ارزشهای قانون اساسی سال ۱۳۴۳- و شدت گرفتن رقابتها در میان اعضای خانواده سلطنتی در به انحصار گرفتن قدرت، موجب شد تا دامن نظام سلطنتی در اثر کودتا نظامی به رهبری سردار محمد داود، پسر کاکا شاه در ۲۶ سرطان ۱۳۵۲ برچیده شود. قانون اساسی ملغی و به آزادیهای دهه دموکراسی نقطه پایان گذاشته شد.

جنبش سیاسی درمانده ناشی از محرومیت از آزادی فعالیتهای سیاسی، در صدد استفاده از روش های جدید مبارزه برآمد. یکی از این راهها، همنوایی با نظام جمهوریت نوتاسیس، دیگری انتخاب شیوه مبارزه زیرزمینی تا مساعد شدن شرایط برای مبارزات علنی و قانونی، سومی به کارگیری خشونت، و انتخاب دیگر، توصل جستن به جلب حمایت حامیان خارجی بود. اشتیاق جناحهای مختلف جنبش به رسیدن به قدرت سیاسی، به خصوص بعد از پیروزی کودتای سفید سردار محمد داود، بیشتر شده می رفت.

از همین جا است که نقش خارجیها در امور افغانستان برجسته تر و فعال تر می شود. پیامد این نقش، تحولات ۷ ثور ۱۳۵۷ و ۸ ثور ۱۳۷۲ خورشیدی است که همه شاهد آن هستیم.

از میان گروههای وابسته به جناحهای چپ و راست، خلقیها و پرچمیها (دو شاخه حزب دموکراتیک خلق افغانستان)، از جناح چپ، مجاهدین و طالبان، از جناح راست به حاکمیت سیاسی رسیدند. دولتهای این گروهها به شکلی از اشکال به حمایت کشورهای خارجی وابسته بود که با قطع این کمکها و پشتیبانی، ناگزیر به سقوط شدند.

در نتیجه ادامه این وابستگی و گسترش نقش عوامل خارجی گروه‌های معینی از افراد (گروه های مافیایی) در جامعه دارای ویژه گی هایی چون قدرت طلبی، خودمحموری، زراندوزی، قانون شکنی و زورگویی به میان آمدند. یکی از مشخصات چنین پدیده نامیمون، ارجحیت قرار دادن منافع گروهی و شخصی بر منافع همگانی و منافع ملی است. خطر چنین گرایش می تواند تباہ کن باشد!

یکی از دلایل ادامه ناآرامی و عدم دسترسی به صلح پایدار در کشور نقش منفی این گروه از افراد است که از امکانات وسیع مالی و حمایت‌های خارجی برخوردارند. منافع حیاتی این گروه‌ها (داخلی و خارجی) به تداوم بی ثباتی، ناامنی، فساد گسترده، تجارت مواد مخدر و غیره پدیده های منفی وابسته است. این گروه در بدنه اصلی حاکمیت نفوذ دارد.

تأمین صلح پایدار در کشور نیاز دارد تا علاقمندی این گروه مطمح نظر باشد.

عنصر خارجی:

در این رسته آن عده از کشورها، سازمانها و نهادهایی منطقه ای و بین المللی شامل اند که طور مستقیم بالای روند زندگی جامعه افغانی نقش دارند.

۱. ایالات متحده امریکا: به مثابه بزرگ ترین کمک کننده افغانستان- در پانزده سال اخیر- در بخش نظامی و ملکی، و بنا بر اظهارات رهبران امریکا (بشمول رئیس جمهور اوباما، اعضای کنگرس از هر دو حزب دموکرات و جمهوری خواه) امریکا متعهد است تا مردم افغانستان را در دراز مدت برای رسیدن به صلح و بازسازی کشور شان کمک نماید. آیا واقعا تامین صلح و ثبات در افغانستان هدف نهایی امریکا است؟ اگر پاسخ مثبت باشد، پس چرا در چهارده سال گذشته، با همه پیچیدگی های سیاسی و نظامی که در برابر

امریکاییان قرار داشت نه تنها صلح در افغانستان تامین نگردید، بلکه روند تحقق صلح چنان پیچیده و سردرگم شده است که با گذشت هر روز امید رسیدن به آن ضعیف و ضعیف تر شده می رود!

در آغاز مداخله نظامی امریکا یگانه عنصر مخالف صلح، طالبان، شبکه القاعده و حامیان منطقه ای شان، پاکستان بود که از برکت عملیات نظامی هوایی امریکاییان تمام پایگاههای طالبان، تا داخل مغاره های توره بوره نابود گردید و طالبان متواری شده و به کشور پاکستان پناه بردند.

این زمان مناسب ترین فرصتی بود تا همزمان با تحکیم پایه های حاکمیت جدید و بازسازی افغانستان، صلح سراسری در این کشور تامین می گردید و تدابیر امنیتی و حراستی در جلوگیری از هرگونه تهدیدی که صلح در افغانستان را می توانست به خطر مواجه بسازد در موجودیت بیشتر از صد و بیست هزار عسکر امریکایی و ناتو و حضور بیشتر از چهل کشور جهان اتخاذ می گردید. اما همه این انتظارات نه تنها در جهت مثبت عملی نشد که امروز بعد از گذشت پانزده سال وضعیت صلح در افغانستان کاملا شکننده و از اختیار طرفهای درگیر افغانی خارج شده است.

چرا وضعیت به این جا کشیده شد؟ یگانه پاسخ منطقی که می تواند به این پرسش ارایه شود این خواهد بود که، تداوم وضعیت جاری در افغانستان و منطقه، توجیه کننده حضور جامعه جهانی (امریکا و متحدان غربی اش) غرض دستیابی به منافع ستراتیژیک شان در منطقه بوده می تواند.

بناءً، افغانها برای رسیدن به صلح و ثبات پایدار، یا در برابر این موانع ایستادگی نمایند و یا منافع ملی خود را با اهداف جامعه بین المللی در منطقه هماهنگ سازند.

۲. پاکستان یگانه کشور در همسایگی افغانستان است که از همان نخستین روزهای ایجاد خود در سال ۱۹۴۷ به مثابه يك کشور جداگانه از بدنه هند بریتانوی، به دلیل عدم به رسمیت شناخته شدنش از جانب افغانستان و ادعای ارضی که افغانها در

مورد سرزمین های آن سوی خط دیورند دارند، به افغانستان به دیده يك رقیب منطقه ای می نگرد.

دوستی عنعنوی مردم افغانستان با کشور و مردم هند، رقیب دیگر تاریخی پاکستان نیز بر نگرانیهای این کشور از پیامدهای احتمالی این مناسبات حسنه، که گویا به ضرر پاکستان تمام خواهد شد، افزوده و زمامداران پاکستان را به انتخاب سیاست غیردوستانه در برابر این دو همسایه شمال غربی و جنوب شرقی اش واداشته است.

پاکستان به منظور دستیابی به اهداف ستراتیژیک خود در افغانستان در بی ثبات نگهداشتن افغانستان از هیچ تلاشی دریغ نه ورزیده است. پناه دادن به مخالفان دولت - مجاهدین در زمان جمهوریت سردار محمد داود و حاکمیت حزب دموکراتیک خلق افغانستان و، طالبان، شبکه حقانی حزب اسلامی حکمتیار و شمار دیگری از مخالفان در زمان حاضر-، آموزش، تجهیز، تمویل و اعزام گروههای مسلح و تروریست غرض خراب کاری و دهشت افگنی، ایجاد مراکز آموزشهای بنیادگرایی مذهبی، فراهم آوری زمینه های تجمع و تمرکز گروهها و شبکه های بنیادگرایی و تروریستی، اعزام دسته های منظم اردو و سازمان استخباراتی نظامی پاکستان (آی، آس، آی) به افغانستان غرض انجام عملیات نظامی، طرح عملیات تروریستی، مانند راه اندازی انفجارات در مراکز دیپلوماتیک، ادارات دولتی و عام المنفعه و بسا فعالیتهای خرابکارانه دیگر غرض ادامه ناآرامی و بی ثباتی در کشور بخشی از سیاست پاکستان در برابر افغانستان است.

در سالهای حاکمیت جدید در افغانستان، پاکستان که ظاهراً به جبهه ائتلاف ضد تروریسم پیوست، در حقیقت با پناه دادن طالبان فراری و سایر مخالفان دولت افغانستان در قلمرو خویش و تجهیز، آموزش و اعزام آنها غرض فعالیت های تروریستی به افغانستان عملاً به تقویت تروریسم و بنیادگرایی مصروف شد.

سبوتاژ پروسه صلح افغانستان، ایجاد مزاحمت روند انتقال اموال تجارتي و نظامی به افغانستان، نقض صریح میثاق های بین المللی و دوجانبه در امر ترانزیت اموال به کشور های محاط به خشکه بخشی از برنامه های به اصطلاح مبارزه بر علیه تروریسم پاکستان به شمار می آیند.

نتیجه، به تصور رهبران سیاسی و نظامی پاکستان تامین صلح و ثبات در افغانستان مانع دستیابی این کشور به عمق ستراتیژیک و اهداف بلند مدت این کشور در منطقه می شود. دکترین پاکستان در برابر افغانستان، ادامه ناآرامی، جنگ، بی ثباتی، ایجاد یک حکومت دست نشانده و یا حداقل حکومت ناتوانی که رهبران توسط افسران آی اس آی مدیریت شوند!

۳. ایران، و افغانستان دو همسایه ای که بیشترین همسویی (تاریخ، فرهنگ و زبان مشترک) با هم دارند. هر دو کشور در سالهای پایانی جنگ سرد دچار تحولات عمیق سیاسی، اقتصادی و اجتماعی شدند. انقلاب اسلامی فبروری ۱۹۷۹ در ایران، که به رویکار آمدن حکومت روحانیون پیرو خط امام منجر شد، با سیاست ضد امریکایی جایگاه ایران را در صحنه بین المللی تغییر داد. ایران از هر فرصتی استفاده می کرد تا به منافع امریکا و متحدانش لطمه وارد کند و ایالات متحد امریکا نیز از تعقیب سیاست ضد ایرانی انکار نمی ورزید. یکی از نمونه های مقابله با سیاست ضد امریکایی ایران، اعمال تحریم های گوناگون بالای جمهوری اسلامی ایران از جانب امریکا بود که در ده سال اخیر با تحریم عمومی که از جانب شورای امنیت ملل متحد، در برابر برنامه هستوی ایران به تصویب رسید عملاً اقتصاد این کشور را فلج کرد.

حضور نظامی امریکا در افغانستان و به تعقیب آن در عراق، عملاً ایران را در محاصره نیرو های نظامی امریکا، در شرق، افغانستان و در غرب، عراق، و در حوزه خلیج فارس، کشورهای عربی خلیج که از متحدان نزدیک ایالات متحد امریکا می باشند، در آورد.

تلاش به خرج می دادند تا زمینه های مذاکره با جوانب درگیر در جنگ افغانستان را مساعد سازند تا راه رسیدن به صلح هموار گردد.

در زمان حاضر بیشتر این کشورها از توانمندی های قابل ملاحظه سیاسی، اقتصادی و امنیتی، در سطح منطقه و جهان برخوردارند. ادامه ناآرامی، تجمع گروه های بنیادگر و تروریست از نقاط مختلف جهان در افغانستان مانع اساسی تحقق صلح در این کشور شمرده می شود. این خطر نه تنها متوجه افغانستان است بلکه صلح و ثبات را در منطقه و کشورهای همجوار نیز تهدید می کند.

کشورهای منطقه، هم به صورت جمعی و هم منفردانه می توانند نقش تعیین کننده در ختم ناآرامی، تامین صلح و ثبات و بازسازی افغانستان داشته باشند. آینده سیاسی، اقتصادی و امنیتی کشورهای منطقه به اوضاع افغانستان گره خورده است. افغانستان با داشتن ظرفیتهای بزرگ، چون موقعیت مناسب جغرافیایی برای اتصال منطقه، منابع سرشار زیرزمینی، نیروی بشری فراوان و ارزان می تواند به شریک خوب منطقه ای تبدیل شود.

اتحادیه اروپا، سازمانهای بین المللی و منطقه ای بنا بر ویژگیهای ذاتی شان نه تنها به سرنوشت سیاسی و امنیت افغانستان علاقمندند بلکه در سالهای بحران و جنگ به شکلی از اشکال درگیر قضیه افغانستان بوده اند. سازمان ملل متحد، نهادهای مدافع حقوق بشری و سازمانهای منطقه ای سازمان همکاری های شانگهای، سارک، اکو و تعداد دیگر، می توانند در آوردن صلح در افغانستان نقش با ارزش داشته باشند.

نتیجه:

ایران، مانند پاکستان با پناه دادن به مجاهدین و کمک به جهاد افغانستان در دوران اشغال شوروی انتظار پاداش را می کشد. حداقل پاداشی که می تواند محافل حاکمه ایران را اقناع کند، گوش به فرمان بودن رهبران سیاسی افغانستان به آنچه ایران دیکته می کند بوده می تواند. برخورد خلاف موازین حقوق بشری و غیردوستانه با پناه جویان افغان، محرومیت افغانهای مقیم ایران از حقوق ابتدایی پناهندگی بر مبنای میثاق های بین المللی، ادامه تمویل و تجهیز آن عده مخالفان دولت افغانستان که حافظ منافع ایران در منطقه و افغانستان محسوب شده می توانند (بخشهایی از طالبان، حزب اسلامی و گروههایی در داخل نظام). بالا تر از همه، ایران توقع دارد تا افغانستان از حق استفاده از آبهای دریاها و خود که در نهایت به ایران می ریزد اجتناب ورزد.

۴. سایر کشورهای منطقه، هند، چین، روسیه و همسایه های شمالی افغانستان (تاجیکستان، ازبکستان و ترکمنستان). اتحادیه اروپا، سازمانها و نهاد های بین المللی و منطقه ای.

روابط افغانستان با این کشورها چه در دوران جنگ سرد و همچنین پسا جنگ سرد، به صورت کل، دوستانه و بر مبنای احترام به حق حاکمیت، استقلال، و همکاری استوار بوده است. با ایجاد سازمانهای همکاریهای منطقه ای، بیشتر این کشورها همکاریهای اقتصادی، سیاسی و امنیتی شان را در چارچوب این سازمانها نهادینه و حقوقمند ساخته اند. کمتر اتفاق افتاده است (به استثنای دوران اشغال افغانستان توسط اتحاد شوروی) این کشورها خلاف اصل همزیستی و موازین حقوق بین الدول حاکمیت کشور دیگر را نقض کرده باشند. این کشورها در دوران سالهای بحران و جنگ در افغانستان، با وجود پذیرش پناه گزینان افغان، ارائه کمکهای بشری به آنها و همسویی با داعیه مخالفان دولت، در برابر حاکمیت های برحال آن زمان موضع غیر دوستانه و خرابکارانه نداشته اند. برخلاف،

تقاضاهای بین المللی، بخصوص کشورهای درگیر در قضیه، و تلاشهای دولت افغانستان برای کشاندن طالبان به میز مذاکره، متأسفانه تاکنون این تلاشها نتیجه نداده است. نقش آی اس آی در سبوتاژ کردن مذاکرات صلح میان دولت افغانستان و طالبان کاملاً آشکار است.

علاوه بر طالبان گروههای جدید افراطی و بنیادگر مذهبی نوظهور (داعش یا دولت اسلامی) افغانستان را به تخته خیز خود به جانب آسیای میانه تبدیل نموده و در تبتانی با حامیان خارجی و گروههای معین در داخل، تهدید بزرگی برای صلح محسوب می شوند.

کاملاً مبرهن است که گروههای و نهادهای معین بین المللی از ادامه ناآرامی در افغانستان سود می برند و علاقه دارند تا این وضعیت دوام داشته باشد.

گروههای از افراد در داخل کشور نیز ادامه ناآرامی را به منافع شخصی و گروهی خویش مفید می بینند و از ادامه جنگ و بی ثباتی بهره می برند.

تامین صلح واقعی به اراده، طرحهای عملی و قابل انعطاف و اشتراک تمام عناصر درگیر در قضیه واقعی تر به نظر می رسد.

برای اجرای این اقدامات نادیده گرفتن هر کدام از این عناصر می تواند روند صلح را به مشکل و ناکامی بکشاند.

(۱) خراسان شامل استان خراسان در ایران کنونی و بخشهای عمده‌ای از افغانستان و ترکمنستان امروزی بوده‌است. در مفهوم گسترده‌تر ازبکستان و تاجکستان و بخش‌هایی از قرقیزستان و قزاقستان را هم می‌توان در قلمرو خراسان بزرگ تاریخی به حساب آورد. (دایرة المعارف ویکیپدیا)

بعد از مداخله نظامی ایالات متحده آمریکا در افغانستان در اکتوبر ۲۰۰۱ و سرنگونی رژیم طالبان، زمینه برای تامین صلح از هر زمان دیگر مساعد تر به نظر می رسید. جامعه جهانی، که در ائتلاف جهانی جنگ با تروریسم گرد هم آمده بود کمک های میلیارد دلاری خود را برای تامین صلح و بازسازی افغانستان اختصاص داد. رژیم کابل، از هر زمان دیگر، مقرب تر و نازدانه تر برای جامعه بین المللی به نظر می رسید. مخالفان دولت نوتاسیس افغانستان امکان بازگشت به قدرت سیاسی را، حداقل در سالهای نخست حاکمیت جدید به دور از تصور می پنداشتند. بزرگ ترین حامی منطقه ای رژیم طالبان و سازمان القاعده، پاکستان نیز ظاهراً به گروه کشورهای ائتلاف ضد تروریسم پیوسته بود.

با گذشت پانزده سال از حاکمیت جدید و به رغم حضور چشمگیر جامعه جهانی در این مدت در افغانستان صلح به امری آرمانی و به دور از دسترس، حداقل در مرحله کنونی تبدیل شده است.

طالبان دیگر آن گروه شبه نظامی شکست خورده سال ۲۰۰۱ نیستند که برای نجات جان خویش فرار را بر قرار ترجیح دادند و به هر سوراخی که مصون به نظر می رسید خود را مخفی کردند. امروز طالبان برای بازپس گیری قدرت به هر وسیله ای دست می زنند به جز مذاکره و گفتگوهای صلح.

طالبان که از حمایت همه جانبه سازمان استخبارات نظامی پاکستان برخوردار است و از پایگاههای وسیع آموزشی و تسهیلات خوب زندگی در خاک آن کشور بهره می برند، در تبتانی با اداره استخبارات پاکستان روز تا روز فعالیتهای خرابخانه و تروریستی خویش را در داخل افغانستان گسترش می دهند. با وجود

د نړيوال جهاد په هسک کېدو کې د پاکستان لاس

طالبانو په را اړولو کې هيڅ نه دی کړي، که کومه هڅونه هم شوي د دي له پاره ده چې د واک د شريکولو په تړون کې د هغوي د اغيزي د زياتيدو هيلي زياتي کړي.

دا ډول چلند يوازي د افغانستان په وړاندي نه کيږي، پاکستان په يو لړ نورو بهرنيو شخړو کې هم لاس وهي.

د پاکستان استخباراتو د نړيوال مجاهدينو د ځواکونو چې ډيری يې سني او بنسټپال دي، د مينجر په توگه اورده دننه پلي کړي ده او ان داسي سوچ کيږي چې بنایي (د عراق او شام اسلامي دولت) د بنسټ په ايښودلو کې هم بنکيل وي. په ۲۰۱۴ م کال کې د طالبانو د وروستی يرغل د پيل کېدو سره، د امريکا متحده ايالاتو او ناتو ځواکونو په افغانستان کې خپل عمليات محدودول او تياري يې نيوله، چې د کلونو کلونودوه مخيښو څخه وروسته پاکستان کله پرېکړه کوي چې د طالبانو او القاعده جنگيالي د هغه هېواد د قبایلي ساحي او شمالي وزيرستان د امن ځايونو څخه وباسي او بيا دوي ووځي. دا عمليات په داښمنه توگه يوه ريښتوني هڅه وه، د طالبانو اډي، ازار ځايونه د مهماتو ډيپوگاني او بنارگوتي بازارونه له منځه يوړل شول او د يو ميليون څخه زيات اوسېدونکي بي کوره شول. ليکن له عملياتو مخکې بریدگرو ته د ځاي د پرېښودو اشاره ورکړل شوي وه او په سلهاؤ وتښتيدل، ولسي خلکو او د طالبانو جنگياليو ويل چې ډيری له دغو بریدگرو څخه د کرښي هغه خوا افغانستان ته واوښتل. په داسي نازکو شيبو کې افغانان د خپل امنيت د خوندي کولو په موخه د

د افغانستان ولسمشر اشرف غني په خپلو وروستيو څو مرکو کې خبرداري ورکړی، که د پاکستان او طالبانو سره د سولي خبري په راتلونکو څو مياشتو کې نتیجه ورنه کړي، هېواد به له ۲۰۱۶ م کال څخه تير نه شي. هغه وويل، د ۲۰۰۱ م کال راهيسي، د طالبانو د تير کال يرغلونو برسیره چې د ملکي خلکو او پوځي ځواکونو د زياتي مرگ ژوبلي لامل شول، افغانستان په يوازي ځان پايښت کوی. د حالت د خپرېتيا په اړوند څرگندونو کې د يوه تپوس په ځواب کې ښاغلي اشرف غني خپلي وروستی مرکه کې وويل، دا په دي پوري اړه لري چې مور څومره سيمه ايزه همکاري رامنځته کولی شو او څومره نړيوال منځگرتوب او فشار راغونډولی شو چې د هېوادونو تر منځ د لوبي د کرښو په ايستلو زور واچوي. د هغه له انده، دا په دي مانا ده چې څومره نړيوال فشار په پاکستان واچول شي څو د هغه هېواد تيری ودرول شي.

د افغان مشرتابه انتقاد کونکي وايي، دا ځانله د پاکستان قصور نه دی چې د گاونډي په توگه ورته د ملامتی گوته نيغيري، د افغان دولت د زياتو تشو وجي، سياسي اختلافونه، کمزوري موسسي، جنگسالاران او فساد گڼل کيږي. ليکن کارپوهانو زيات لاسوندونه موندلي چې ښيي پاکستان د طالبانو د يرغلونو په شوني کولو کې اسانتياوي برابرې.

د امريکا متحده ايالات او چين به له پاکستان څخه غواړي چې طالبان سولي کولو ته تشويق کړي، اما افغانستان دليل راوړي چې پاکستان د

مسئولیت په اخستو لگیا وه، چې د افغان چارواکو د لا اندینمن کېدو په هدف په همدې اوړي کې ۹۰ بهرني جنگیالی د خپلو کورنیو سره د پکتیا ولایت ته ورکډه شول. په پکتیا کې د سرحدې کرښې په اوږدو کې طالب جنگیالیو د سې ای ای پرېښودل شوي اډې او سنگرونه ونيول. یو ځایي وکیل خبرداری راکړ چې ښایي دوي له دې ځایه د افغانستان دننه او ان تر کابل په یرغل لاس پوري کړي. له دې وروسته د څو میاشتو په دننه کې یو شمیر ویجاړونکي ځان وژونکي حملې د ولایت په مربوطاتو کې پېښې شولې. په عین حال کې په پاکستان کې د حقاني شبکه چې د طالبانو پیاوړي څانګه ده د شمالي وزیرستان څخه ګاونډی ولسوالۍ کورمې ته ولاړه. ځکه له دې ځایه نوموړي شبکې کولی شول په امن کې د امریکا، نړیوالو او افغان موخو پر وړاندې خپل بغاوت مخته بوزي.

پاکستان افغانستان ته د خپل اغیز د ساحې په سترګه ګوري، نه غواړي چې د هغه لوي سیال هندوستان هلته کوم نفوذ ولري او زیاته لیوالتیا ښيي چې افغانستان په اسلامي سني کمپ کې پاتي وي، پاکستان له طالبانو څخه د خپلي خوښې سره سم ګټه پورته کوي، یانې هغوي چې د نوموړي هېواد د اجندا مطابق حرکت کوي ملاتړ یې کيږي او نور چې ورته عمل نه کوی له منځه ځي. دا ډول چلند د القاعدې او نورو بهرنیانو په برخه کې هم صورت مومي. ښایي حیران شئ چې د جذباتي جهاد ایتلافي دري کسيز سروال ګروپ په بربنډه توګه په پاکستان کې اوسېږي. لمړی له دوي د حقاني شبکې مشر او د طالبانو پوځي مرستیال سراج الدین حقاني دی چې په ازاده توګه پاکستان کې ګرځي او ان په راولپنډۍ کې د پاکستاني استخباراتو د قرارګا هغه برخې ګوري چيږي چې د افغانستان اړوند عملیات تنظیميږي. ورپسې د

طالبانو نوی مشر ملا اختر محمد منصور دی چې د پاکستان د کویټې ښار ته نږدې یې په ډاګیزه توګه د خپلو پوځیانو او لارښودي شورا غونډه راوبلله. له هغې ورځې چې دی د طالبانو واکمن شوی، د افغانستان دننه یې یو په یو لږ داسې یرغلونو پیل کړی چې د هغه د دېدې ښکارندوي وکړي، د شمالي ښار کنډز بیا نیول او د اپیمو کنډو ولایت هلمند کې دکنټرول د ساحې پراخول یې بیلګې بللی شو. وروستی سړی د القاعدې مشر ایمن الظواهري دی، هغه د پاکستان له امن ځایونو څخه ګټه پورته کوي او د وروستیو راپورونو له مخې هغه د بلوچستان په جنوب غربي کونج کې اوسېږي او د افغانستان جنوب کې د یو لږ روزنیزو کمپونو په پرانستلو لگیا دی. په اکتوبر کې د امریکا د متحده ایالاتو د ځانګړو عملیاتو ځواکونو د دغو کمپونو د ویجاړولو په موخه څو ورځې جګړې او هوایي گزارونه وکړل. امریکایي قوماندانان وايي د هغه ګروپ په وړاندې چې دوي جګړه کوله د هند د نیمې وچې د القاعدې ګروپ و چې لا له وړاندې ایمن الظواهري د دې نوي شبکې د پرانستلو خبره کړي وه. دغه ګروپ د نورو یرغلونو په څنګ کې په کراچۍ او بنګلادېش کې د بلاګرانو او فعالانو د وژلو مسئولیت په غاړه اخستی و.

پاکستان طالبانو او القاعدې ته پنا ورکول نه منی او وايي چې هغه ملک خپله د ترهګرۍ قرباني دی. اما ډیرو شنونکو په جزویاتو څرګنده کړي چې پوځ د اسلامي سخت دريځو ګروپونو څخه په کور دننه او بهر د ملتپالو غورځنګونو په تیره بیا د پښتانه لږه کې په وړاندې د فشار او تعقیب د وسیلې په توګه کار اخلي. ډیره زورونکي خو داده چې، پاکستان د عراق او شام اسلامی دولت په هسک کولو کې هم لاس درلود.

د ۲۰۱۴ م کال د شمالي وزيرستان له عملياتو دمخه ډير شمير ان په سلهاؤ بهرنيو جنگياليو سوريه کې د ولسمشر بشارالاسد خلاف جگړې له پاره قبائلي ساحي پريښودي او سوريې ته ولاړل. ولسي وگړو او د طالبانو غړو ويل چې جنگياليان کويټي ته ولاړل او له هغه ځايه يې قطر ته الوتنه وکړه. هلته دوی ته نوي پاسپورتونه ورکړل شول او ترکيې ته روان شول، چې له دې ځايه سوريې ته تير شي. يو شمير نورو بيا د قاچاق وړونکو څخه په ډکو لارو له پاکستان څخه ايران او له هغه ځايه عراق ته رهي شول. دا جنگيالي د هغې موقې سره سم هلته ورسيدل کله چې د عراق او شام اسلامي دولت جگړه مارو په عراق کې په چټک يرغل لاس پورې کړی و او د ۲۰۱۴ م کال په اوړي کې يې اسلامي دولت جوړ کړ. که پورتنی رپوټونه سم وي، بيا پاکستان د قطر اوبښايي نورو سره مرسته کوله چې نړيوال سني جهاديان (د ۳۰۰ پاکستانيانو په گډون) چې د قبائلي ساحو څخه وه او هلته نور نه په کاريدل، د سوريې نوي جگړه ايز محاذ ته ورسيري. يوه پاکستاني سياست پوه چې د استخباراتي چارو په اړه يې خبرې کولي او نه يې غوښتل د هغه نوم واخستل شي ماته وويل، دا يو بل ثبوت دی چې پاکستان د جهادي جذباتي گروپونو په زيږولو او تنظيمولو کې په اساسي توگه بنکيل دی.

۳۰ کاله کيږي چې دا لړي په همدې توگه روانه ده. په ۱۹۹۰ م کال کې ما د يوشمير چينايي ايغور ځوانانوسره چې د چين شمال غربي نارامه سيمي څخه وه او د پاکستان په مدرسو کې يې روزنه موندلې وه او د يوه لنډ يرغليز ماموريت له پاره افغانستان ته تللی وه څو هلته د جگړې د ډگر مزه هم وگوري، د بس موټر گډه سپرلي کوله. دوي بيرته کورونو ته ستنيدل او نوی نوی پاکستاني پاسپورتونه ورته ورکول شوی وه. دا ډول ډالي هغو کسانو ته ورکول کيږي چې عمدتاً يې د جهاد سره د يوځاي کېدو هوډ کړی وي. يو کال وروسته

کله چې اوسامه بن لادين په پاکستان کې پېدا او ووژل شو، ما د يوه کشميري گوريلا قوماندان سره چې د کشمير د لانجمني سيمي څخه و مرکه درلودله، هغه ۱۵ کاله د پاکستان د پوځي تنخواخور په توگه بوسنيا، چچينيا، کشمير او افغانستان ته د ياغيانو د روزني او مرستي په موخه سفرونه کړي وه. په ۲۰۱۲ م کال کې زه د يو لړ زياتو پيښو سره مخ شوم هغه دا چې يو شمير ځوان روحانيون او په پاکستان کې د حقاني مدرسې څخه نوي فارغان په افغانستان کې خپلو کليو ته راستانه شول، هغوی پولدار بنسکاريدل او د مسجدونو په چلولو او د طالب باندونو ليکو ته يې د مينه والو په جلبولو او تنظيمولو پيل وکړ. ما دا مدرسه په ۲۰۱۳ م کال کې ليدلې وه، دا مدرسه د افغان طالبانو رضاعي مور بلل کيږي، چيري چې د طالب حرکت ډيری مشران دلته روزل شوي دي. د دې ځاي روحانيون د طالبانو څخه د ملاتړ په برخه کې په خپله خبره ټينگ ولاړ کسان مالوميري. د مدرسې وياند سيد يوسف شا راته وويل، مور د طالبانو په هکله کارپوهان يو، هغه زياته کړه د افغانستان زيات خلک لاتر اوسه له دوي (طالبانو) څخه ملاتړ کوي. دا مدرسه د پاکستاني استخباراتو پخوانی وسيله ده، چې د پښتنو په څنگ کې د افغانستان له شمال څخه د قومي لږه کيو خلک تر روزني لاندې نيسي. دمگړی هدف دادی چې د دغو ځوانو فارغانو له لاري د افغانستان په شمال کې کنترول تر لاسه کړي ځکه له دې ځايه دوي منځنی اسيا او غربي چين ته د رسيدو په تکل سترگي نيولي دي. پاکستاني روحانيون د منځنی اسيا د اوسيدونکو تر څنگ د چين د ايغوريانو د روزلو او بنسټپال کولو چاري هم مخته وړي. هيچا تر اوسه د دغه کړنو له امله له پاکستان سره حساب و کتاب ونه کړ، نو ولي به هغه اوس له خپل پخواني عادت څخه اوړي ؟

پاي

سرچينه : نيويارک ټايمز
 نيټه : د فبروري ۶ مه ۲۰۱۶ م کال
 ليکونکی : کارلوتا گال

کابل قدیم

ازدواج

پسران همین که به سن بلوغ رسیده بودند، پدران در فکر عروسی شان می شدند و برای پسر شان نام دختران قوم و خویش را می بردند و از هر یک از دختران توصیف می کردند. هرگاه پسر از آن همه دختران که مادر و خاله و عمه و خواهر شان صفت کرده بودند یکی را می پسندید بعد به خواستگاری می رفتند. هرگاه پسر هیچ کدام را نمی پسندید، مادر با مشوره شوهر در صدد پیدا کردن دختر خوبی، خارج از حلقه اقارب خویش می شد و به نزدیکان و دوستان خویش مراجعه می کرد تا دختری برای پسر شان از یک فامیل خوب که خوشگل و با حیا و کاری باشد پیدا نماید.

صورت ازدواج و نامزدی شهریان کابل بدین قرار بود: هرگاه خانه دو برادر و یا خانه خواهر و برادر، یا خانه خاله و ماما طفلی تولد می گردید که یکی آن پسر و دیگری دختر می بود، در هنگام تولد دختر را با پسر نامزد می کردند و ناف دختر را به نام پسر می بریدند، و زمانی که پسر و دختر به سن بلوغ رسیده بودند با هم ازدواج می کردند. که چندان شایسته نبود و بیشتر عقیده داشتند که نامزدی و ازدواج با "کفو" خود باشد. از این لحاظ ازدواج ها با نزدیک ترین فامیلها صورت می گرفت. ولی آهسته آهسته که رفت و آمد ها بیشتر شد و دوستی و رفاقتها به میان آمد ازدواجها از فامیل برآمده و به دیگران پیوند گردید.

جستجوگران، در عروسیها، در حمامها، در زیارتها هر دختری را که زیبا و قشنگ یافته بودند، وی را در نظر گرفته از فامیل او و از اخلاق دختر معلومات به دست می آوردند. همین که مورد پسند شان واقع شده بود به نزد مادر بچه رفته و از دختر تعریف می کردند.

همین که مادر تعریف خبرآورنده را شنیده بود با دو سه نفر از بستگان، به نام پیدا کردن خانه کرایه و یا گروهی به منزل دختر می رفتند و با فامیل دختر حق و ناحق سر صحبت را باز می کردند و از این در و آن در گپ می زدند تا فامیل را ببینند و همچنان دختر را خوب مشاهده کنند که به همان تعریفها که شنیده اند هست یا نه؟

در صورتی که دختر مورد پسند شان قرار می گرفت و از نام و نشان فامیل دختر هم کسب معلومات کرده بودند، باز هم در خفا دوستان خود را به حمای که دختر می رفت می فرستادند تا عریان تر دختر را تماشا کنند و به بهانه ها سر صحبت را باز می کردند تا طرز سخن زدن او را بدانند. پس از این آزمایشها از اخلاق و کار او معلومات گرفته همه را با پسر خویش در میان می گذاشتند. زمانی که مورد پسند پسر شان گرفته بود، با مشوره پدر بچه به خواستگاری می رفتند.

خواستگاری:

یک عده زنان موقر فامیل به خواستگاری می رفتند. از این سو و آن سو صحبت کرده و از فامیل دختر به نیکی یاد نموده و از بچه شان و نام و نشان فامیل شان یاد نموده و در آخر می گفتند که به خانه شما آمده ایم تا ناامید برنگردیم و فلانی جان را اگر به غلامی خود قبول کنید به ما افتخار می بخشید. فامیل دختر هم از دختر تعریف و توصیف نموده؛ چه از لحاظ تربیت و شرم و حیا که تا حال آفتاب رویش را ندیده، و چه از لیاقت وی که پنج پنجه اش پنج چراغ است و از عهده همه کارها، از خیاطی گرفته تا آشپزی بدر آمده می تواند، از شکل و صورتش چه بگوییم که مثل شب چهارده است. وقتی که گپ می زد خیال می کنی گل از دهنش می ریزد. از بس خواستگار

دارد پدرش نمی خواهد دخترش را به کسی بدهد که شایستگی دخترش را نداشته باشد. تا حال چندین نفر را جواب داده است. اختیارش به دست پدرش است و دختر از بس با حیا است هیچ چیز به پدرش گفته نمی تواند. از این که شما زحمت کشیده و به منزل ما آمده اید قدم تان بالای چشم ما، همین که پدرش آمد برایش می گوئیم. خواستگارها از جا برخاسته و می گفتند: اگر صد مرتبه ما را جواب بدهید باز هم خواهیم آمد و خداحافظی کرده خارج می شدند.

فامیل دختر از معرفی که خواستگارها از فامیل شان کرده بودند در صدد نام و نشان فامیل پسر می شدند. از اخلاق و کار و بار بچه، از شکل و قواره او معلومات به دست می آوردند. وقتی که فامیل پسر مورد پسند فامیل دختر قرار می گرفت، همین که خواستگارها بار دیگر می آمدند، مادر دختر به آنها رو کرده و با زبان خوش می گفت که موضوع را با پدرش گفتم، او از فامیل شما به نیکی یاد نموده و گفت که اختیار دخترش را کاکا، ماما، خاله و عمه اش دارند.

خواستگارها می گفتند، صد مرتبه، چرانی! هر جا که شما بگویید به سر و چشم می رویم. ما می خواهیم که با شما وصلت نماییم و چندین مرتبه از لطف مادر و پدر دختر یاد کرده، برخاسته خداحافظی می کردند. طوری که گفته بودند به خانه کاکا، ماما، خاله و عمه دختر می رفتند و تعریف می کردند. آنها هم از فامیل بچه توصیفها می کردند و به اصطلاح، "بله" می دادند و روز شیرینی دادن را فامیل دختر تعیین می کرد.

شیرینی خوری:

چون در گذشته حجاب و روگیری بود، زنان و مردان یکجا بوده نمی توانستند. لهذا اکثر شیرینی خوری و شیرینی دادن مربوط به مردها بود. زنان همین که گپ را به آخر رسانیده و بله گفته بودند، وظیفه شان ختم می گردید و شیرینی خوری مردانه می بود.

به روز موعود چند نفر از بزرگان فامیل و جوانان و یا عده ای از ریش سفیدان قوم و روحانی

به منزل پدر دختر می رفتند و در خانه آنها هم یک عده از بزرگان فامیل و جوانان و ریش سفیدان قوم جمع می شدند. مدعوین پس از وارد شدن به منزل و احوال پرسی و معرفی به یکدیگر می نشستند و سخن از هر در می گفتند. بالاخره یکی از بزرگان داماد علت آمدن را از پدر دختر می پرسید.

پدر دختر یا یکی از بزرگان فامیل موضوع را توضیح می داد و در آخر می گفت: فلانی جان، صبیۀ فلانی خان را به ارجمندی فلانی جان، پسر فلانی خان نامزد نمودیم که خداوند زندگی با سعادت نصیب فامیلهای شان نموده و دختر و پسر مسعود گردند. کف زده می شد و سفرۀ شیرینی خوری گسترده می گردید و پس از تناول آن خوانچه شیرینی جداگانه از طرف پدر دختر به نزد کلان داماد گذاشته می شد و مجلس با شور و شغف ختم می گردید و داماد خیل خوانچه را با رقص و نشاط به خانه داماد می بردند. همین که خوانچه داخل منزل داماد می شد جوانان و زنان فامیل به رقص و آواز خوانی و دایره زنی می پرداختند و تا نیمه های شب مجلس شان گرم می بود.

شب پیش خوری:
چند نفر فامیلی در خانه عروس و همچنان در خانه داماد جمع می شدند و در بارۀ عروسی گپ می زدند که شکل خاص و مختصر داشت.

روز حمام:
فردای شب پیش خوری عروس را حمام می بردند و به اصطلاح حمام را قروغ (قروغ) می کردند که به جز عروس و نزدیکان او از داماد کسی به حمام رفته نمی توانست و در آن جا عروس را شستشو می کردند و عطر و گلاب می زدند و چیز های دیگری مانند چیدن مو های زیادی ابرو و غیره. عروس را به دولی به حمام می بردند و همچنان با دولی از حمام بر می گردانیدند. پس از برگشت از حمام به سر عروس شال می انداختند و شب آن را شب خویش خوری می گفتند.

شب خویش خوری:
در شب خویش خوری تعداد مدعوین از زن و مرد بیشتر می شد و به دور عروس حلقه می زدند و دایره می نواختند و آواز می خواندند.

روز نکاح:
فردای شب خویش خوری روز نکاح بود و یک تعداد مردها به خاطر عقد نکاح خبر می شدند و نکاح به حضور مدعوین و ریش سفیدان و کلانتر و یک نفر روحانی صورت می گرفت و پیش از عقد نکاح دو نفر شاهد از جمعیت به نزد عروس می رفتند که کدام شخص را وکیل می گیرد.

شاهدان نکاح:

عیدی و براتی:
تا زمانی که عروسی راه می افتد به هر عید و برات از خانه فامیل داماد برای عروس عیدی و براتی و نوروزی می فرستادند.

۱- در عید نوروز کلچه و شیرینی و میوه تر کرده یا لباس.
۲- در عید رمضان نان مکلف با لباس.
۳- در عید قربان قچ یا گوسفند برای قربانی که شاخ های آن را تزیین کرده و به چشم آن سرمه کشیده با لباس می فرستادند.
۴- در عید برات شمع و قند و شیرینی و ماهی و جلبی و غیره با لباس.

عروسی:

هرگاه فامیلهای عروس و داماد "کفو" هم بودند عروسی زنانه جداگانه و از مردانه جداگانه در

در بین دو وکیل بالای مهریه عروس مذاکره می‌گردد و عاقبت بر طبق خواست طرفین به یک مصالحه می‌رسند. پس از ختم مهریه مرد روحانی خطبه نکاح را جاری می‌سازد و کف زدن‌ها شروع می‌شود و بر سر داماد نقل پاش می‌دهند و برای مدعوین با یک دستمال مقدار نقل و شیرینی انداخته تقسیم می‌دارند. برای روحانی و کلانتر در بین دستمال، بر علاوه نقل و شیرینی یک مقدار پول هم می‌گذارند و بعد مجلس ختم می‌گردد.

شب حنا:

شب حنا بزرگ‌ترین شب عروسی بوده که به عروسی مردانه و زنانه دو دسته ساز خواسته؛ به عروسی زنانه، ساز زنانه و به مردانه، ساز مردانه گرفته می‌شد و بر علاوه باجه خانه می‌آوردند. بهترین غذا طبخ می‌گردید. پلو با چند قسم سالند، فرنی، ماغوت، ترشی، مربا و غیره سفره را رنگین می‌ساخت.

زنان از شب خویش خوری تا شب حنا چندین دست لباس با خود می‌بردند و در ساعات معین لباس خود را تبدیل می‌کردند و لباس جدید به تن می‌کردند.

سازنده‌ها هم گرم نواختن ساز و آواز بوده شب که به آخر رسیده بود، مراسم آینه مصحف آغاز می‌گردید.

آینه مصحف:

آینه مصحف در خانه بزرگ برگزار می‌شود که دوشک بزرگ و پر از پنبه را که با بهترین پوش مزین بود و در پشت آن بالشتهایی از اطلس و کمخواب که با پوپک‌های طلایی و نقره‌یی و ریشه ابریشمی مزین بود، گذاشته می‌شد.

سازنده آهسته برو را می‌خواند و عروس را که چند نفر از زنان سفید بخت همراهی کرده و به طرف حجله می‌آوردند و همچنان داماد را چند کس از دوستان همراهی می‌کردند و بالای دوشک قرار می‌گرفتند.

دو نفر شاهد خدمت عروس می‌رفتند و عروس در زیر شال بود و دو نفر از زنان شال دیگر در عقب عروس به قسم پرده آویخته و شاهدان در عقب پرده می‌نشستند و با عروس هر یک به نوبت چنین می‌گفت: خواهرک، مادریک در خصوص امر نکاح و تعیین مهر فلانی خان را وکیل نفس مطلق خود گردانید. عروس سکوت می‌بود.

یک عده به او می‌گفت، بگو بلی و یک عده می‌گفت، سکوت کن. مقصد از سکوت و دیر تر بله گفتن، شرم و حیای عروس را بیشتر نشان می‌دهد.

شاهدان چندین مرتبه می‌گویند و تکرار می‌کنند تا عروس می‌گوید، بلی. بعد شاهدان به خوشی برخاسته نزد کلانتر و ملا و جمعیت می‌روند و خبر خوش را می‌برند.

قاضی یا روحانی از شاهدان می‌پرسد، که کجا رفته بودید و چه خبر آوردید؟ شاهدان هر یک جدا جدا می‌گویند: رفته بودیم به شهر عدالت و آورده ایم خبر وکالت که فلانی بنت فلانی که بدین نام و نسب دختری دیگر ندارد در خصوص امر نکاح و تعیین مهر خویش فلانی خان را وکیل نفس مطلق خویش گردانیده است. هر دو شاهد سه سه مرتبه این گفته را تکرار می‌کردند و بعد مرد روحانی از وکیل دختر می‌پرسد که وکالت مسماات نامه بنت فلانی خان را که بدین نام و نسب دختری دیگری ندارد، قبول کرده اید و قبول می‌کنید؟ وکیل سه مرتبه می‌گوید، بله، قبول کرده ام و قبول دارم. بعد به طرف داماد و یا وکیل او کرده می‌گوید: که شما مسماات نامه بنت فلانی خان را که بدین نام و نسب دختری دیگری ندارد وکیل نفس مطلق خویش فلانی خان را قبول کرده است، شما او را به نکاح شرعی و قانونی برای فلانی ولد فلانی خان گرفتید و قبول دارید؟ وکیل و یا شخص داماد می‌گوید، گرفتم و قبول دارم؛ و بعد از این موضوع مهریه شروع می‌گردد.

مهریه:

و شادی می پرداختند و بعد از ساعت دوازده شب، آهسته آهسته مدعوین مبارکبادی داده و به منازل خود بر می گشتند. اما عده ای از نزدیکان به خاطر بردن عروس به خانه داماد انتظار می کشیدند.

شاه بالا:

پسر کوچکی است از فامیل داماد که لباس زیبایی مانند داماد به تن کرده و در جلوی عروس و داماد قرار می گیرد. مانند عروس و داماد به دستش خینه گذاشته می شود. این پسر را شاه بالا گویند.

شهرگشت:

شهریان کابل عقیده داشتند تا داشها سرد نشود، عروس را به خانه داماد نمی بردند. نزدیکهای سحر که داشها سرد می گردید، چندین عراده گادی را آورده عروس را با داماد بالای گادی نشانده، همچنان اقارب داماد و یک عده از مربوطین عروس در گادی ها نشسته و به اطراف شهر به گردش می رفتند. پیش از آن که عروس منزلش را ترک کند، دستهای پدر و مادر و بزرگان خود را بوسیده و از جدایی و فرقت اشک می ریختند و پدر عروس کمر دخترش را با هدیه ای می بست و رویش را می بوسید و به حقیق دعا می کرد. عروس را زنان فامیل داماد فرا خوانده بیرون می کردند و قرآن شریف را بالای سرش گرفته از منزل پدرش خارج می کردند و به گادی می نشانند. بعد از شهرگشت، چون کوچه های شهر تنگ بود، عروس را بین چپان می نشانیدند و زنان و مردان او را به منزل داماد می بردند.

سراجاق:

داماد پیشتر از عروس خود را به منزل رسانیده و بر بام خانه بالا می شد تا عروس از زیر پایش بگذرد. معنی آن چنین است که داماد چون در بلندی قرار گرفته و عروس در پایین،

اقوام داماد عروس را به نشستن وادار می کرد و اقوام عروس مانع نشستن عروس می شدند و به داماد می گفتند، شما بنشینید. این موضوع چند لحظه دوام می کرد تا بالاخره هر دو یک جا می نشستند و آینه مصحف شروع می گردید. چون تعصب زیاد بود اکثر داماد ها چهره نامزدشان را دیده نمی بودند و هر چه شنیده بودند فقط از زبان مادر و خواهر و خاله و عمه بود. زمانی که شال را به روی عروس و داماد می انداختند در زیر شال شمع روشن می بود، کسان داماد و عروس آینه را دست به دست گرفته و داماد چادر یا شال را آهسته از روی عروس بر می داشت و چهره عروس را در آینه می دید و به عروس می گفتند که چشمهایت را باز کن. بعد از خوانش زیاد عروس چشمهایش را باز می کرد. داماد از چهره عروس خوشش آمده بود و ذوق زده می خندید.

بعد داماد یک قاشق عسل را خورده و همچنان به دهن عروس می برد؛ یا برعکس، به دهن عروس کرده و باقی مانده اش را به دهن خود می کرد. همچنان شربت را چنین می کرد که یک قاشق را به دهن عروس و باقی مانده اش را خود می نوشید.

حنابندان:

پس از آینه مصحف نوبت حنا بستن می رسید، طوری که از طرف فامیل عروس قبلا حنابند های تکه یی مقبول از پارچه های تاس و کمخواب به شکل سه گوشه یا مثلث مانند تهیه شده با حنا که در یک ظرف کوچک تر گردیده هر دو را نزد عروس و داماد می آرند. بعد یکی از بزرگان یا موسفیدان فامیل داماد به دست هر یک از عروس و داماد حنا گذاشته و آن را با پارچه سه گوشه ای محکم می بندد و مراسم حنا ماندن با خواندن دعا خاتمه می یابد.

پس از ختم آینه مصحف و حنا بندان مرد ها با داماد واپس به مجلس مردانه رفته و به سرور

در طول زندگی عروس از داماد اطاعت خواهد کرد.

شوخی‌ها می‌نمایند و می‌خندند و روز خود را به خوشی سپری می‌کنند.

تنگر:

زمانی که عروس به خانه داماد می‌رود، یک زن به اسم تنگر با عروس می‌آید و پس از همبستر شدن عروس با داماد خبر خوش فتح را به فامیل عروس می‌برد.

جهیز:

در روز شاه‌گگانی از خانه عروس به نام ناشتا چندین خوانچه خوردنی، از قبیل کلچه، قیماق، تخم‌نیمروی شیرین شده با جهیز عروس به خانه داماد می‌برند. پس از صرف ناشتا یکی از زنان فامیل داماد دانه دانه جهیز عروس را از بقیچه‌ها برداشته به سخنان شیرین به حاضرین نشان می‌دهد و زنان در مقابل می‌گویند: خانه‌شان آباد!

نشان دادن جهیز که ختم گردید باز به ساز و آواز می‌پردازند تا روز به آخر می‌رسد و مجلس ختم می‌گردد.

لباس عروسی:

لباس عروس کمخواب بود (پیراهن و تنبان)، پاچه تنبان تنگ می‌بود. چادر عروس از گاج زری و شال سر عروس، بنارسی. عروس تا مدت یک سال و یا کمتر از آن، دایم علاوه بر چادر، شال به سر داشت و در مقابل زنان و مردان فامیل شال را به رخ خود می‌کشید. کسی که وارد خانه می‌شد، چون روی عروس با شال پوشیده می‌بود، تشخیص داده نمی‌توانست که کیست، همین که صدای پا را می‌شنید، فوراً در مقابل وی بر می‌خاست و سلام می‌کرد، تا زمانی که نفر وارد شده نمی‌گفت، بنشینید، عروس همچنان ایستاده می‌ماند.

القصة: روزی در خانه عروس گربه‌ای داخل شد و عروس فکر کرد شخصی از فامیل داخل شده و از جا برخاست و سلام کرد.

همین که عروس داخل منزل داماد می‌شد، در پیش پای او مرغ و یا گوسفندی را ذبح می‌کردند و بعد عروس را مستقیماً به آشپزخانه برده و در آنجا که حلوا پخته بودند، دست عروس را آهسته به دیگ حلوا فرو می‌کردند تا اجاق منزل دایم افروخته باشد.

بسته کردن:

همین که دختر با پسری نامزد می‌گردید فامیل پسر و همچنان فامیل دختر نزد ملا می‌رفتند و تعویض می‌گرفتند و داماد را بسته می‌کردند تا حسودها و دشمنان او را بسته نکنند. اکثراً داماد در شب زفاف تحت تاثیر قرار گرفته و همچنان خجالت می‌ماند. پیش از این که عروس و داماد به یک خانه بروند، فامیل داماد و عروس بسته داماد را باز می‌کنند. هرگاه نقصی در کار باشد فامیل داماد برای باز کردن بسته داماد نزد ملا و فالبین می‌روند و تعویض می‌گیرند تا بسته‌اش باز گردد.

شاه‌گگانی:

فردای شب زفاف روز شاه‌گگانی می‌باشد و دوستان و اقارب داماد به عرض تبریک به خانه داماد می‌روند و با خود تحفه می‌برند و هر یک کوشش می‌کند که خود را زودتر برساند. هر کس پیشتر رسیده بود، وزیر شاه می‌شود، نفر دوم کوتوال و به همین صورت رتبه اشخاص تعیین می‌گردد. روز شاه‌گگانی هم از روزهای عروسی است ولی دعوت نمی‌شوند. دوستان و اقارب خودشان به عرض تبریکی می‌روند.

در روز شاه‌گگانی کاکه‌ها و جوانها به حیث وزیر و قوماندان تعیین می‌گردند و هر که ناوقت آمده باشد او را جریمه می‌کنند و

هر قدر انتظار کشید آوازی نشنید که بگوید ، بنشین! بعد از چند دقیقه عروس از گوشه شال نگاه کرد و دید گربه است. به جایش نشست. (این قصه واقعیت دارد) لهذا عروس تا مدتی نمونه ای از اخلاق و حیا بود. حتی در مقابل شوهر خود هم با چشم های پایین صحبت می کرد.

زین اسب و یا لگنچه:

در روز نکاح، در زیر پای عروس، که برای او جای مناسب فرش کرده بودند، بالای دوشک او زین اسب و اگر زین پیدا نمی شد لگنچه را می گذاشتند و در زیر لگنچه دو عدد تخم و دو عدد چارمغز و یک پیاله عسل را می گذاشتند. مدتی عروس بالای آن می نشست. زمانی که عروس را به خانه داماد می بردند، عروس بالای چارمغز پا گذاشته و آن را می شکستند، به این معنی که بالای فامیل شوهر غالب شده است و همچنان دو عدد تخم را زمانی که به منزل داماد داخل می شد به دست خود به عقب می انداخت و پاش پاش می ساخت، به این معنی که عروس صلاحیت دارد تا دارایی شوهر را به قسمی که دل او می خواهد پاش پاش کند. اما عسل را داماد به دهن عروس می کرد بعداً خودش یک قاشق از آن صرف می کرد.

- - - - -

شنگری:

در زمانه های قدیم که حجاب حکمفرما بود، زنان به غیر از محارم، از خویش و قوم و اقارب هم رو می پوشاندند و به غیر از شوهر و برادران شوهر، کاکا و ماماخسر و فامیل های بسیار بسیار قریب از دیگران پنهان می شدند و به اصطلاح گوشه چادر شان را هم کسی دیده نمی توانست.

با این همه تعصب و سختگیریها، بعضا به صورت پنهانی، از طریق بامها با جوانان همسایه طرح عشق می ریختند. یا در راه زیارت ها و میله ها و یا عروسی ها آشنایی پیدا می کردند، وعده و وعید می گذاشتند و دید وادید می کردند. و عشق شان گل می کرد و مرد هرگاه مایل به ازدواج می شد و به خانه معشوق خواستگار می فرستاد. هرگاه فامیل دختر مخالفت می کرد و خواستگار را جواب رد می دادند و برای دختر شان شخص دیگری را در نظر می داشتند که دختر او را نمی پسندید، در آن صورت دختر با عاشق قرار و مدار می گذاشت و بدون اطلاع فامیل به خانه مرد دلخواهش می رفت.

رفتن یک دختر به خانه معشوق حکم پناه بردن را داشت و ناموس آن خانه خوانده می شد و کشیدن دختر از خانه به فامیل مرد ناممکن بود، و هرگاه پافشاری به میان می آمد، سبب قتل و قتل می گردید. فامیل های شریف همین که چنین واقعه در خانه شان رخ می داد در بین مردم آبروی خود را رفته می دانستند و دختر را عاق می کردند. دختر با وجودی که به خانه معشوق رفته بود به حکم شریعت نکاح می شد ولی در خانه شوهر چندان حیثیت نمی داشت. به کوچک ترین حرکت او را طعنه می دادند که پاچه سفید به خانه ما آمده ای و از این گپ ها زیاد گفته می شد.

کلان ترین عیب فامیلها همین بود که دختر شان خودسرانه به منزل معشوق برود و این عمل را شنگری می گفتند.

به گفته سعدی:

پری رو تاب مستوری ندارد

چو در بندی سر از روزن بر آرد

- برگرفته از کتاب یادداشتهای و برداشتهایی از کابل قدیم

اما من ناگزیر بودم؛ زیرا خانه ام آتش گرفته بود.

*

کوتاه ترین داستان کوتاه کشور

نوشته دکتر ببرک ارغند

اتاق خیلی روشن بود و نور چراغهای

نیونش مانند خاری در چشم آدم می خلید و من ناگزیر- مغموم و متردد- در دهن دروازه اش در برابر افسری نگهبان ایستاده بودم. کاسه سرم پر از غوغا و خسته گیهای سفر بود.

حالا به همان سه "چ" و سه "که" پی که در دوران تحصیل آموخته بودم، خودم باید پاسخ می گفتم: کی هستم و چرا و بخاطر چی به این کشور آمده ام؟ . . .

همانطور که ساکت ایستاده بودم، مانند کژدمی که گردش آتش کشیده باشند پیچ و تاب می خوردم و خودم را از درون نیش می زدم: من کی هستم و چرا اینجا آمده ام؟

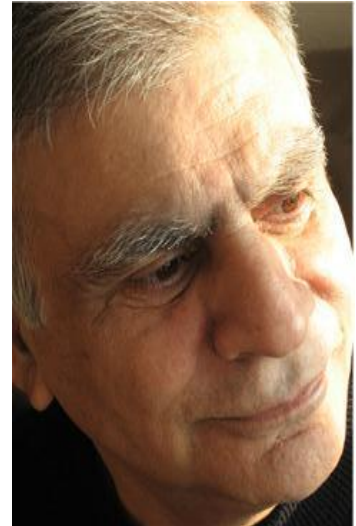
سرم دور می خورد. اتاق را نگاه می کردم:

دو تا الماری شیشه پی - که گرد و خاکِ خاطره های تلخ پناهجویان و فراریان را بر صورت داشتند- در گوشه پی، غمین ایستاده بودند: یکی پر از کلبسه و پنیر و خیار بود و دیگرش مملو از بوتل های آب و نوشیدنیهای رنگه.

افسر نگهبان دستش را سوی من دراز کرد و به انگلیسی گفت:

- این ژیتونها را بگیرید. بدون اینها نمی شود از الماریها غذا برداشت!

وقتی حرارت و سنگینی آن ژیتونها را روی کف دست خویش حس کردم راه گلویم بند آمد. خودم را ذلیل و زبون یافتم. اصلاً درد و غم یکسره آب شدند و از راه کاریز چشمانم به بیرون سرازیر گشتند. ناپیدا گریستم.

نقطه ؛ سرخط

مادرم همیشه صدایم می زد و غمناک می گفت:

- از جاییت تکان نخور. همینجا پیش من بمان. آخر تو تنها نیستی . . . غرور و پرخاش نیز با تو استند!

و آب در چشمانم پر غصه اش دند می شد:

- پشت این آب هم نرو! . . . پشت این باد هم ندو!

شنیدم افسر تکرار می گفت :

- بفرمایید نان بگیرید!... برای چی منتظر
استید؟

و با سر سوی عقب اشاره می کرد :

- دیگران در نوبت هستند!

با سوز و درد به قطاره عقب نگاه کردم.
زنم پشت سرم بود، دخترکم به دنبالش؛ سپس
چندتا هموطن معصوم و سیاه و سپید دیگر.

زمانی که آن مدورها را لمس کردم، زمانی
که از آن پنیرها و کلبسه‌ها و خیارها فرو
بردم حس کردم که قامت‌های غرور و پرخاش
در درونم به پا ایستادند، عصبانی و پُر درد
معلوم می شدند. خشمناک پیچ و تاب می
خوردند و معصومانه اعتراض می کردند.
سپس دیدم که بر سنگفرش دلم بی صدا افتادند و
شکستند؛ اما من صدای شکستن استخوان
هایشان را شنیدم. من ارتعاش بدنشان را حس
کردم. من بوی مرگِ یاخته‌ها را استشمام
نمودم!

همانروز دانستم که قامتِ غرور، معصومانه
در آغوش سرد من جان داده بود؛ اما قامتِ
پرخاش، نه!... امان از دستش!... از هر درز
استخوانش دهها پر خاش دیگر روییده بودند!

*

همانروز دانستم که مادرم راست می گفت.

پایان

از همین نویسنده :

آثار قبل از مهاجرت به اروپا:

۱- "دشت الوان" مجموعه داستانهای کوتاه؛

۲- "دفترچه سرخ" مجموعه داستانهای کوتاه؛

۳- "مرجان" مجموعه داستانهای کوتاه؛

۴- "شوراب" داستان میانه - رمان کوتاه؛

۵- "حق خدا حق همسایه" داستان میانه - رمان
کوتاه؛

۶- "اندوه" داستان میانه - رمان کوتاه که اقبال
چاپ جداگانه را نیافت و در پا ورقبهای روزنامه
انیس همان زمان باقی ماند؛

۷- "راه سرخ" رمان در سه کتاب؛

۸- "مردان مسلح" نمایشنامه؛

۹- "آدمها" نمایشنامه؛

آثار بعد از مهاجرت:

۱۰- "شراره" مجموعه داستانهای کوتاه؛

۱۱- "پهلوان مراد و اسپه که اصیل نبود" رمان
در ۵۰۲... صفحه. سه بار تجدید چاپ شد؛

۱۲- "گفتار بازان" رمان در ۴۵۰ صفحه؛

۱۳- "سفر پرنده گان بی بال" رمان در ۴۶۵
صفحه؛

۱۴- "لبخند شیطان" رمان دو جلدی در ۱۱۶۹
صفحه؛

۱۵- "زنی از خوابگاه" رمان در ۳۵۰ صفحه.

۱۶- "نقطه؛ سر خط" کوتاه ترین داستان کوتاه
کشور؛

فلم هنری "لحظه‌ها" به اساس داستان همین
نویسنده روی نوار آمده است.

ششمها بر موجها

گوناگون، خوراکی های گوناگون و میوه های گوناگون. در میان مزرعه یک چپری به نظر می آمد که مردی در آن نشسته بود و کتابی را می خواند. من زیاد آرزو داشتم که بشنوم این مرد چه می خواند ولی نمی شنیدم. ناگهان دستهایم را به گوشهایم نهادم و در این حالت صدای آن مرد را شنیدم. وقتی دستهایم را از گوشهایم برداشتم چیزی به گوشم نیامد. باز که دستهایم را به گوشهایم نهادم صدا را شنیدم. در این حالت دیده هایم را باز کردم و باز همه چیز از نظرم پنهان شدند و چشمانم را که بستم باز همان چیزها و چیزهای دیگر در برابر دیده هایم نمودار شدند. شگفتی زده شدم و شگفتی ام از این بود که با چشمان بسته می دیدم و با گوشهای بسته می شنیدم.

با چشمها و گوشهای بسته ام رفتم به محضر آن مرد. بوریایی در زیر پا داشت و کتابهایی در کنارش بود. با پیشانی باز از من پذیرایی کرد. در کنارش نشستم. فضا روشن و هوا تر و تازه بود. مزرعه ها می درخشیدند و دانه های رنگارنگ برف می آمدند. مرد از چپری بیرون شد و رفت که برایم از نعمتهای فراوان آنجا چیزهایی بیاورد و من در این هنگام کتابها را ورق زدم. کتابهای ضخیمی بودند. ورقهای زیاد و صفحه های فراوان داشتند. از آنها دریافتم که این کتابها آفریده یک عارف فرهیخته می باشد.

پس از لختی مرد بازگشت. شانه های پهن، بازوان ستبر، صورت گرد و قد میانه داشت. نوشابه های گوناگون، خوراکی های رنگارنگ و میوه های مختلف را در پیش رویم گذاشت و مرا به صرف آنها دعوت کرد و خودش نیز با من همراهی نمود.

وقتی غذا صرف شد از جا برخاست بیرون را نگریست و بعد با صدای نیرومندی گفت:

بحر بیکران بود و موجها رنگین. موجها یکی به دنبال هم می آمدند و چون کوههای بلند بر فراز و نشیبها سرازیر می شدند و گاهی چنان با هم می پیچیدند انگار که می رقصیدند. در این حرکتها نور های رنگارنگ پرتو افشانی می کردند. گاهی این موجها از حرکتهای تند باز می ایستادند و آرام آرام می جنبیدند و در این حالت هزاران شمع بر دل موجها روشن می شد. در پرتو این نور های رنگارنگ باغی به نظر می آمد. باغ وسیع با چمنهای گسترده و درختان پر شاخ و برگ. در لابلا درختان گلهای رنگارنگ و خوشبو جلوه نمایی می کردند و من از این حالت شگفتی زده می شدم. آری شگفتی زده، به خاطری که این همه شگفتیها را با چشمان بسته می دیدم؛ وقتی چشمانم باز می شد از آن زیبایی های حیرت انگیز دیگر چیزی نمی بود. وقتی باز چشمانم را بسته می کردم باز آن چیزها و چیزهای دیگر در برابر دیده هایم جلوه گر می شدند و در این حالت صدایی به گوشم می آمد:

بسته ام چشم از خود و سیر دو عالم می کنم
این چی پرواز است یارب در پر نکشوده ام

این آوا، آوای آشنایی بود و از این دانستم که این حالت اثر همان جره ای است که از بحر بیکران ادبیات عرفانی چشیده ام.

به سوی باغ نزدیک شدم. هنگامی که به آستانه باغ پا نهادم، باغی نبود و من در میان موجهای رنگین فرو رفتم. ناگزیر دست و پا زدم و در این حالت دریافتم که می توانم شنا کنم. شنا کنان این سو و آن سو در حرکت شدم. موجی مرا در خود پیچاند و بُرد به سرزمین شگفتیها. آفتاب بود و مزرعه های بیکران. برف می بارید و دانه های برف رنگین بودند. وقتی دانه های برف رقصان رقصان فرو می آمدند و بر مزرعه ها می نشستند از هر دانه نعمتی سر می زد. نوشابه های

برف دیگر نمی بارد و من می توانم به کار
آغاز نمایم.

او بیرون شد و من هم به دنبالش حرکت نمودم.
او دست مرا گرفت و در کنارش کشید. هر دوی ما
در کنار هم در میان کشتزار های زمردین قدم می
زدیم. مرد تنومند به من گفت:

می خواهی غزلی برایت بخوانم؟

و من گفتم:

با کمال میل.

و او این غزل را زمزمه کرد:

نفس آشفته می دارد، چو گل، جمعیت ما را
پریشان می نویسد کلک موج، احوال دریا را
در این وادی- که می باید گذشت از هرچه پیش آید-
خوش آن رهرو که در دامن دی پیچید فردا را
به این فرصت مشو شیرازه بند نسخه هستی
سحر هم، در عدم، خواهد فراهم کرد اجزا را
به آگاهی چه امکان است گرد جمع خودداری
که با هر موج می باید گذشت از خویش دریا را
چرا مجنون ما را در پریشانی وطن نبود
که از چشم غزالان، خانه بر دوش است صحرا را

و آنگاه رفتیم و رفتیم تا به سرزمین لامزرعی
رسیدیم. مرد در آنجا توقف کرد. لحظه هایی این
سو و آن سو دید و بعد آستین هایش را بر زد،
تنبانش را بالا کشید، دامن پیراهنش را به کمر
بست و شروع کرد به کار کردن. وقتی من می
خواستم او را همراهی کنم، ناگهان از نظرم ناپدید
شد و تنها صدایش به گوشم می آمد:

با کمال اتحاد از وصال مهجوریم ما
همچو ساغر می، به لب داریم و مخموریم ما
پرتو خورشید، جز در خاک نتوان یافتن
یک زمین و آسمان از اصل خود دوریم ما
در تجلی سوختیم و چشم بینش وا نشد
سخت پا بر جاست جهل ما، مگر طوریم ما
با وجود ناتوانی سر به گردون سوده ایم
چون مه نو سرخط عزیزیم و مغروریم ما

تهمت حکم قضا را چاره نتوان یافتن
اختیار از ماست چندان که مجبوریم ما
بحر در آغوش و موج ما همان محو کنار
کار ها با عشق بی پرواست، معذوریم ما

پس از شنیدن این غزل به خود فرو رفتم و در
پی آن شدم که معنی را دریابم. دیده هایم را بستم و
پیشانیم را بر کف دستهایم قرار دادم و به اندیشه
فرو رفتم. با شگفتی دریافتم که در این حالت در
برابر دیده هایم چیزهایی جان گرفتند: شمعهها بر
موجها بودند. موجها می آمدند و می رفتند و شمع
های فروزان با نور های رنگارنگ بر تارک آنها
جلوه نمایی می کردند. آفتاب می بود مگر برف
می بارید. دانه های برف رنگین می بودند و از هر
دانه گلی سر می زد. گلها درخت می شدند و
درختان میوه می دادند. زن پیری میوه پی را خورد
و جوانی را باز یافت. مرد جوانی به سوی او خیره
شد و ناگهان موهایش به سپیدی گرایید. همه چیز
در چنبر موجها قرار داشتند؛ شمعهها بر موجها
بودند و موجها رنگین. با هر حرکت موجها، رنگی
می رفت و رنگی می آمد. من دیده هایم را باز
کردم ولی همه آن شگفتیها ناپدید شدند و در این
حالت آوایی به گوشم آمد:

مرا از وهم عقبی سخت می ترسانی ای واعظ
به این تمهید اگر مردی؟ برآز ملک امیدم
ز فرق و امتیاز کعبه و دیرم چه می پرسی
اسیر عشق بودم، هرچه پیش آمد پرستیدم
خموشی در فضای دل صفا می پرورد بیدل!
غباری داشت گفت و گو نفس در خویش دزدیدم

و من هم نفس در خویش دزدیدم و باز دیده هایم
را بستم و رفتم به سرزمین اندیشه ها. باز در برابر
دیده هایم چیز های شگفتی آوری به گردش آمدند.
تعجب انگیز بود، انگار ادبیات عرفانی چشم و دلم
را باز نموده بود:

کوه بود و کوهی بلند؛ کوهی پوشیده از گلهای
رنگارنگ. کوه گل بود و عطر دل انگیز این گلها
فضا را پر نموده بود. این کوه گل در میانه دشت
فراخی سر برافراشته بود، در پیرامون آن تا چشم
کار می کرد فرشهای زمردینی جلوه نمایی می

به دور او می چرخند. می چرخیدند و می چرخیدند. با هر چرخش گامی به سوی بالا می رفتند؛ می رفتند و می رفتند. رفتند و رفتند تا در آن بالا، آن بالا ترین بالا ها، آنجایی که همه چیز رنگ شفاف آبی داشتند. هر یکی بر تختی آبی رنگی نشستند. از آنجا، از آن بالا انگار که همه کاینات به نظر می آمد و آنان مشغول تماشای این چشم انداز شدند. ناگهان به نظرم آمد که ستارگان به سوی آنان می آیند و حالتی به من دست داد که انگار رقص ستارگان را در برابر آنان می بینم. در این حالت نمی دانم که چی شد که کف دستهایم را به گوشه هایم نهادم و نغمه دل انگیز موسیقی مرا در خود پیچاندم.

نوای موسیقی چنان دلنواز و گیرنده بود که دیگر نخواستم کف دستهایم را از گوشه هایم بردارم. موسیقی جادو می کرد و همه هستی را به حرکت و رقص می آورد و کسی در این میان سرودی از بیدل را با آواز موزون می سرابید:

بیگانه وضعیم یا آشناییم
ما نیستیم اوست، او نیست ماییم
پنهان تر از بو، در ساز رنگیم
عریان تر از رنگ زیر قباییم
پیدا نگشتیم، خود را چه پوشیم
پنهان نبودیم تا وا نماییم
پیش که نالیم داد از که خواهیم
عمری است با خویش از خود جداییم

در این آوان سخن استادی در ذهنم زنده شد که روزی در محفل مولانا فرمودند:

"اگر عرفان نمی بود ادبیات ما بسی فقیر می بود."

به راستی که ادبیات عرفانی ما زندگی بخش مجموعه روند ادبی ما است. ادبیات عرفانی ما نه تنها به ادبیات ما بلکه به ادبیات جهانی جان بخشیده است. این ادبیات روح و افتخار ادبیات و هنر ما و ادبیات و هنر بشری است. بحر بیکرانی از اندیشه های والای انسانی است. این بحری است که انتهایی ندارد و هر چه در این بحر غوطه ور

کردند. در فراز این کوه گل و این دشت زمردین آسمان نیلی رنگ به نظر می آمد. از این آسمان نیلی رنگ دانه های رنگین باران یک یک به این جا و آنجا فرو می آمدند. از هر قطره فواره ای سر می زد و هر فواره به رنگی می بود. فواره ها در دل چمنزار ها راه باز می کردند و به هر سو جویبار های رنگین مسیری می ساختند. این مسیر ها خم و پیچ های منظمی را تشکیل می دادند و باز می رفتند به سوی کوه گل. از میان شاخه ها و برگهای رنگارنگ گلهای، راه شان را به سوی قله می کشودند. در آنجا بر قله کوه همه با هم می پیوستند و فواره نیرومندی را به گونه چتر بزرگی چون یک شکوفه گل می ساختند و به همین شکل می رفتند به سوی بالا - به سوی آسمان نیلگون - و بعد به گونه آبشار رنگینی فرو می آمدند و من غرق تماشای این شگفتیها بودم که ناگهان چشمهایم باز شد و این شگفتیها ناپدید شدند. تنها آواز موزونی در فضا می پیچید:

ای بسا معنی که از نامحرمی های زبان
با همه شوخی مقیم پرده های راز ماند

انگار ندایی بود که مرا به سوی دنیای تصور و خیال می کشاند و در این حالت در شگفتیها را به رویم می کشود:

همه جا پوشیده از برف به نظر می آمد.
جنگلزار برهنه بود و همه برگهای شاخه ها تکیده
بودند ولی بر هر شاخه ای گلی بود و میوه یی.

میوه یی فرو ریخت و از میانش پرستویی بیرون آمد. گلی از شاخه یی افتید و بر سنگی نشست و از سنگ صدایی بالا شد. سنگ از جایش برخاست و به پرواز آمد.

از این شگفتیها حالت دگرگونه می شد. انگار این دگرگونیها از غزلها به سویم می آمد. این غزلها چنان مستم می کرد که بیخی از خود بیخود می شدم و ناگهان خود را در محفل سماعی یافتم. آنجا مولانا بود و شمس و بیدل بود و شاه کابلی جمعی فراوانی از عاشقان عرفان. آنجا حال بود نه قال. همه چنان به دور خود می چرخیدند انگار که

شوی شگفتیهای جدید و جدید تری را می بینی و در می یابی.

کز دیو دم ملولم و انسانم آرزوست
گفتند یافت می نشود جسته ایم ما
گفت آنک یافت می نشود آنم آرزوست

ولی از طریق آموزش و شناخت عرفان می توان او را یافت و خود را ساخت. آموزش و شناخت عرفان آدمی را به سوی آزادی رهنمون می شود. آری آزادی از قید و بند هرگونه تبعیض و تعصب و خودخواهی. آزادی از هرگونه اسارت مادی و معنوی. محبت به هم نوع را در وجود آدمی می پروراند و عشق به خدا را در او تزریق می کند.

ادبیات عرفانی به درستی بیانگر این حقیقت است که انسان یک موجود بسی بخرنج و پیچیده است. شناخت انسان کار ساده نیست. درون انسان به مراتب پیچیده تر و ژرفا تر و رنگارنگ تر نسبت به دنیای جسمی انسان است. اندیشه عرفانی این را به درستی دریافته است که انسان حالتی گوناگون دارد. گاهی انسان به حالتی گرفتار می شود که واژه ها نمی توانند آن حالتها را به درستی و به گونه کامل بیان کنند و از این جهت است که در بیان این حالتها زبان دیگری به کار برده شده است. زبان تمثال، نماد، سمبول، نشانه ها و رنگها و اشاره ها. ادبیات عرفانی مملو از این گونه زبان است. نمونه ای از بیدل:

نمی گویم قیامت جوش زن یا شور طوفان شو
ز قدرت دست بردار آنچه بتوانی شدن آن شو
برآر از عالم تمثال امکان، رخت پیدایی
تو کار خویش کن، گو خانه آینه ویران شو
جنون از چشم زخم امتیازات می کند ایمن
به قدر بوی یک گل، از لباس رنگ عریان شو
به بیقدری از این بازار سودی می توان بردن
گرانی سنگ میزان کمالت نیست، ارزان شو!
درین محفل به اظهار نیاز و ناز موهومی
هزار آینه است از هرکجا خواهی نمایان شو
طریق عشق دشوار است از آیین خرد بگذر
حریف کفر اگر نتوان شدن باری مسلمان شو!
ز ساز محفل تحقیق این آواز می آید
که ای آهنگ یکتایی ازین نه پرده عریان شو

آثار عرفانی چنان ارزش ادبی و هنری و فلسفی آفریده است که به صورت قطع جاودانی و بی بها است. نمی توان بهایی بر آن قایل شد. والاتر و بالا تر از هر بهایی است و این را هم باید با صراحت بیان داشت که اگر وجد و حال و شور و اندیشه های ژرف عرفانی نمی بود هرگز چنین آثار گرانبها و جاودانی ادبی ایجاد شده نمی توانست. انگیزه ایجاد چنین گنجینه گرانبها به یقین که اندیشه عاشقانه عرفانی است که به اشکال گونه گون بر مبنای عشق و صمیمیت متبلور شده است.

اقیانوس عرفان چنان بیکران و ژرف است که هیچکس نمی تواند تا پهنا و ژرفای آن شنا نماید ولی هر عاشق و علاقمندی می تواند به شیوه و به کمک استادان این مکتب آدمی ساز، جرعه هایی از این اقیانوس بیکران مستی آور بنوشد و صدف هایی به دست آورد و در راه رهایی اش از دنیای مادی، گامهای استواری بردارد و در عالم معنا بال و پری بکشد. از بیدل می شنویم:

ز دشت بیخودی می آیم، از وضع ادب دورم
جنونی گر کنم، ای شهریان هوش! معذورم
جهان، در عالم بیگانگی، شد آشنای من
سراب آینه ام گل می کند نزدیکی از دورم
همان بهتر که خاکستر شوم در پرده عبرت
نقاب از روی کارم بر نداری خون منصورم
اگر صدق طلب دست ز پا افتادگان گیرد
به مستی می رساند لغزش مژگان مخمورم
مگش ای ناله دامانم، مدار ای غم گریبانم
سرشکی محو مژگانم چکیدن نیست مقذورم
روزی استادی فرمود:

" یکی بشر است و یکی انسان، عرفان می خواهد از بشر انسان بسازد!"

بلی، همان چیزی که بسیار کمیاب است. به قول مولانای بلخی:

دی شیخ با چراغ همی گست گرد شهر

مقیم دشت الفت باش و خواب ناز سامان کن
بهم می آورد چشم تو مژگان گیاه آنجا
به سعی غیر، مشکل بود ز آشوب دویی رستن
سری در جیب خود دزدیدم و بردم پناه آنجا
ز بس فیض سحر می جوشد از گرد سواد دل
همه گر شب شوی روزت نمی گردد سیاه آنجا
زمین گیرم به افسون دل بی مدعا، بیدل!
در آن وادی که منزل نیز می افتد به راه آنجا

در هندوستان، این سرزمین عشق و افسانه مرد
آزاده ای زندگی می کرد به نام میرزا عبدالخالق.
این مرد که از تبار مغول بود، یک شخص متمول
به حساب می آمد. ولی با درک حقیقت زندگی، به
جاه و ثروت زندگانی پشت پا زده به مکتب
تصوف وابسته شد. نیاکان وی از ماورالنهر و از
سرزمین بخارا به هندوستان مهاجرت نموده بودند.
میرزا عبدالخالق از سلوک طریقت روحانی
مشهور شیخ عبدالقادر جیلانی (۱۰۷۷-۱۱۶۴م)
بهره ها گرفت و پایند طریقه قادری گردید.

در دوران سالخوردگی خداوند به میرزا
عبدالخالق در سال ۱۶۴۴ میلادی، در عظیم آباد
پنته هند، پسری اعطا کرد. میرزا عبدالخالق که به
مقام روحانیت شیخ عبدالقادر جیلانی عقیده و
احترام محکم داشت، نام پسرش را عبدالقادر
گذاشت و این همان عبدالقادر است که بعد ها به
نام میرزا عبدالقادر بیدل شهرت جهانی پیدا کرد.

میرزا عبدالقادر که مرد نیرومندی بود فراز و
نشیبهای فراوان زندگانی را از سر گذراند و
تجارب تلخ و شیرین زیادی اندوخت و یکی از
عارفان اندیشمند سرزمین پهناور نیم قاره هند
گردید. اندیشه های ژرف، گسترده، رنگین، پیچیده
و چند بُعدی او در آثار گرانبهای ادبی عرفانی اش،
که به طور اکثر به زبان دری سروده شده بازتاب
یافته است. وی به تاریخ (۵) دسامبر (۱۷۲۰)
زندگی را پدرو گفت و در صحن حویلی خانه
اش، در ساحل رود جمنا در دهلی دفن گردید.

شعر های بیدل که پیچیده ترین آثار غنامند
ادبی-عرفانی مکتب هندی است از ارزش والای
هنری برخوردار بوده و هرگز کهنه گی ندارد. هر

سخن در باره میرزا عبدالقادر بیدل، این عارف
مستانه و این ادیب و هنرمند فرزانه است. شناخت
کار ادبی بیدل بسی دشوار است. برای شناخت
حقیقی کار بیدل یک اکادمی مجهز با وسایل
امروزی باید کار نماید. تمام آفریده های بیدل که به
هزاران صفحه می رسد باید بر مبنای ارزش یابی
علمی به طور خلاق مطالعه شود. باید تمام آثار
بیدل نقادانه طبع و نشر گردد. گرچه در باره بیدل
کار هایی در هندوستان، افغانستان، تاجیکستان و
سایر کشور های آسیای میانه، ایران، روسیه،
بریتانیا و سایر جا ها صورت گرفته است ولی
ابعاد آفریده ها و اندیشه های بیدل چنان فراخ و
ژرف است که کار های انجام شده نمی تواند بسنده
بشمار آید. آفریده های بیدل از نگاه شکل و
مضمون تقریباً تمام گونه های ادبی منظوم و منثور
را احاطه کرده است (غزل، قصیده، مثنوی،
رباعی، رقعہ، مخمس، ترکیب بند، ترجیع بند،
معما، حکایت، و...)

آنچه شگفتی آور به نظر می رسد این است که
این ابرمرد ادبیات و عرفان زبان فارسی، در
سرزمین فارسی زبانان عمده امروزی، یعنی
کشور ایران ناشناخته مانده و طور شاید و باید
حقتش ادا نشده است. مگر در نیم قاره هند،
افغانستان، تاجیکستان و سایر کشور های آسیای
میانه محبان و علاقمندان این عارف بزرگ و ادیب
برومند در هر شهر و دیار هستند و شعر های او
را به وسیله بیدل خوانان حرفه ای در هر محفل و
خانقاه می شنوند و هر ساله "عُرس بیدل" را بر پا
می دارند.

سرتاج موسیقی کلاسیک افغانستان، مرحوم
استاد محمد حسین سرآهنگ یکی از مریدان و
عاشقان خاص بیدل بود که همیشه در سروده هایش
شعر های بیدل را زمزمه می کرد. نمونه معروفی
از آن سروده ها:

به اوج کبریا، کز پهلوی عجز است راه آنجا،
سر مویی گر این جا خم شود بشکن کلاه آنجا
به یاد محفل نازش، سحر خیز است اجزایم
تبسم تا کجا ها چیده باشد دستگاه آنجا!

پیشینه عرس بیدل

بتاریخ ۲۷ دسامبر سال ۲۰۱۵ میلادی از طرف انجمن دوستداران بیدل - مولانا در لندن برای بزرگداشت از مقام ارجمند ابوالمعانی میرزا عبدالقادر بیدل مجلس (عرس) برگزار شد که در آن عده ای شاعران، نویسندگان و دوستداران بیدل گرد هم آمده بودند. در نشست، سخنرانی ها و مقالات زیادی پیرامون شخصیت عرفانی و ادبی بیدل چون بیدل، شاعر فطرت، خودشناسی از نظر بیدل، ترکیبات و صور خیال بیدل، تفسیر چند بیت از بیدل، غزل هایی از بیدل و پیشینه عرس بیدل خوانده شد. اینجا یکی از آن مقالات (پیشینه عرس بیدل) خدمت خوانندگان عزیز تقدیم می شود:

ابوالمعانی میرزا عبدالقادر بیدل همانطوری که دوستان گفتند در سال ۱۰۵۴ هجری قمری از کتیم عدم پا به عرصه هستی گذاشته و در سال ۱۱۳۳ هجری از جهان رحلت نموده است. یکی از

چه تکرار مطالعه و خوانده شده و ارزش یابی گردد، به همان اندازه معناها و التذاذهای نو و نواز آنها دریافت می شود و باطن واژه ها کشف می گردد. شعرهای بیدل به گونه موسیقی کلاسیک سمفونی است که با هر بار شنیدن تصورات و تخیلات نوی شنونده را بال و پر می دهد.

آثار این عارف برومند و این ادیب هنرمند باید تکرار اندر تکرار خوانده و مطالعه شود تا دریچه ای به سوی دنیای زیبا، رنگین و پر شاخ و برگ میرزا عبدالقادر بیدل باز گردد و این زمینه به وجود آید که با مطالعه آثار این عارف ژرف اندیش و آزاده، جوهر روانی صیقل یابد و خصلتهای حیوانی به نابودی گراید.

در خاتمه باز غزلی از وی می خوانیم:

دل حیرت آفرین است هر سو نظر گشاییم
در خانه هیچکس نیست، آینه است و ماییم
آینه مشربی ها بیگانه وفا نیست
جایش به دیده گرم است با هر که آشناییم
شخص هوا مثالیم خمیازه خیالیم
گر صد فلک ببالیم صفر عدم فزاییم
رنگ حناست هستی فرصت کمین تغییر
روز سیاه خود را تا کی شفق نماییم
گوش مروتی کو کز ما نظر نپوشد
دست غریق، یعنی: فریاد بی صداییم
دوزخ کجاست بیدل! جز انفعال غفلت
آتش حریف ما نیست زین آب اگر برآییم

* * *

خاطره: غزلها از کتاب "شاعر آینه" نوشته دکتر محمد رضا شفیعی کدکنی نقل شده است. تاریخ تولد و تاریخ مرگ بیدل و چند نکته گزارش گونه در باره وی و پدرش از کتاب "احوال و آثار میرزا عبدالقادر بیدل" تالیف دکتر عبدالغنی، ترجمه میر محمد آصف انصاری گرفته شده است.

لندن - جنوری ۱۹۹۶

شاگردان و دوستداران نزدیکش "رابندرابن خوشگو" که کتابی زیر عنوان (سفینه خوشگو) در احوال بیدل نوشته روز رحلت بیدل از جهان فانی را چنین سروده است:

افسوس که بیدل از جهان روی نهفت
وان گوهر پاک در ته خاک بخت
خوشگو چو ز عقل کرد تاریخ سوال
از عالم رفت میرزا بیدل گفت

پس از رحلت بیدل؛ دوستداران و شاگردانش هر سال در "شاه جهان آباد" (دهلی) به مزار بیدل رفته مراسم عرس را با خواندن غزل‌ها یا مثنوی‌هایی از او برگزار می‌کردند. خیرات‌ها می‌کردند، مهمانی‌ها می‌دادند و این روز را یاد بود می‌گرفتند. برگزارکنندگان عرس در شاه جهان آباد معنی یاب خان، محمد عطاالله خان، میرزا محمد سعید خان برادر زاده بیدل، بندرا بن داس خوشگو، و آنندراس (مخلص) و بسیار دیگر بودند که هر سال این سنت جلیل را ادامه می‌دادند. در یکی از مراسم عرس، میر عبدالولی خان عزت که برای اولین بار در مراسم شرکت کرده بود خواست بداند که آیا بیدل از آمدنش آگاه بوده است؟ کلیات بیدل را باز کردند این غزل که مطلعش چنین است آمد:

"چه مقدار خون از عدم، خورده باشم
که در خاکم آبی و من، مرده باشم"

این واقعه را مولانا آزاد بلگرامی در کتاب (خزانه عامره) خود که در سال ۱۷۷۱ تدوین شده نیز ثبت کرده است. هندی‌زبانان پارسی‌گوی در هند بیشتر از فارسی‌زبان در تدویر عرس بیدل شایق بودند. میرزا اسدالله غالب شاعر شهیر هند که به فارسی هم شعر‌های بلندی دارد، یکی از پیروان و شاگردان مکتب بیدل بود. (آنندراس مخلص) هم که از پیروان مکتب بیدل بود چنین گوید: "پس از امیر خسرو دهلوی هیچ شاعری در هند ظهور نکرد تا بتواند با بیدل همسری نماید..."
میرزا اسدالله خان غالب بیدل را چنین می‌ستاید:

"همچنان آن محیط بی ساحل

قلزم فیض میرزا بیدل (۱)

آثار بیدل در آسیای میانه و ماوراالنهر هم بسیار زود انتشار یافت و بیدل در آنجا به یک شاعر بلند پایه و عارف بزرگ مشهور شد. در آن زمان مردم ماوراالنهر با هند، روابط نزدیک فرهنگی و ادبی داشتند. در نوامبر سال ۱۸۹۲ بود که دیوان غزلیات بیدل در تاشکند به چاپ رسید. در سال ۱۹۰۰، در سمرقند هم غزل‌های بیدل اقبال چاپ یافت. و عنعنه بیدل خوانی و برپا کردن عرس همه گیر شد. دانشمند تاجیک، احمد مخدوم دانش در کتاب خود بنام (بیاض منثور) در سال ۱۲۰۵ هجری منتخبی از رباعیات بیدل را شرح داده است. دانشمندان دیگر تاجیک چون صدرالدین عینی و ابراهیم مومن اوف، نویسنده ازبیک در باره بیدل تحقیقات زیادی کردند. در زمان حکومت شوراها در آسیای میانه هم عنعنه بیدل خوانی ادامه داشت و آثار بیدل ترجمه و منتشر می‌گردید. در سال ۱۹۴۷ م در مجله (شرق سرخ) مقاله صدرالدین عینی زیر عنوان (میرزا عبدالقادر بیدل و ایجادیات او) به طبع رسید. در دوشنبه شهر، مرکز تاجیکستان، "توره بیک اسکندری"، کاندیدای علمی خود را بنام بیدل نوشت. در ماسکو نیز منتخب غزلیات بیدل به روسی ترجمه شد. در ایران، آثار بیدل به دلایل خاصی انتقال نیافت. لذا عرسی هم برای بیدل گرفته نمی‌شد. یکی از دلایلی منسوب شدن سبک اصفهانی یا صفوی، به سبک هندی بود. و بسیاری از سخنوران ایرانی چون کلیم همدانی، عرفی شیرازی، طالب آملی، صایب تبریزی و بسیار دیگر در هند بودند و قدر می‌دیدند و بر صدر می‌نشستند. لذا سبک هندی یا مکتب هندی برای آنان پذیرفتنی نبود. بنا براین بیدل که یکی از قافله سالاران مکتب هندی بود، در ایران جای پا نیافت. در نیمه دوم قرن بیستم بود که سخنوران ایرانی متوجه عظمت و بزرگی آثار بیدل شدند و بیدل خوانی آغاز شد و تحقیق در آثار بیدل هم صورت گرفت. دکتر شفیع کدکنی بود که کتاب (بیدل شاعر آینه‌ها) را نوشت.

بیدل در افغانستان:

برای بیدل خوانی باز کرد که شاگردان و دوست داران زیادی را در آغوش عشق و عرفان بیدل تربیه کرد. یکی از میراث داران مکتب بیدل، جناب حیدری وجودی است. در ولایات افغانستان هم عرس بیدل با شایستگی و شکوه دنبال می شد. در بدخشان، آقای سید محمد دهقان، ضمنی دروازی، عبدالواحد رشته، این سنت جلیل را میراث داری می کردند. در تخارستان، جمشید خان شعله چاه آبی، حاجی عین الدین خان عینی، محمد اعظم احساس، استاد عبد القیوم قویم، و مستوفی نصرالله خان و دهها تن دیگر بودند. در بغلان، پروانه اندرابی، عبدالکریم برلاس، استاد محمد علم ساحل، مفتی نور احمد خان پنجشیری، محمد عثمان نالان، محمد علی اسود، ملزم، صوفی گدامدار دوشی چی، به سبک بیدل شعر می گفتند و عرس برپا می کردند.

در این نیم قرن اخیر، شاعران و نویسندگان در افغانستان آثار و تحقیقات فراوانی در بیدل کرده اند. دکتر اسدالله حبیب از پژوهشگرانی است که بیشتر عمر خود را در این راه صرف کرده است. دکتر حبیب، با همکاری محققان ایتالوی در دانشگاه "ونیز"، مثنوی "طور معرفت" بیدل را ترجمه و به چاپ رسانید. همزمان با آن، پنجاه غزل بیدل را ترجمه کرده به چاپ فرستاد. دکتر نورالحق کاوش، کاظم کاظمی، انجنیر عبیدالله صافی، دکتر حمید الله روغ و بسیار دیگر تالیفات و تحقیقات زیادی در آثار بیدل کرده اند که شایسته یاد آوری اند.

الحمد لله این سالها باز مکتب بیدل خوانی گل کرده و عاشقان زیادی چه در افغانستان و چه در مهاجرت، به دور این چراغ معرفت گرد آمده اند تا این فانوس محبت و عرفان را پیوسته فروزان نگه دارند. می توان گفت که پس از کتاب شاهنامه ابوالقاسم فردوسی و مثنوی معنوی جلال الدین محمد بلخی، ثم رومی، آثار بیدل در شمار سوم آثار عرفانی و ادب فارسی است که تا این حد مورد تحقیق و توجه بینظیر قرار گرفته است.

==

(۱) اکثر مطالب این مقاله از کتاب "سی مقاله در

باره بیدل، تالیف محمد سرور پاک فر" نقل شده است. ■

احمد شاه ابدالی که هند را فتح کرد، پسر خود تیمور شاه را والی پنجاب مقرر کرد. تیمور شاه چون شخص هنر پرور و شاعر نازک خیال بود کلیات بیدل را از کشمیر به قندهار آورد و پس از به قدرت رسیدنش در تخت شاهی قندهار، انجمن ادبی را تاسیس کرد که در آن عاجز افغان، عایشه افغان، میرهوتک افغان، سردار مهردل خان مشرقی، سردار غلام محمد خان طرزی، محمد امین خان عندهلیب و بسیار دیگر بودند. پسانها در قندهار انجمنی بنام (ادبستان قندهار) هم تاسیس شد که در آن شاعران و نویسندگان زیادی به زبان های پشتو و دری شعر می گفتند و بیدل خوانی را عاشقانه دنبال می کردند.

سردار مهر دل خان که خود از علوم اسلامی و عرفان بهره کافی داشت، شاعران و نویسندگان را در قصر خود فرا می خواند و به مشاعره می پرداخت. در عصر امان الله خان، سردار عنایت الله خان معین السلطنة مجمعی از سخن شناسان و سخن پردازان را گرد خود فراهم آورده بود و به بیدل خوانی می پرداخت. و غزل هایی از بیدل را می خواندند و از آن پیروی می کردند. پیروی از بیدل، به یک عنعنه و رسم شاعری بدل گشت. عبدالغفور ندیم کابلی، عبدالعلی خان مستغنی، عبدالحق بیتاب، واصل کابلی و صد ها شاعر دیگر در کابل و سراسر افغانستان از مکتب بیدل پیروی می کردند.

در بیشتر از نیم قرن اخیر بزرگان و سخنورانی چون استاد بیتاب، محمد انور بسمل، هاشم شایق، مولانا خسته، مولانا قربت، عبدالسلام آثم، ضیا قاریزاده شعر سرودن به سبک بیدل را از شایستگی های شاعری خود می دانستند و بدان فخر می کردند. علامه صلاح الدین سلجوقی در همین دوره کتاب (نقد بیدل) را نوشت و کتاب دیگری بنام (فیض قدس) هم در باره شرح زندگی و آثار بیدل به چاپ رسید. محافل بیدل خوانی بیشتر در منزل هاشم شایق هر سال چهارم ماه صفر قمری دایر می شد. این سنت جلیل را پسانها عبدالحمید اسیر، مشهور به قندی آغا میراث داری کرد و آن را به نیکویی به پیش بُرد. قندی آغا در واقع، مکتبی

بر بی‌وطنی اثری از دستگیر نایل

دایمی برای خود در نظر گیریم. برای آرامش روحی فامیل و اولادها یک خانه کرایه کردم که آنان خود را در زیر یک سقف یک خانه مبله شده و بدون کمبود از وسایل زندگی، آرام احساس کنند و خانمها (فامیل خواهر زنم نیز با ما همراه بود) مسولیت خانه داری را بدوش کشند و خود را در وظایف روزمره‌شان مصروف نگهدارند.

باری مدتی گذشت و بعد از چندی خود را در کشور هالند یافتیم که بعد از گذشت دو سال حق شهروندی برابر با هالندی‌ها را بدست آوردیم. در مدت خروج از وطن تا مسکن‌گزینی در هالند در شهرهای مختلف شوروی سابق جابجا می‌شدیم، با افغانها در هس‌سایه‌گی قرار می‌گرفتیم و از وضع بد نازل شده بر افغانها یاد می‌کردیم، متأسف و متأثر می‌شدیم. من یادم است که چندین بار در گفتگوها با کلمه "بی‌وطنی" روبرو شده‌ام و هر بار با طرف یا طرف‌هایم در مورد این کلمه حتا به مناقشه هم رسیده‌ایم. جملاتی چون "ما را بی‌وطن ساختند"، "ما را از وطن مان برون کشیدند" و "بی‌وطن شدیم"، "در این غربت مردم این کشور را که می‌بینیم از گپ‌هایشان احساس بی‌وطنی می‌کنیم" و امثال آن زیاد روبرو می‌شدم ...

این را که همه می‌دانند و از نظر من هم، تمام انسانهای روی زمین به یک شکل اند اما با تفاوت‌هایی چون رنگ پوست، شکل و رنگ چشمان، رنگ و شکل موهای سر و بعضی چیزهای کوچک دیگر از هم متفاوت اند. اما همه یک چیز مشترک داریم و آن این که در کره زمین زندگی می‌کنیم. یکی در آفریقا، دیگری در آمریکا، دیگری در آسیا و همین قسم در کشورهای مختلف چون کانادا،

چندی قبل شماره ... نشریه خوب محبت به دستم رسید. در این شماره که مطالب آن همانند شماره‌های قبلی پر محتوا و قابل خوانش است و در هر شماره آن موضوعات نوی گنج‌انیده می‌شود، توجه مرا به نوشته‌های جالب آن بیشتر معطوف ساخت. از جمله، داستان کوتاهی از محترم دستگیر "نایل"، یکی از نویسندگان خوب و پژوهشگر توانای کشور دور از وطن که با اوشان سابقه‌آشنایی نزدیک دارم و سالها در کشور هالند با هم دیدار‌هایی داشتیم، زیر عنوان "بی‌وطنی" را خواندم.

داستان را که می‌بایست می‌خواندم، اما قبل از خواندن داستان، عنوان آن مرا کمی متأثر ساخت. پیش از آنکه به خواندن آن آغاز کنم لحظاتی چشمانم را بستم و در مورد این کلمه در فکر فرو رفتم و با همان چشمان بسته زمانی را به یاد آوردم که می‌بایست برای حفظ جان فامیلم و اولادهایم چاره‌ای نداشتم به غیر از این که وطن را ترک کنم (من) و فامیلم دقیقاً سه روز قبل از بدست گرفتن قدرت و اعلان آن به وسیله مجاهدین، سال ۱۹۹۲، از کابل بر آمدیم و مدتی در ازبکستان جاگزین شدیم). واضح است که در این زمان، قبل و بعد از آن هزاران افغان از شهرهای مختلف، وطن را ترک کردند و در کشورهای مختلف جاگزین شدند و تا کنون این درامه ادامه دارد.

همین که مدتی در تاشکند، مرکز ازبکستان بسر بردیم، برای خانم گفتیم: مثل این که وطن ما را از خود دور کرد و برگشت به این زودی‌ها میسر نخواهد شد و بهتر است که در این شرایط جدید خودمانرا عیار سازیم و نباید همچون کوچی‌ها باشیم (در حالی که چنین هم بودیم). بایست تصمیم گرفت که یک جای

اندونیزیا، افغانستان، سویدن و... بگذریم از این که چرا یکی روس است دیگری برزیلی، و دیگری جاپانی و صد ها کشور و هزاران قوم و تبار مختلف در روی سیاره زمین وجود دارد. این یک تصادف است یا ضرورت؟ به عقیده من هردو! اما یک انسان در هر جایی که تولد شد، بزرگ شد و با محیطش، خانه‌اش، کوچه اش، شهرش و کشورش انس گرفت، صاحب وطن شد، یک هویت وطنی یافت. این وطن بر او سرمایه گذاری کرده و ارزش مکلفیت هایی هم خواستار است و او مجبور است وجایب اش را انجام دهد، از ناموس آن دفاع کند و آن را از چنگ دشمنان مصون نگهدارد. در عین حال او حق دارد در کشورش، در وطنش آرام زندگی کند، کار کند، تفریح کند و فارغ البال در هر جایش که خواست رحل اقامت گزیند، یعنی آزاد باشد به هر جا رود.

اما اگر وضعی به وجود آید که زندگیش در خطر است، عزیزانش آرامش روحی و روانی شان را در این خطه، در این سرزمین به نام وطنش از دست می دهد، به عقیده من این حق را دارد که در یک سرزمین دیگری در همین کره خاکی در جای امنی در یکی از کشورهای مهاجرپذیر، بنابر منشور حقوق بشر و کنوانسیون مربوط به مهاجرین از آن استفاده ببرد و در یک کشوری، در یک شهری مسکن گزیند. به نظر من در این حالت او از وطنش، از آن خطه ای که در آن زاده شد، بزرگ شد، انس گرفت و برایش فراموش ناشدنی است، دور شده است. تارو پود وجود هر یک از این شهروند آن کشور در کوچه پس کوچه‌ها، در دیوارهای خانه هایش، در دیوارهای آن مکتب که سالها در آن در پهلوی همشاگردیهایش می نشست، با هم می خواندند، می خندیدند، شوخی می کردند، امتحان پس می دادند، تنیده است. اگر او در کشور مهاجر پذیر زندگی نوی برای خودش دست و پا کرده و خود را با این کشور تطبیق داده است، یک موفقیت در زندگیش است. اما "هر چاته خپل وطن کشمیردی!" در درونش غوغا می کند. چاره چیست؟

او وطنش را هیچگاه فراموش نمی کند. وطنش در همانجا در جایش است. وطنش در قلب این وطندار است. از بسیاری می شنویم که می گوید: "من خاک وطنم را سرمه چشمانم می کنم" و "خاک پای وطنم می شوم". من نمی خواهم مسأله را از دیدگاه سیاسی بررسی کنم. صرف گپ هایی دارم که می خواهم با دوست نویسنده عزیزم مطرح کنم.

به عقیده من داستان محترم دستگیر "نایل" از نظر عنوان و محتوا همخوانی دارد. اما از نظر مفهوم و نتیجه گیری قابل تأمل است.

در این مورد نه تنها افغان ها بل مردمان بسیار کشور هایی که انسان هایش از وطن شان کوچ می کنند و به کشور های غربی و مهاجر پذیر رو می آورند یک سرنوشت دارند: "دور شدن از وطن آبایی شان"، "دور شدن از مادر وطن". اگر در بین گروهی از هموطنان مان در برون از وطن، که بنابر عوامل مختلف مجبور به ترک آن شده‌اند، قرارگیریم و از وضع به میان آمده گپ بزنیم، همین یک کلمه یا جمله معمول یا رواج یافته "بی وطنی" را به زبان می آورند.

پرسش من در اینجا این است که: آیا بایست این کلمه رواج یافته "بی وطنی" باز هم در بین هموطنان رواج بیشتر یابد و آن را طوری که شاید هم به آن عادت کرده اند، به زبان آورند و یک "مایوسیت" بیشتر ایجاد کند، روادارش هستیم؟ البته که خیر.

درست است که نویسنده‌های خوب وطن در مورد بلای به اصطلاح آسمانی که بر مردم ما نازل شده است را عالی و با کلمات زیباییشان ترسیم می کنند و واقعیت امروز وطن را برایشان بازگو می کنند (البته در قالب واژه‌ها و جمله‌های زیبا و آراسته)، که این بایسته و شایسته داستانیسی است. اما هنگامی که خواننده آن را تا به آخر می خواند، میتوان تصور کرد که چه اثر روحی و روانی بر او وارد می شود. منظورم از نه نوشتن این گونه داستان‌ها و قصه های واقعی که بر سر مردم بلا کشیده افغانستان آمده است، نیست. میتوان باز هم درد ها و رنج هایی که مردم ما در این سال های منحوس و نا مانوس بر آن‌ها نازل شده است را نوشت، بر جسته کرد و عامل یا عاملین آن را افشا کرد، بر ملا نمود، بر مردم نمایان ساخت غیره. اما می شود یک کار دیگر هم کرد.

نویسندگان افغان این توانایی را دارند و می توانند با نوشته‌ها و داستان هایشان، هموطنان شان را در همین غربت و یا به اصطلاح "بی وطنی" تحریک و تشجیع کنند تا بتوانند زندگی نوی برای خود در هر جا که هستند دست و پا کنند، شرایط نوی که برای شان ایجاد شده، آن را بر وفق خواسته هایشان تغییر

دهند. برایشان گفته شود که تو همانند دیگر انسان‌های روی کره زمین حق داری در هر جایی که هستی زندگی کن، حقت را بشناس، خود را جمع و جور کن، بهترین وضع را برایت مهیا کن، فرزندان را به سوی علم و دانش بشری رهنمون شو. برای‌شان روحیه عالی تزریق کن و آینده را برای‌شان روشن بنما.

هموطنان ما که بیش از سه دهه است که وطن آبابی‌شان را ترک کرده‌اند و در سراسر جهان پراکنده شده‌اند، از یک طرف داغ از دست دادن عزیزان و دار و ندار‌شان را در سینه دارند و از سوی دیگر چشمان و گوش‌هایشان که هر روز به تلویزیون‌های وطنی‌شان میخکوب شده و از لابلای آن اخبار مربوط به وطن را می‌بینند و می‌شنوند، دردهایشان را در سینه‌های‌شان بیشتر ساخته و مغز‌شان را داغان می‌کند. آیا نویسنده با رسالت وطن این را نمی‌بیند، نمی‌شنود. خوب هم می‌بیند و خوب هم می‌شنود و باز هم خوب درک می‌کند.

این درست است که ما در این کشور‌های پیشرفته اروپایی یا تمام کشور‌های پیشرفته جهان، هر قدر هم که زیبا باشند خودمان را بیگانه احساس می‌کنیم، خودمان را شهروند دست دوم و یا حتی سوم می‌بینیم. چرا چنین دیده می‌شویم؟ چرا از این حالت برون نیابیم؟ داستان محترم نایل یک داستان کذایی یا ذهنی نیست. واقعیت است. این نوع برخورد بومی یک کشور با یک بیگانه، بارها و بارها برای یک مهاجر دور از وطن اتفاق افتیده است. این مهاجر به اشکال مختلف توهین شده و یا توسری خورده و لطمه روحی و روانی دیده. اگر به دکترش مراجعه کرده، او برایش گفته که این استرس است. علت آن دوری از وطنش است. بعد یک داروی بسیار ساده برایش تجویز می‌کند.

در اصل داروی درست و تداوی کننده گفتاری است یا نوشتاری است که این مهاجر آن را می‌شنود یا می‌خواند که او را برای بهتر زیستن و بهتر تطبیق دادنش در کشور دور از وطنش رهنمایی می‌کند. برای او داستانی شنونده شود که او را یاد بدهد زبان کشوری که او را در خود پذیرفته است هر چه زودتر فرا گیرد. اگر می‌تواند با قوانین آن کشور خود را آشنا سازد. هنگامی که

زبان‌ش باز شد و از قانون شهروندی آگاه شد، به راحتی می‌تواند در برابر برخورد‌های آنچنانی پاسخگو باشد. از حقی که در این کشور زندگی می‌کند، دفاع کند. اجازه ندهد کسی کشورش را و خودش را به سخره گیرد. بتواند وضع نابسامان کشورش را برای طرف روشن سازد. اگر طرف بی‌تفاوت بود، بتواند انتقادش کند، به اصطلاح گوش‌هایش را باز کند.

اینجا است، هنگامی که یک فرد دور از وطن، توانست از حقش، از خواسته‌هایش دفاع کند و ببیند که می‌تواند همانند گذشته هنگامی که در وطنش بود و در آنجا از حقوقش دفاع می‌کرد و آنچه را می‌خواست برایش مجادله می‌کرد، به دست می‌آورد. این بدان معنی است که او رهنمایی شده، چشمانش باز شده. آری، و این وظیفه به دوش نویسندگان رسالت‌مندی است که وطنداران‌شان را که دور از وطن اند، تهییج کرده، تشویق‌شان کرده و راه و رسم زندگی را در این جا، در غربت برای‌شان نشان داده اند.

صحبت مستقیم در مورد مسایل مختلف تأثیر انداز است و اگر با ارقام و احصاییه باشد، در کوتاه مدت در ذهن شنونده باقی می‌ماند. اما اگر همان موضوع در قالب داستان به گوش مخاطب برسد، خواننده در دراز مدت آن را در ذهن خود نگه می‌دارد و اگر بخش‌هایی از موضوع را فراموش کرد و بخواهد آن را دوباره به خاطر آورد، باز به داستان در دست داشته رجوع می‌کند و آن را برای خودش ذهن نشین می‌کند. چون در قالب داستان‌ها جمله‌ها و واژه‌های شیرین نهفته است که خواننده با علاقمندی زیاد می‌خواهد آن را تکرار به تکرار از برابر چشمان خود بگذراند. داستان نویسان ما این توانایی را دارند که از دل مخاطبان‌شان سخنان نغز گویند.

من پیشنهاد می‌کنم که اگر امکانات موجود باشد، تعدادی از نویسندگان شناخته شده و شاعران محبوب کشور با دست اندر کاران تلویزیون‌ها، چه در داخل و چه در خارج در تماس شوند و بخواهند تا بخشی از برنامه‌هایشان را برای بازگو کردن داستان‌های کوچک و یا محفل شعری (شب شعر خوانی) تخصیص دهند که این "یک تیر و دو

فاخته" خواهد بود. رساندن رهنمود ها برای هموطنان از طریق داستان‌ها و شعر ها و دگر، تنوع برنامه در آن تلویزیون. وهم میتوان یک داستان را در چند سایت افغانی نیز گنجانید.

اگر نخواستہ باشیم مسأله را به درازا بکشیم، صرف یک مطلب دیگر را میتوان نیز در مورد دور از وطن شدن "بیوطنی" به طور کوتاه در گفتگو نشست.

روند مهاجرت سالهاست که جریان دارد و علل آن بر همه روشن است. بیشتر اقتصادی است و نبود کار مناسب و یا به طور کلی کار برای آن کسانی که وطن شان را ترک می کنند. از جمله همه مهاجرین ممکن پنج فیصد یا چیزی بیشتر پناهنده های سیاسی بوده اند. اما در دو سه دهه اخیر پناهجویان تعداد شان دو تا سه برابر بیشتر شده و در پهلوی اوضاع بد اقتصادی در آن کشور ها، وضع بد امنیتی به علت ایجاد جنگ های داخلی و امثال آن شدت بیشتر گرفته و در نهایت به مهاجرت هایی کتله ای به وقوع می پیوندد. وضع در کشورهای عربی و در وطن خودمان شاهد گفتار ما است.

اما در پهلوی این مهاجرت ها و جابجا شدن پناهنده گان در کشور های مهاجر پذیر، جنبه مثبتی هم در درون خود نهفته دارد. در آن کشور های عقبمانده آسیایی و آفریقایی بر اساس اوضاع نابسامان شان، کمبودی های زیادی را میتوان برشمرد. اما این کشور ها برای مهاجرین به مثابه "بهشت برین" است. لازم دیده نمی شود که از همه آن کمبودیها در آنجا نام برده شود. اگر آن چیزهایی که در این کشور ها برای یک فرد مهاجر مهیا می شود و این مهاجر از آن بهره می برد، دال بر ادعای "بهشت برین" بودن است. یک فرد مهاجر در قدم اول بعد از این که شهروند این کشور شد، از حقوق و مزایایی چون به دست آوردن کار، مسکن، تحصیل بالاتر و بهتر، بیمه صحتی، گشت و گذار آزاد بهره مند می شود و در نهایت برای خودش یک آینده روشن دارد. اگر یک فرد مجرد است با آرامش برای خودش برنامه های دورنمایی می سازد، از پول کارکردش افراد فامیلش را در

کشورش کمک می کند (به اندازه توانش)، اگر شخص صاحب فرزند یا فرزندان باشد، این نسل دوم از تحصیلات با کیفیت و عالی برخوردار می شوند و از کجا که از بین اینان دانشمندی به وجود آیند که در کشورهای خودشان میتوان گفت تقریباً نمی شد انتظار داشت.

بگذریم از این تفاوت های کیفی و کلی بین آن کشورها و این کشورها که از نظر من هنوز هم مهاجرین از هر جایی که باشند، به هر ملتی و هر کشوری که تعلق دارند، با فرهنگ بومی وطن شان در کشورهای پیشرفته مهاجر پذیر بزرگ می شوند. یک نسل تازه مهاجر شده با نسل بعد خود شان هنوز در گذشته دیروز شان بسر می برند. اگر در کشور شان جنگ و خونریزی و آدمکشی و اوضاع تیره و تار و نابسامان وجود داشت و دارد، آن هنوز در روح و روان شان همچون جوک چسپیده است. این دیگر وظیفه یک نویسنده زبردست، یک شاعر با احساس و یک هموطن با درد است تا آنانی را که هنوز در این ورطه غرق اند، از آن برون آورند، رهنمون شوند و تسلائی دل شان گردند.

راستش من خود شنونده سر گذشت های بسیاری از هموطنان بوده ام که به گفته خودشان چه روز های جهنمی را از سر گذشتانده اند. از آن روزی که وطن را ترک کرده اند و در پایان تا به این روزی که در این کشور جاگزین شده و در طی این دوران برزخی چه حالات روحی و روانی منقلب داشته اند و چقدر هنوز هم آن خاطرات بد را با خود همراه دارند، میتوان داستان ها نوشت. اما متأسفانه که من داستان نویسی نیستم و نمی توانم سرگذشت ها را در قالب واژه های تلخ و شیرین و پرشور داستانی بگنجانم. و آنگهی آیا هنوز این هموطنان ما آنروزهایی را که آزمایش کرده اند، می توانند به آسانی فراموش کنند؟ این گپ یک رسالت را به دوش همین داستانی نویس های شیرین سخن، رسانتمند، باتجربه و همدرد هموطن می گذارد که می توانند در دراز مدت مرهمی بر دل این برزخ گذشته گان شوند و آینده روشن و پر از امید را برای نسل کنونی و نسل های بعدی به ارمغان آورند.

چرا قونیه برای کردستان جذابیت دارد؟

نیشاپور، با فرزند سیزده چهارده ساله اش، جلال الدین محمد، به دیدار عارف و شاعر سوخته جان، شیخ فرید الدین عطار، شتافت. این دیدار که اغلب تذکره نویسان از آن یاد کرده اند، هم از نظر سالشماری، شدنی است و هم از نظر رسم و عادت صوفیان، پذیرفتنی.

بهاء‌ولد بر سره راه مکه چند روزی در بغداد

ماند و سپس به

حج رفت و پس از

گذراندن حج

رهسپار شام و از

آنجا روانه آسیا

صغیر شد و چون

آتش فتنه تاتار

روز به روز شعله

ور تر می شد و

زادگاه او از آشفته

ترین نواحی قلمرو

اسلامی آن

روزگار شده بود،

دیگر عزم وطن

نکرد و در همانجا

مقیم شد.

گاهنامه

"محبت"، شماره

دوم، سال دهم)

قونیه شهری است مذهبی که در مرکز کشور ترکیه و در شمال استان آنتالیا و جنوب انقره واقع شده است. استان قونیه از لحاظ مساحت بزرگترین استان ترکیه به شمار می رود. جمعیت شهر قونیه بیش از یک میلیون نفر است. در قرن ۱۳ میلادی، قونیه پایتخت علاءالدین کیقباد پادشاه سلجوقیان روم بود و این شهر به برکت حضور پدر مولانا (سلطان العلماء بهاء ولد) به یکی از مراکز

تدریس علوم

دینی تبدیل شد.

بعد از فوت

پدر، مولانا که

به تاریخ ۶۰۴

هجری قمری

در بلخ زاده

شده است به

و عظ و تدریس

علوم دینی در

مساجد و

مدارس قونیه

ادامه داد.

"بهاء‌ولد بین

سالهای ۶۱۶-

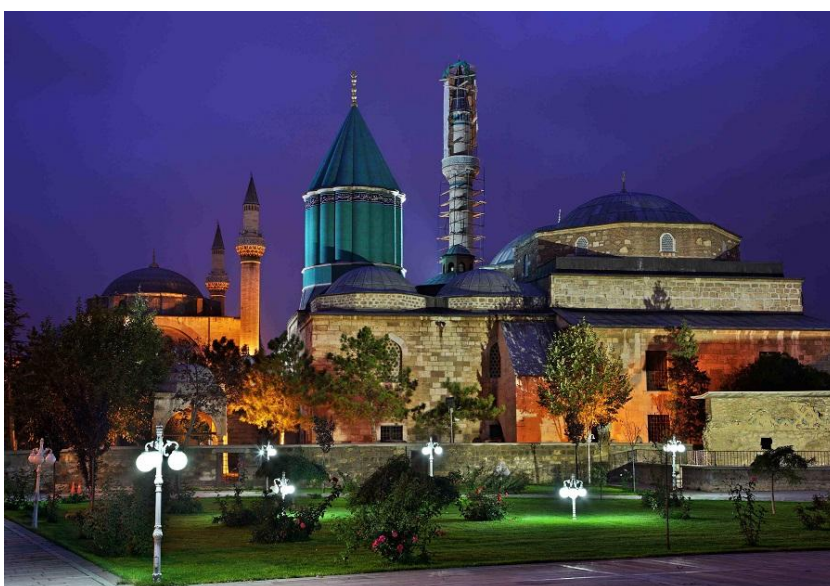
۶۱۸ق به قصد

زیارت خانه

خدا از بلخ

بیرون آمد. بر

سر راه، در

نامیده می شود از اطراف و اکناف ترکیه و جهان بر مرقد او حاضر می شوند تا شاهد مراسم ویژه ی بزرگداشت مولانا باشند.

دیدار شمس تبریزی مولانا را شوریده حال نمود و در وصل و هجران او دیوان کبیر را سرود. پس از ناپدید شدن شمس تبریزی، بنا به درخواست حسام الدین چلبی، مولانا مثنوی معنوی را به نظم درآورد. مولانا که از ۱۴ سالگی به همراه پدر در قونیه سکنی گزیده بود در ۱۷ دسامبر ۱۲۷۳ میلادی مصادف با ۲۷ جمادی الاول سال ۶۷۲ هجری قمری در سن ۵۹ سالگی در قونیه وفات یافت. مقبره ی مولانا همه ساله زیارتگاه عاشقان طریقت می باشد و این شهر را همچنان زنده نگاه داشته است، به گونه ای که روزی پنج بار صدای اذان از گوشه و کنار و از مساجد متعدد، زیبا و قدیمی آن شنیده می شود.

مقبره ی مولانا دارای گنبد بزرگ سبز رنگ ۱۶ وجهی است که مخروطی در بالای آن قرار دارد. این گنبد در سال ۱۳۹۷ میلادی توسط کارابان اوغلو ساخته شده و بر بالای آن با هنر کاشی کاری آیه الکرسی نقش بسته است. در بالای در ورودی مقبره، این بیت شعر به زبان فارسی نوشته شده است:

كعبة العشاق باشد این مقام
هر که ناقص آمد اینجا شد تمام

زمانی که وارد این فضای روحانی می شوی، در صف عاشقان مولانا، قدم به قدم با نوای نی و بوی عود، آهسته آهسته حرکت می کنی و در

مقبره ی مولانا که در حال حاضر به عنوان سمبل شهر قونیه از آن یاد می شود، در واقع محل سکونت پدر و خانواده ی مولوی به هنگام اقامت ایشان در قونیه بوده است. پدر مولانا پس از مرگ در همین خانه به خاک سپرده شد و مجالس سماع

مولانا نیز در همین خانه برگزار می شده است. مولانا نیز پس از مرگ در همین مکان دفن شد. همچنین بهاءالدین، پسر مولانا، بعضی از اقوام و یاران و مریدان وی از جمله صلاح الدین زرکوب و حسام الدین چلبی نیز در این مکان آرمیده اند. هر ساله دوستداران مولانا در ۱۷ دسامبر مصادف با سالگرد وفات مولانا که شب عرس (Arus)

معتقدند سماع در عارف حالتی را ایجاد می نماید که به آن وجد (vajd) می گویند. مراسم وجد و سماع عموماً در مکانی به شکل دایره انجام می

پذیرد. دایره نمادی است از زمان که آغاز و انجامی برای آن متصور نیست. شاید هم بی ارتباط با چرخش سیارات به دور خورشید نباشد. دایره در فرهنگ درویشان نماد ابدیت است. نی و دف مهمترین ابزار موسیقی درویشان است. نوای موسیقایی نی، نوای شکایت به پیشگاه الهی است و درویش از خدا می خواهد که او را به اصل خویش بازگرداند. در مراسم سماع علاوه بر نی و دف از سازهای رباب، تنبور، تار و کمانچه نیز بهره می گیرند. مولوی اعتقاد داشت آنچه را که به صورت

جلوی مزار یاران و مریدان مولانا ادای احترام می نمایی. سپس به مقبره مولانا، پسرش بهاء الدین و پدرش سلطان العلماء می رسی. بعد افراد دیگری از خاندان و یاران وی را پشت سر می گذاری. در روی هر سنگ قبر کلاه و دستاری که در گذشته مورد استفاده قرار می گرفته به رسم یادبود و احترام قرار دارد. قبرهای که فاقد کلاه مخصوص می باشند متعلق به بانوان است. پس از عبور از کنار قبرها می توانید از موزه بازدید کنید. در این موزه آثار به جا مانده از گذشتگان از جمله البسه، کلاه، تسبیح، جانماز، قرآن های دست نویس و کتب نفیس دیگر، دیوان حافظ و سایر اشیاء قدیمی به نمایش گذاشته شده اند. پس از بازدید از موزه، نهایتاً می توانی این فضای معنوی را پشت سر بگذاری.

ای برادر تو همه اندیشه ای
مابقی خود استخوان و ریشه ای

رقص سماع

سماع که در لغت به معنی شنیدن، شنوایی و هر آنچه به آن مربوط می شود است. در فرهنگ

عادی نمی توان توصیف کرد، می توان در قالب شعر، موسیقی و رقص بیان نمود و آنچه امروز مریدان او انجام می دهند برگرفته از اعتقادات او

درویشان و صوفیان به معنای جدا شدن از خویش و فنا شدن در ذات اقدس الهی است. درویشان

و تقلیدی است از آنچه او و اطرافیانش در قرن هفتم هجری می اندیشیده اند.

شیخ یا مراد می چرخد. مراد با حرکت خود در بین درویشان، حرکات آنها و نحوه جای گیری آنها را تنظیم می کند.

مراسم سماع در تمام ایام سال در قونیه برگزار می شود. در ایام بزرگداشت مولانا که مصادف با سالگرد وفات وی برگزار می شود مراسم نمادین رقص سماع در سالنی که به همین منظور در قونیه ساخته شده است در چندین شب متوالی برگزار می گردد. در این مراسم ابتدا اشعاری از مثنوی به زبان ترکی خوانده می شود. سپس موسیقی با اجرای تک خوانی به زبان ترکی اجرا می شود. آنگاه درویشان با لباس های بلند سفید و دامن چین دار و کلاه های بلند نمدی، یکی پس از دیگری به دنبال مولانا یا مراد خود ظاهر شده و پس از ادای احترام، شروع به چرخیدن می کنند. حرکات موزون مشخصه اصلی سماع است. در ابتدا دست ها روی شانه قرار داشته، پس از چند چرخش، دست ها تدریجاً باز شده و در دو طرف قرار می گیرد. دست راست بالا و دست چپ پایین تر قرار می گیرد. درویشان در حین چرخش سر را به یک طرف خم می کنند و گاهی چشم ها را می بندند و به عالم خلسه فرو می روند و این چرخش می تواند بسیار طولانی باشد (گاهی تا ساعت ها به طول می انجامد).

ردای سیاه یعنی تعلقات دنیوی. درویشان بر ردای پشمینه تیره (سیاه یا قهوه ای) وارد می شوند و طی تشریفاتی این ردا را بر زمین می اندازند. به این معنی که خود را از تعلقات دنیوی آزاد می سازند. در طی مراسم سماع، نوای دف، نی و سایر سازهای موسیقی به طور هماهنگ با نورپردازی زیبا گوش و چشم را می نوازند، آنگونه که پس از مدتی شما نیز احساس خلاء و شیدایی خواهید کرد. پایان مراسم را مرشد یا مراد بر عهده دارد. وی که در تمام طول مدت رقص، بر اعمال سماع نظارت نموده، آیاتی از قرآن، اشعار مذهبی در وصف پیامبر ذکر می کند. گاهی نیز از شهدای کربلا نیز ذکری به میان می آید و پس از آن، درویشان یک یک با ادای احترام از مقابل مولای خود عبور کرده و خارج می شوند.

مسافر قونیه

تپه علاءالدین در قسمت مرکزی شهر قونیه قرار دارد که در بالای آن پارک زیبایی بنا شده است و چشم انداز خوبی دارد. خیابانی که در روبروی تپه واقع شده به مقبره مولانا ختم می

سلام، یکی از اصول مراسم سماع است. درویشان در هنگام مراسم سماع به یکدیگر و مراد خود سلام می کنند. این سلام بدون ادای کلام و با نگاه کردن به یکدیگر صورت می پذیرد. مراسم سماع مشتمل بر چهار سلام است. این چهار سلام هر کدام معرف یک معنی خاص است. سلام اول معرف شریعت است. سلام دوم طریقت، سلام سوم حقیقت و سلام چهارم معرفت را معنی می دهد. در سه سلام اول درویش به دور خود و کل مجموعه دایره ای که درویش در آن می رقصد می چرخد و در سلام آخر (چهارم) وی فقط به دور

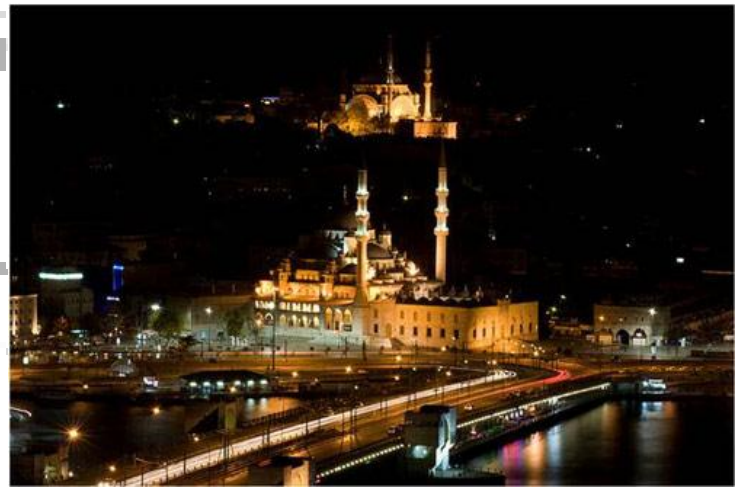
عابری نشانی پیرسید، حتی اگر زبان انگلیسی نداند، با اشاره شما را به بهترین نحو راهنمایی می کند. پوشش زنان آزاد است. خانم ها با حجاب کامل یا روسری های رنگی و لباس گشاد و بلند را بسیار زیاد می توان دید.

سایر نقاط دیدنی شهر قونیه

مسجد علاء الدین کیقباد: که به این مسجد، مسجد چهار پادشاه نیز می گویند. این مسجد در نزدیکی تپه علاءالدین قرار دارد و منبر چوبی و منبت کاری شده اش بسیار زیبا است و از آثار هنری دوره سلجوقیان محسوب می شود. این مسجد در واقع محل و عظ و خطابه پدر مولانا و بعد از آن، خود مولانا بوده است.

تربت شمس: در واقع مسجد کوچکی است که به یادبود شمس تبریزی و پس از ناپدید شدن نهایی وی ساخته شده است. روایتی است که در زیر مسجد چاهی قرار دارد که گمان می رفته شمس را

شود. در دو طرف همین خیابان مراکز متعدد برای خرید وجود دارد. پیاده روها وسیع و تمیز هستند. در کوچه پشت مقبره مولانا می توان انواع سوغاتی های تزئینی از قبیل قاب عکس، مجسمه های کوچک، کریستال های چرخان با تصاویری از مولانا، مقبره یا درویشان چرخان را تهیه کرد. قیمت آن ها از ۶ تا ۲۰ لیره متغیر است. قیمت ها تقریباً ثابت است و با چانه زدن، زیاد تغییر نمی کند.

مردم عادی به زبان ترکی صحبت می کنند و انگلیسی نمی دانند ولی در مراکز توریستی، هتل

به قتل رسانده و در آن چاه انداخته باشند. فضای داخلی تربت شمس نسبتاً کوچک است و دیوار و سقف گنبدی آن با آیات قرآن و نقوش زیبا تزیین

ها و باجه های پلیس می توان با زبان انگلیسی ارتباط برقرار کرد. قونیه شهری است که مردمان آن به دیدن گردشگر خارجی عادت دارند و با گردشگران خیلی خوب همکاری می کنند. اگر از

شده است. بعضی اشعار فارسی نیز در گوشه و کنار آن دیده می شود.

مرام (Meram): در واقع منطقه بیلاقی در حاشیه شهر قونیه است که محل زندگی تابستانی مولانا و مریدانش بوده و اشعار مثنوی در آنجا سروده شده است. مجالس وجد و سماع نیز در همین محل اجرا می شده است. خانه ای متوسط که نسبتاً ساده تزیین شده و در کنار آن مسجد کوچکی

مقبره طاووس بابا: طاووس بابا حکیم هندی بوده است که به اثرات دارویی نمک و بعضی گیاهان اعتقاد داشته و برای دیدن مولانا از هند به قونیه آمده است. طاووس بابا در قونیه ساکن شده و به جمع سالکان طریقت می پیوندد و در همان جا دار فانی را وداع می گوید. در کنار پنجره مقبره مقادیری نمک گذاشته شده است و گردشگران از آن می چشند.

بنا شده است. ایوان خانه مشرف به رودخانه و مناطق سرسبز و خوش منظره می باشد. این خانه بیلاقی به همراه باغچه سرا (مقبره کنونی) از طرف سلطان علاء الدین جهت سکونت به پدر مولانا هدیه شده است. برای رفتن به منطقه مرام باید از تاکسی استفاده کرد. در این منطقه مقبره طاووس بابا و چند تن دیگر از مریدان مولانا نیز وجود دارد.

مقبره آتش باز ولی: مدفن آشپز و خدمتکار وفادار مولانا است و در نزدیکی مرام قرار دارد. در مورد آتش باز نیز داستان هایی بر سر زبان هاست که صحت آن می تواند مورد تردید باشد. هرچه که هست نام آتش باز کنایه به همین داستان هاست. اگر به قونیه سفر نمودید از بازدید مراسم رقص سماع و تور سیاحتی کاپادوکیه غافل نشوید.

ازمون

چې فکر نه وي،
خیال نه وي

مضمون نه وي،
چې...
په ژوند کې،

شواخون نه وي

هغه!

ژوند نه وي،
ژوندون نه وي

په ژوند کې،
چې بدلون نه وي

چې منزل نه وي،
او یون نه وي

د...

میراني په ډگر کې،
به ازمون نه وي

چې ورځ نه وي،
او...

شپه نه وي
حاجت د سباوون نه وي

چې سختي نه وي،
راحت نه وي
مستي نه وي

چې لويدل نه وي،
پاڅون نه وي

دکوم قوم چې،
نن نه وي،
پرون نه وي

بيا پښه ده،

له دې ژونده،

چې ژوندون نه وي.

◆◆◆

مجموعه عذاب

اصلاً نخوان کتاب دلم را ، ورق نزن

مجموعه عذاب دلم را ورق نزن

داد گرسنگان جهان می شود بلند

بیدادگر، کباب دلم را ورق نزن

تنها ستاره های سیاه اند، ماه نیست

تقویم آفتاب دلم را ورق نزن

حالا که مرده در قفس سینه مثل طفل

بال و پر غراب دلم را ورق نزن

این سایه من است که شب تیره است آه!

ای آفتاب، خواب دلم را ورق نزن

خط می زخم به هر چه نوشتم برای تو

اوراق بی حساب دلم را ورق نزن

هر چیز هم ورق زدنی نیست در دلم

خود را ببین و قاب دلم را ورق نزن

◆◆◆

سرتیر

یارانو ته ...!؟

په جنت کې به آرام نه وی یارانو

چې پکې پڼه دجام نه وی یارانو

څه به پوه په حقیقت دمحببت شی؟

چې ساقی دچا امام نه وی یارانو

دهغي یاری څه خوند او څه مزه ده

چې دیار پر یار سلام نه وی یارانو؟

په هر کار کې چې افراط وشی بڼکاره ده
 ښه یی پایله او انجام نه وی یارانو
 چې جوهر پکې درد نه وی پوهېږم
 خونډور به هېڅ کلام نه وی یارانو
 څه چې سترگی درکوی لاره درښیئ
 کارول به یی حرام نه وی یارانو
 ژوند فانی دی محبت ورکړی یو بل ته
 که مو دې ټکی ته پام نه وی یارانو
 خپلې ژبې سره پام کړی چې دتپ یی
 په آسانه التیام نه وی یارانو
 چې تېنگار پکې کم رنگه وی دمینی
 تفسېر شوی به اسلام نه وی یارانو
 (دا دنیا ده خدای له عشقه پیدا کړی)
 تر دې بل به ښه پیغام نه وی یارانو
 بی ریاچې څوک خدمت دخلق الله کړی
 لوړ به بل تر دې مقام نه وی یارانو؟

◆◆◆

عبدالاحد پیغام

ستري حباب

سورپه وینورنگ دخپل جانان تر غاړې تاوشوم
 زه توپاني بحر دخپل ځان تر غاړې تاوشوم
 ورکي شولي اوبڼکي زما له سترگونوري نه راځي
 زه ملنگ منصور دخپل گريوان تر غاړې تاوشوم
 لار به شمه، رابه شمه، ورك به شم، پناه به شم
 نور دخپل ارمان يم دارمان تر غاړې تاوشوم
 زما ساره لاسونه دلمروړانگو گرم نه کړله
 څاڅکي ديوخيال وم داسمان تر غاړې تاوشوم

ماته په خاموشه ژبه څوسندري ووايه
 گل دپسرلي وم دخزان تر غاړې تاوشوم
 زه لکه پيغام غريب دژوند دگردابوپه سر
 ستري يوحباب وم دتوپان تر غاړې تاوشوم

◆◆◆

قنبر علی تابش

به سمت قله ها

دیدمت، ناگاه، می رفتی به سمت قله ها
 دیدمت ای ماه! می رفتی به سمت قله ها
 "از کجا دیدی؟" نمی دانم، ولی دیدم که تو
 از دلم چون آه می رفتی به سمت قله ها
 تو مرا دیدی ولی نادیده ام انگاشتی
 آهوم! آگاه می رفتی به سمت قله ها
 چشم من روشن به سویت مثل فانوس حرم
 تو ولی گمراه می رفتی به سمت قله ها
 یا نه، تو یوسف، دو چشمانم دو چاه پر از آب
 از میان چاه می رفتی به سمت قله ها
 کاش با تیر خلاص این شکار خسته را
 می زدی، آنگاه می رفتی به سمت قله ها
 سنگ فرش آستانه می فشردم چون لحد
 آن چنان جانکاه می رفتی به سمت قله ها
 سادگی شاعر است این آه و ناله، ماه من!
 تو که خوا نا خواه می رفتی به سمت قله ها

◆◆◆

تایا عاکنی

اختر گمگشته

قطره ای اسلم که از چشم بهار افتاده ام
از نمون. سختی ز چشم روزگار افتاده ام
خند روزی ابر رحمت بوده ام در آسمان
از جنای روزگاران حاکسار افتاده ام
صبح روشن را ندیدم یک دمی در عمر خویش
اختر گمگشته ام در شام تار افتاده ام
کلبه ای روشن گشته از جالم بی فروغ
همچو شمع مرده ای روی مزار افتاده ام
شوق دیدار جهان کی بود در دل تایا
اختر گمگشته ام در شام تار افتاده ام

اکتوبر ۱۹۹۳ کابل

MAHABAT

A none periodical newsletter published by ADS
(Afghan Dosty Society)
22 Town Field Way, Isleworth, Middlesex, TW7 6TN, UK
Tel: 0044(0)20 35386167 - 0044(0)7956190157
E-mail: mohabat@live.co.uk
Bank name: Barclays,
Account No: 23541010, Sort Code: 20-70-70, UK
SWIFTBIC BARCGB22- IBAN GB33 2070 70235410 10

بنیادگذار و صاحب امتیاز: انجمن دوستی افغان

تحت نظر بیات تحریر
مدیر مسئول: بایون مانج
بهای اشتراک یک ساله: بریتانیسی پوند سترلینگ. سایر کشورها معادل آن
بهایی تک شماره ۸ پوند سترلینگ

MAHABBAT

January 2016

To Mercy, pity, peace and love all pray

A Periodically Issue

باميان عضو شبکه شهرهای خلاق جهان

Bamiyan member of the Creative Cities Network- Unesco